

T.C.

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ

İSLAMİ İLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİN PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI

ÖNYARGI, MERHAMET VE DİNDARLIK İLİŞKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Süeda Nuriye KARACA

DENİZLİ, 2023

T.C
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
İSLAMİ İLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ÖNYARGI, MERHAMET VE DİNDARLIK İLİŞKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Süeda Nuriye KARACA

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÇINAR

Enstitü Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri

Enstitü Bilim Dalı: Din Psikolojisi

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI
Prof. Dr. İbrahim KISAÇ	
Doç. Dr. Fatih KANDEMİR	
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÇINAR	

BEYAN

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırılmasının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

Süeda Nuriye KARACA

ÖNSÖZ

Dünyada sadece iki insan var olmuş olsaydı bile, birbirleri hakkında iyi ya da kötü düşüncelerinin olması kaçınılmazdı. Bir makinenin düğmeye basıldığı an çalışması gibi, herhangi bir diyaloga girildiği zamanda zihinlerde beliren düşünceler kişilerin birbirleri hakkındaki yaklaşımını belirler. Bu yaklaşımların, doğruluğu ya da yanlışlığı tartışılır ancak ikili veya sosyal ilişkilerdeki etkilerinin yadsınamayacak derecede fazla olduğu da aşikârdır. Oluşan düşünceler sayesinde güven, samimiyet ve sevgi gibi iyi duygular ya da tam tersi şekilde endişe, korku ve dışlayıcı tavırlar gibi olumsuz duyguların hissedilme olasılığı güçlüdür. Yaşamın akışında maruz kaldığımız bu duygular neticesinde, haklı ve haksızın çok ince çizgilerle ayrıldığı, doğruların sınırlarının birbirlerine geçtiği ve olaylar silsilesi içerisinde maruz kalınmak istenmediği halde bir şekilde aynı davranışların işleyeni olunan durumlarda oldukça fazladır. Kişiler, kendilerini ve düşüncelerini özellikle menfaatleri doğrultusunda doğru çıkarmak adına muhataplarında suç bulmayı kendilerinde hak görebilmektedirler. Böylelikle bitmek tükenmek bilmeyen biz-onlar kavgası ile de insanlık tarihi boyunca nice olaylar yaşanmış ve yaşanmaya da devam etmektedir.

Peki, başka gruba ait olmanın herhangi bir telafisi yok mu? Herkes bir ötekinin diğeri değil mi? Tek bir grup ya da doğrunun olması mümkün mü? Yoksa farklılıklarla bir bütün olmanın öğrenilmesi mi asıl mesele? Karşılıklı iletişimlerde bir kopukluk neticesinde oluşan önyargının bireylere ve toplumlara etkisi nedir? Kitleleri ele geçiren bir değişimi sağlayabilir mi? Ya da belli başlı değişkenlerin herhangi bir etkisi olabilir mi? Bu tez çalışmasında da bu bağlam gözetilerek, dindarlık ve merhamet kavramının önyargıya etki düzeyi ele alınmıştır.

Araştırma bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Önyargı, Din, Dindarlık ve Merhamet kavramları açıklanarak aralarındaki ilişkiler ele alınmıştır. Araştırmanın ikinci bölümünde ise, araştırmanın yöntemi açıklanmıştır. Üçüncü bölümde ise araştırmaya dair elde edilen bulgular ile bu bulgulara ilişkin analiz ve yorumlara yer verilmiştir. Bu bağlamda öncelikle örneklem grubunun özelliklerine değinilmiş; sonrasında Önyargı, Merhamet ve Dindarlık, Dindarlık-Önyargı ve Dindarlık-Merhamet arasındaki bulgulara ve yorumlara yer verilmiştir.

Yüksek lisans serüvenimin en başından sonuna kadar beni her zaman destekleyen ve bilgi birikiminden çokça istifade ettiğim kıymetli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi

Mehmet ÇINAR'a ve yapıcı eleştirileriyle daha iyi bir tez olmasına katkı sağlayan Prof. Dr. İbrahim KISAÇ ve Doç. Dr. Fatih KANDEMİR'e en samimi hislerimle teşekkürlerimi iletiyorum. Hayatımın her alanında daima arkamda olan, bana güvenen ve beni destekleyen, attığım her adımda daha da güçlü hissetmeme sebep olan biricik anneme, babama ve kardeşime, sonrasında da geniş ailemin diğer fertlerine minnettarlığımı sunmak istiyorum. Son olarak kıymetli vakitlerini ayırarak çalışma anketlerini doldurma nezaketinde bulunan katılımcılara ve tezimin oluşma sürecinde emeği geçen herkese sonsuz teşekkür ediyorum.

Süeda Nuriye KARACA

Denizli, 2023

ÖZET

Pamukkale Üniversitesi İslami İlimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tez Özeti

Tezin Başlığı: Önyargı, Merhamet ve Dindarlık İlişkisi	
Tezin Yazarı: Süeda Nuriye Karaca	Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÇINAR
Kabul Tarihi:	Sayfa Sayısı: IX + 79
Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri	Bilim Dalı: Din Psikolojisi
<p>Bu çalışmanın temel amacı önyargı, dindarlık ve merhamet arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Bu temel amacın yanı sıra demografik değişkenler ile önyargı ve merhamet arasındaki farklılaşmaların da incelenmesi amaçlanmaktadır. Araştırma nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modeline göre tasarlanmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak “Demografik Bilgi Anketi” ile birlikte “Önyargı Ölçeği”, “Merhamet Ölçeği” ve “Dini Tutum Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemi 130’u erkek ve 370’i kadın olmak üzere toplam 500 katılımcıdan oluşmaktadır. Araştırmada veriler SPSS 20.00 versiyonu ile analiz edilmiştir. Verilerin analizinde t-Test, ANOVA, korelasyon ve regresyon analizi kullanılmıştır. Araştırmada elde edilen regresyon analizi neticesinde dindarlık ile önyargı arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki, dindarlık ile merhamet arasında da pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Ancak önyargı ile merhamet arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.</p>	
Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Dindarlık, Önyargı, Merhamet.	

ABSTRACT

Pamukkale University Institute of Islamic Sciences

Abstract of Master Thesis

Title of the Thesis: The Relationships of Prejudice, Compassion, and Religiosity	
Author of Thesis: Süeda Nuriye Karaca	Supervisor: Asist Prof. Dr. Mehmet ÇINAR
Date of acceptance:	Number of pages: IX + 79
Field: Philosophy and Religious Sciences Programme: Psychology of Religion	
<p>The subject of this study is to determine whether there is a relationship between prejudice, compassion and religiosity. Again, the relationship between sociodemographic variables, prejudice and compassion level is also the subject of the research. The study group of the research, which was designed according to the relational (correlational) survey model who were selected using the random sampling method, which is one of the quantitative research methods, consists of 500 people, 130 male and 370 female. In the research, "Prejudice Scale", "Compassion Scale" and "Religious Attitude Scale" were used together with the "Demographic Information Questionnaire". In the study, the data were analyzed with SPSS version 20.00. While implementation, t-Test, ANOVA, correlation and regression analysis methods were used.</p> <p>As a result of the regression analysis, it was determined that there was a positive and significant relationship between religious attitude and prejudice and a significant positive relationship between religious attitude and compassion. However, no statistically significant relationship was found between prejudice and compassion.</p>	
Keywords: Religion Psychology, Religiosity, Prejudice, Compassion.	

İÇİNDEKİLER

BEYAN	i
ÖNSÖZ.....	ii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	ix
TABLolar DİZİNİ	xi
GİRİŞ	1
I. Araştırmanın Konusu.....	2
II. Araştırmanın Amacı.....	2
III. Araştırmanın Önemi	2
IV. Problem ve Hipotezler.....	3
V. Araştırmanın Varsayımları	4
VI. Araştırmanın Sınırlılıkları	4
VII. İlgili Araştırmalar	5

BİRİNCİ BÖLÜM

TEORİK ÇERÇEVE

1.1.Önyargı	7
1.1.1. Önyargı Kavramı	7
1.1.2. Önyargı ile İlişkili Kavramlar	8
1.1.2.1. Kalıp Yargı.....	8
1.1.2.2. Ayrımcılık	9
1.1.3. Önyargının Nedenleri.....	11
1.1.4. Önyargı Kuramları.....	12
1.1.4.1. Sosyolojik Temelli Kuramlar.....	12
1.1.4.1.1. Sembolik (Simgesel) Etkileşim Kuramı	12
1.1.4.1.2. Etiketleme Kuramı	13
1.1.4.1.3. Sosyal Yapı ve Kişilik Kuramı.....	14
1.1.4.1.4. Temas Kuramı	14
1.1.4.1.5. İşlevselcilik Kuramı	15
1.1.4.1.6. Çatışmacı Kuram.....	15
1.1.4.1.7. Gerçekçi Çatışma Kuramı	16
1.1.4.1.8. Sosyal Öğrenme Kuramı	17
1.1.4.2. Psikoloji Temelli Kuramlar	17
1.1.4.2.1. Engelleme ve Saldırganlık Kuramı	17
1.1.4.2.2. Otoriteryen Kişilik Kuramı	18
1.1.4.2.3. Zihinsel Temelli Kuramlar	19
1.1.4.2.4. Sosyal Kimlik Kuramı	20
1.1.4.2.5. Israrlılık Kuramı.....	20
1.1.5. Önyargı, Kalıp Yargı ve Ayrımcılık Arasındaki İlişkiler.....	21
1.2.Merhamet	22
1.2.1. Merhamet Kavramı	22
1.2.2. Merhamet ile Karıştırılan Kavramlar.....	26
1.2.2.1. Empati	26
1.2.2.2. Sempati.....	27
1.2.2.3. Acımak	27

1.2.2.4. Adalet	28
1.3. Din ve Dindarlık	28
1.3.1. Din	28
1.3.2.Dindarlık	31
1.3.2.1. Dindarlığın Boyutları	33
1.3.2.1.1. İnanç Boyutu.....	35
1.3.2.1.2. Bilgi Boyutu.....	35
1.3.2.1.3. İbadet Boyutu.....	36
1.3.2.1.4. Duygu Boyutu.....	36
1.3.2.1.5. Etki Boyutu	36
1.4.Önyargı, Merhamet ve Dindarlık Arasındaki İlişkiler	37

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli	40
2.2. Araştırmanın Örnekleme	40
2.3. Veri Toplama Araçları	41
2.3.1. Kişisel Bilgi Formu.....	41
2.3.2. Önyargı Ölçeği	41
2.3.3. Merhamet Ölçeği	42
2.3.4. Dini Tutum Ölçeği	42
2.4. Uygulama ve Verilerinin Analizi	42

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN BULGULARI VE YORUMLARI

3.1.Örneklem Grubu ve Özelliklerine Dair Bulgular	45
3.2. Cinsiyet-Önyargı/Merhamet İlişkisi	46
3.2.1. Cinsiyet-Önyargı İlişkisi.....	46
3.2.2. Cinsiyet-Merhamet İlişkisi.....	48
3.3. Yaş-Önyargı/Merhamet İlişkisi	50
3.3.1. Yaş-Önyargı İlişkisi	50

3.3.2. Yaş-Merhamet İlişkisi	51
3.4. Medeni Durum-Önyargı/Merhamet İlişkisi	52
3.4.1. Medeni Durum-Önyargı İlişkisi	52
3.4.2. Medeni Durum-Merhamet İlişkisi	53
3.5. Eğitim Düzeyi-Önyargı/Merhamet İlişkisi	54
3.5.1. Eğitim Düzeyi-Önyargı İlişkisi	54
3.5.2. Eğitim Düzeyi-Merhamet İlişkisi	55
3.6. Sosyoekonomik Düzey-Önyargı/Merhamet İlişkisi.....	55
3.6.1. Sosyoekonomik Düzey-Önyargı İlişkisi	55
3.6.2. Sosyoekonomik Düzey-Merhamet İlişkisi.....	56
3.7. Önyargı, Merhamet ve Dindarlık Arasındaki İlişkilere Yönelik Bulgular	57
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	62
KAYNAKÇA.....	64
EKLER.....	73
Ek-1: ANKET FORMU	73

SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ

akt.	: Aktaran
Bk.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
v.b.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1. Örneklem Grubunun Cinsiyete Göre Dağılımı	52
Tablo 2. Kullanılan Ölçeklerin Normallik Analizi Sonuçları.....	55
Tablo 3. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklere Göre Dağılımı.....	57
Tablo 4. Cinsiyet-Önyargı İlişkisine Yönelik t-Testi Sonuçları	58
Tablo 5. Cinsiyet-Merhamet İlişkisine Yönelik t-Testi Sonuçları	60
Tablo 6. Yaş-Önyargı İlişkisine Yönelik ANOVA Sonuçları.....	62
Tablo 7. Yaş-Merhamet İlişkisine Yönelik ANOVA Sonuçları	63
Tablo 8. Medeni Durum-Önyargı İlişkisine Yönelik t-Testi Sonuçları.....	64
Tablo 9. Medeni Durum-Merhamet İlişkisine Yönelik t-Testi Sonuçları	65
Tablo 10. Eğitim Düzeyi- Önyargı İlişkisine Yönelik ANOVA Sonuçları.....	66
Tablo 11. Eğitim Düzeyi-Merhamet İlişkisine Yönelik ANOVA Sonuçları	67
Tablo 12. Sosyoekonomik Düzey-Önyargı İlişkisine Yönelik ANOVA sonuçları	67
Tablo 13. Sosyoekonomik Düzey-Merhamet İlişkisine Yönelik ANOVA Sonuçları	68
Tablo 14. Korelasyon Analizi Sonuçları	69
Tablo 15. Dindarlığın Önyargıyı Yordama Düzeyi.....	71
Tablo 16. Dindarlığın Merhameti Yordama Düzeyi	73

GİRİŞ

Önyargılar ve önyargıları açığa çıkaran tutum ve davranışlar, bireylerin şahsi hayatlarını etkilediği gibi zincirleme bir şekilde toplumsal hayatlarını da etkilemektedir. Zihinde şekillenen öteki algısı bir şekilde şahsi yaşantıda da yol gösterici olurken başkalarına karşı yapılan bu yakıştırmaları reddetmek zihni bir mücadele ile mümkün hale gelmektedir. Doğru ve yanlışlar, maruz kalınan çevre ile şekillenmekle birlikte kişisel tecrübeler ve algılar ile de var olurlar. Bambaşka alanlarda bambaşka şekillerde görünür hale gelebilirler.

Toplum ile politik, kültürel ve psikolojik olarak bağımsız olunamayacağı ve bir şekilde etkileşim sağlanması gerektiği, bunun da karşılıklı iletişim ile mümkün olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Karşılıklı iletişim gerçekleştiğinde de iki taraf içinde kanaatler ortaya çıkar ve bu kanaatler doğrultusunda olumlu ya da olumsuz bir biçimde insan ilişkileri şekillenir. Dolayısıyla her bir düşünce başkalarına da aktarılmaya hazır hale gelir. Böylece toplumsallaşarak bulaşıcı olur ve kanaatler, toplum içerisinde yayılmaya başlayarak kendisine yer bulur.¹

Ne zaman ve nasıl ortaya çıktıkları net olarak bilinmeyen ve nedenleri üzerine dahi düşünülmeyen bu önyargılar gelişigüzel kabuller şeklinde de tanımlanabilir. Muhatap olunan kişiler hakkında olumlu veya olumsuz duygular edinilmesi önyargıların başlangıcı olarak sayılabilir.

Önyargıların oluşmasında sosyal ve kültürel etkiden birisi de hiç şüphesiz dindir. Din, her zaman insan ilişkilerinde etkili bir rol oynamış toplumsal açıdan da savaşlar ve barışların birçoğu din aracılığı ile gerçekleşmiştir. Din gibi kuvvetli bir olgu, elbette ki insanların birbirlerine karşı olan düşüncelerine ve davranışlarına da yansımıştır. Belli bir ortak paydada buluşan kimselerin başkalarına karşı dışlayıcı tavırlarda bulunmaları beklenen bir durumdur. İnanılan doğruları, öteki olarak tanımlananlara direktmek ya da benim inandığım ‘en doğru’ anlayışını savunmak, muhatapları dışlayıcı bir unsur haline gelebilir. Bu sebeple de kişiler, çevrelerinden bu anlayışı destekler nitelikteki yaklaşımları tecrübe ettikleri için çeşitli ayrımlara yönelerek diğerine karşı bir yargı oluşturmaya

¹Ali Zafer Sağıroğlu, *Türkiye’de Etnisite, Din ve Önyargı: Üniversite Öğrencileri Örneği* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2014), 21.

mevilli hale gelebilirler. Bu ve buna benzer durumların, bireysel veya toplumsal düzlemde engellenmesi bazı kavramların hayatımıza yerleşmesi ile mümkün olabilir. Örneğin merhamet duygusu bütün olumsuz his ve davranışlardan sıyrılarak muhatap olacağımız kişiyi yalnızca insan olduğu için kıymetli görülmesine ve başka hiçbir sıfatıyla ilgilenilmesine gerek kalmadan insani ve vicdani duyguların harekete geçmesiyle zihin dünyasında büyük bir fark oluşturur. Sınırlandırıcı bir birey ve toplum tanımından ziyade, kapsayıcı bir anlayışı önemsemek, iyi olan hasletlerin de açığa çıkmasında rol oynar. Araştırma ise, önyargıyı etkileyebilecek olan faktörlerden, merhamet ile dindarlık kavramlarının önyargı ile ilişkisini ele almaktadır.

I. Araştırmanın Konusu

Önyargı kimi zaman bir savunma mekanizması olarak, kimi zaman da olumsuz duyguların bir tezahürü şeklinde ortaya çıkar. Özellikle alışlagelmiş bir düşüncenin veya yaşam tarzının değiştirilmesine yönelik herhangi bir tehdit, kişilerin dış gruba karşı bir savunma ihtiyacı hissetmesine sebep olur. Buradan hareketle artış göstermesi veya azalmasına yol açabileceği düşünülen dindarlık ve merhamet değişkenlerinin, önyargı ile ilişkisinin test edilmesi araştırmanın temel konusunu oluşturmaktadır.

II. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın temel amacı; önyargı, merhamet ve dindarlık arasındaki ilişkileri incelemektir. Ayrıca araştırmanın temel amacı doğrultusunda oluşturulan alt amaçlar; katılımcıların önyargı ve merhamet düzeylerini yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim ve sosyoekonomik düzey değişkenleri açısından da tespit etmektir.

III. Araştırmanın Önemi

Önyargı ile ilgili yapılan uluslararası çalışmalar oldukça fazla olduğu halde ulusal çalışmalar azdır. Hatta literatürde önyargı, merhamet ve dindarlık arasında ki ilişkileri ele alan tez düzeyinde bir çalışma bulunmamaktadır. Bu araştırmanın literatürdeki eksikliğe somut bir veri sunmak açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Ayrıca son yıllarda dünyayı ve ülke gündemimizi sıkça meşgul eden mülteci, sığınmacı ve göçmen sorunları da göz önünde bulundurulduğunda, çalışmanın önemi

daha iyi anlaşılacaktır. Ankete katılım sağlayanlar hakkında bilgi sahibi olmak amacıyla belirlenen demografik değişkenlere göre önyargı ve merhametin ele alınması, söz konusu değişkenleri yordayan faktörleri tespit etmek açısından önemlidir.

Dindarlığın bireysel ve toplumsal hayata karşı olan etkileri, önyargı ile ele alındığında ortaya çıkacak olan sonucun ileride yapılacak olan çalışmalara bir katkısı olabileceği düşünülmektedir.

IV. Problem ve Hipotezler

Araştırmanın Temel ve Alt Problemleri

Araştırmanın temel problemi, önyargı, merhamet ve dindarlık arasındaki ilişkilerin incelenmesidir. Araştırmanın problem cümlesi ise şu şekildedir: “Katılımcıların önyargı, merhamet ve dindarlık düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?” Araştırmanın alt problemleri ise şu şekildedir:

- Cinsiyete göre önyargı ve merhamet düzeyi farklılaşmakta mıdır?
- Yaşa göre önyargı ve merhamet düzeyi farklılaşmakta mıdır?
- Medeni duruma göre önyargı ve merhamet düzeyi farklılaşmakta mıdır?
- Eğitim düzeyine göre önyargı ve merhamet düzeyi farklılaşmakta mıdır?
- Sosyoekonomik düzeye göre önyargı ve merhamet düzeyi farklılaşmakta mıdır?

Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmanın temel hipotezi “*Önyargı, merhamet ve dindarlık arasında anlamlı ilişkiler vardır. Buna göre önyargı ile dindarlık arasında negatif yönlü, dindarlık ile merhamet arasında pozitif yönlü ve önyargı ile merhamet arasında ise negatif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.*” şeklindedir. Araştırmanın alt hipotezleri ise şu şekildedir:

Önyargı Düzeyi Bağlamında Demografik Değişkenlerle İlgili Hipotezler

- Kadınların erkeklere kıyasla önyargı düzeyleri daha yüksektir.

- Önyargı düzeyi yaşa bağlı olarak artmaktadır.
- Evlilerin önyargı düzeyleri bekârlara kıyasla daha düşüktür.
- Eğitim düzeyi yükseldikçe önyargı düzeyi de düşmektedir.
- Sosyoekonomik düzey arttıkça önyargı düzeyi de artmaktadır.

Merhamet Düzeyi Bağlamında Demografik Değişkenlerle İlgili Hipotezler

- Kadınların merhamet düzeyi erkeklere kıyasla daha yüksektir.
- Merhamet düzeyi yaşa bağlı olarak artmaktadır.
- Evlilerin merhamet düzeyleri bekârlara kıyasla daha yüksektir.
- Eğitim düzeyi yükseldikçe, merhamet düzeyi düşmektedir.
- Sosyoekonomik düzey ile merhamet düzeyi arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

V. Araştırmanın Varsayımları

Araştırmanın varsayımları aşağıda belirtilen gibidir.

- Örneklemin evreni temsil ettiği varsayılmıştır.
- Araştırmaya katılım sağlayan bireylerin istenilen bilgileri gerçeğe uygun bir şekilde cevapladıkları varsayılmıştır.

VI. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın sınırlılıkları aşağıda belirtilmiştir.

- Araştırma örneklemden elde edilen veriler ile sınırlıdır.
- Araştırma ölçme araçlarının ölçülmek istenilen olguyu ölçebilme kapasitesiyle sınırlıdır.

- Araştırma belirli bir zaman dilimi içerisinde yapıldığı için boylamsal değil kesitseldir. Bu sebeple de kişilerin inanç ve tutumlarının değişebileceği göz önünde bulundurularak araştırma yapıldığı zamanla sınırlıdır.
- Araştırma 18 yaş ile 69 yaş arasındaki bireylerle sınırlıdır.

VII. İlgili Araştırmalar

Literatür taraması sonucunda YÖK Tez Merkezinde, Haziran ayı içerisinde “önyargı” ile ilgili 79 tane yüksek lisans, 16 tane de doktora düzeyinde çalışma tespit edilmiştir. Bu çalışmalar ilahiyattan ekonomiye, eğitimden psikolojiye ve işletmeden sosyolojiye kadar oldukça geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu kapsamda din psikolojisi alanında Gürses tarafından önyargının nedenlerini ele alan bir çalışma mevcuttur. Bu çalışmada Gürses, önyargı-din ilişkisine de değinerek teorik ve deneysel çalışmalar ile kıyaslamalar yapmıştır.² Bunun yanı sıra Cirhinlioğlu, dini yönelimler ile önyargı ilişkisini ele alan bir çalışmayı literatüre kazandırmıştır. İlgili çalışmada içsel dini yönelimin önyargının alt boyutları olan kuralcılığın yordanmasında pozitif yönde, insan doğasının zayıflığına inancın yordanmasında negatif yönde anlamlı katkısı bulunmuştur. Dışsal dini yönelimin ise ön yargının alt boyutu olan kuralcılığın ve insan doğasının zayıflığına inancın yordanmasında pozitif yönde anlamlı katkısı vardır.³

Yapıcı ve Kayıklık ise dinsel eğilimlerin önyargı ve hoşgörüsüzlük arasındaki ilişkiler özelinde ne gibi bir etkiye sahip olduğunu ve hangi tür dindarlık şekillerinin bu tarz tutum ve davranışları azaltıp arttırdığını tespit etmeye yönelik bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Söz konusu çalışmada elde edilen sonuçlar içe dönük dindarların daha ön yargılı, dışa dönük dindarların ise daha hoşgörülü olduklarını ortaya koymuştur.⁴

Turğut ve Soysaldı tarafından literatüre dayalı nitel araştırma yöntemi kullanılarak yapılan bir araştırmada, veriler metin analizi ile elde edilmiştir. Bu araştırmada toplumsal yaşamda çok sık bir şekilde karşımıza çıkan ve sosyal barışı bozan durumlardan olan,

²İbrahim Gürses, “Önyargının Nedenleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2005), 143-160.

³Fatma Gül Cirhinlioğlu, “Dini Yönelimler ve Önyargı”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 7/1 (2010), 1366-1384.

⁴Asım Yapıcı-Hasan Kayıklık, “Dinsel Eğilimle Önyargı ve Hoşgörüsüzlük Arasındaki İlişkiler Üzerine Psikolojik Bir Araştırma”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14/1 (2005), 413-426.

önyargı ve ayrımcılık gibi olgular, Kur'an perspektifi gözetilerek sosyal psikoloji boyutu açısından incelenmiştir.⁵

Önyargı ve din üzerine yapılan çalışmaların yanı sıra merhamet ve din/dindarlık ya da maneviyat üzerine yapılan çalışmalar da incelenmiştir. Bu bağlamda yapılan bir makale çalışmasında merhamet ile dinî yaşayış arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur.⁶ Hacıkeleşoğlu ve Kartopu tarafından yapılan bir araştırmada kendisini dindar olarak görenlerin merhamet duygusunun kendisini dindar olarak görmeyenlere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.⁷ Çınar tarafından yapılan bir çalışmada ise maneviyat ile merhamet arasında pozitif yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki elde edilmiştir.⁸

Literatür incelendiğinde önyargı, merhamet ve dindarlık arasındaki ilişkileri birlikte ele alan herhangi bir çalışma tespit edilememiştir. Bu araştırmanın, önyargı merhamet ve dindarlık arasındaki ilişkileri birlikte ele alması açısından özgün olduğu söylenebilir.

⁵Hacı Mehmet Soysaldı-Asuman Turğut, "Sosyal Barışı Bozan Acelecilik, Ön Yargı, Damgalama ve Ayrımcılığın Kur'an Perspektifinde Sosyo-Psikolojik Boyutu", *İlsam Akademi Dergisi* 2/2 (2022), 323-368.

⁶Pür, İlyas "Lise Öğrencilerinde Merhamet ve Dindarlık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi" *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2022, 21, 143-172.

⁷Hızır Hacıkeleşoğlu, "Merhamet ve Dindarlık: Üniversite Öğrencileri Üzerine Ampirik Bir Araştırma", *The Journal of Academic Social Science Studies* 6 (01 Ocak 2017), 203-227.

⁸Mehmet Çınar, "Maneviyat ile Saldırganlık Arasındaki İlişkide Merhamet ve Affediciliğin Aracı Rolü", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 58/1 (Aralık 2022), 105-115.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEORİK ÇERÇEVE

1.1. Önyargı

1.1.1. Önyargı Kavramı

Önyargı (prejudice) kelimesi etimolojik olarak Latince'deki "praejudicium" kelimesinden türetilmiştir. Ancak çoğu sözcük gibi anlam farklılaşmasına uğrayarak Billig'e göre 18. yüzyılda, Aydınlanma Çağında günümüzdeki anlamına kavuşmuştur. Allport'a göre ise bu dönüşüm üç evrede meydana gelmiştir. İlk olarak, Antik Çağlarda önyargı olgusu geçmiş tecrübeleri ve kararları kapsamış, sonrasında bu kavram bir olay, durum ya da kişi hakkında gerçekçi tecrübeleri göz ardı ederek oluşturulan aceleci bir tutum olarak tanımlanmıştır. Günümüzde ise, olumlu ya da olumsuz her türlü mesnetsiz düşünce önyargının anlamı haline gelmiştir.⁹

Önyargı, en basit ifadeyle herhangi bir birey ya da toplum hakkında peşin hüküm içeren iyi veya kötü yargılarda bulunma olarak tanımlanır. Araştırmaların geneline göre bu yargılar, aileden, kültür ve geleneklerden ve toplumdan sonradan öğrenilerek kazanılır. Allport, *Önyargının Doğası* isimli kitabında genel kanaatten farklı bir yaklaşım sergileyerek "önyargılar insanların sahip oldukları doğal eğilimlerdir" şeklinde bir açıklama yapmış ve onun sonradan kazanılan bir olgu olmadığını ifade etmiştir.¹⁰

Kişilerin gelişim çağlarından itibaren var olmaya başlayan tarafgirlik duyguları herhangi bir din, mezhep, ırk vb. kimliklerden bağımsız olarak çevrelerinden öğrendikleri şekilde davranmalarına, düşünmelerine ve hareket etmelerine neden olmaktadır. Yani aslında bireylerin, yaşadıkları ortamı düzenlemek ve anlamlandırmak adına oluşturdukları kategoriler sonucu, kendi grupları ve diğer gruplar arasında 'biz ve onlar' şeklinde etiketlemeler, etiketlemelerin neticesinde de önyargılar oluşur.

Allport'a göre birey, eğer öğrendiği yeni bilgiler ile geçmişe dönük düşüncelerini, fikirlerini ve kabullerini değiştirebiliyorsa bu bir önyargı değildir. Ancak yeni bilgileri

⁹Gordon W. Allport, *Önyargının Doğası* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2016), 34.

¹⁰Allport, *Önyargının Doğası*, 167.

öğrenmesine rağmen hâlâ daha hâlihazırda var olan düşüncelerini değiştirmiyorsa o zaman bu düşünceler, fikirler ve kabuller önyargı halini alırlar.¹¹

1.1.2. Önyargı ile İlişkili Kavramlar

1.1.2.1. Kalıp Yargı

Zihnimiz, yaşadığımız dünyadaki kaosu ve karmaşıklığı olduğu şekilde belleğine alamaz. Herhangi bir gruba ait bireylerin hepsini tek tek tanıyamaz. Bunun yerine “kısa yollar” kullanır. Kısa yollar ise bilinmeyen herhangi bir şey, birey ya da toplum hakkında bilinirlik sağlar.¹² Bunlara ise kalıp yargı adı verilir. Buna göre eşya ve olaylar basitleştirilerek, genelleştirilir ve bir kalıp yargı haline sokulur. Daha sonra bu kalıp yargılar ile kanaatler oluşturularak önyargılar inşa edilmiş olur.¹³ Yani kalıp yargılar, bir kişi ya da toplum hakkında bize aktarılmış olan ya da daha önceki birkaç tecrübemizden kaynaklanan değiştirilmesi zor düşüncelerdir. Bu peşin hükümlü düşünceler neticesinde kişinin kendi kimliğini öğrenme ihtiyacı hissetmeden doğrudan damgalama ve dışlanma ortaya çıkar.¹⁴ Ortak bir dili, dini ve kültürü paylaşan bireyler içerisinde ötekine karşı böyle bir damgalamanın mevcudiyeti beklenen bir sonuçtur. Bireyin gelişiminde kalıtsal ve çevresel faktörlerin etkileşimi söz konusudur. Hayata gözlerimizi açtığımız çevre bizi şekillendirir ve bu durumdan bağımsız olarak büyümek neredeyse imkânsızdır. Buna örnek teşkil edecek çalışmalarda, daha eğitime başlamayan küçük yaşlardaki çocuklarda gözlenen stereotip davranışlar ailenin bu konudaki kilit noktasını gözler önüne sermiştir. Özellikle farklılıklarından dolayı ötekileştirilen kişiler için belli bir kimlik inşası oluşturulur. Bu kimlikler onlarla beraber anılır ve öyle tanınırlar. Örneğin; Türkler için Ermeni kimliği “hainlikle” eşleştirilir, Arapların geneli tarihte yaşanan bazı olaylar neticesinde “sırtımızdan hançerlemeleriyle ve bizi sattıklarıyla”, Kürtler için terör örgütlerinin varlığının sonuçları itibariyle “terörist” kalıp yargıları bizde karşılık

¹¹Allport, Önyargının Doğası, 38.

¹²Çiğdem Kağıtçıbaşı, *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar* (İstanbul: Evrim Yayınevi, 2014), 152.

¹³Ali Zafer Sağıroğlu, *Türkiye’de Etnisite, Din Ve Önyargı: Üniversite Öğrencileri Örneği* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 21.

¹⁴İsmet Parlak, *Ötekinin Var olma Sancısı: Türk Politik Kültüründe Şeytanlaştırma Eğilimleri* (Bursa: Dora Yayıncılık, 2015), 44.

bulmuştur.¹⁵ Bunların yanı sıra olumlu kalıp yargılar da mevcuttur. Mesela Japonlar çok çalışkandır, Avrupalılar çok dakiktir, Endonezyalılar mevcuttur.

Bizim için, öteki olan topluluklara karşı oluşturduğumuz bu stereotipler, dil aracılığıyla ifade edilerek inanç haline gelir ve söylemler ile meşrulaştırılarak kabul görmeye başlar.¹⁶ Yani insanlar, dünyayı anlamlandırabilmek için öngörülerde bulunma ihtiyacı hissederler. Bu sebeple karşılaşılan her farklılığı ayırmak yerine, bunları zihinlerinde sınıflandırmak suretiyle ifade ederler. Bu sınıflandırma da kalıp yargıların oluşmasında bilişsel bir süreç olarak karşımıza çıkar.¹⁷ Yani kalıp yargılar esas itibariyle dış grup ile olan ilişkilerimizde ki ayrımcılık ve iç grup ile olan ilişkilerimizde de kayırmacı bir yaklaşım sergilenmesiyle ortaya çıkar. Kalıp yargılar aracılığıyla muhatap olduğumuz bireyi ya da topluluğu zihnimize var olan düşünce eğilimlerimize göre kategorize ederiz ve o şekilde benimseriz.¹⁸

1.1.2.2. Ayrımcılık

Ayrımcılık, farklı olanlara aynı davranmak ya da aynı olanlara farklı davranmak sonucunda oluşan adaletsizlik halidir. Bu durum insanlığın, karşılaştığı ve her dönem de devam eden en büyük problemlerden biridir. Tetikleyicisi ise önyargıdır. Önyargılar ile birlikte oluşan ayrımcılık, karşılaştığımız muhatabımızı iç gruptan veya diğer gruplardan da aşağı bir varlık olarak kabul edip bireye veya gruba karşı düşmanca bir tavır takınmak olarak da nitelendirilebilir. Bu kişiler bireysel olarak tanınmayıp ait oldukları grubun özellikleri ile kabul görülürler. Yani herhangi bir dine, kültüre, kökene, sosyoekonomik düzeye ve eğitim durumuna göre kişilerde birbirlerine yönelik ayrımcı tutumlar oluşabilir. Ancak bu durum bireyselleştirilmemelidir. Çünkü psikopat, kaba, rahatsız edici hal ve hareketlerde bulunan kişilere karşı, herkese vermemiz gereken eşit davranışı onlardan esirgememizde bir sakınca yoktur. Yani aynı ortamlarda bulunmak istemediğimiz insanlardan uzaklaşmamız, ayrımcılık olarak tanımlanamaz. Genellikle bu kavramın

¹⁵Parlak, Ötekinin Var olma Sancısı, 40.

¹⁶Deniz Kılıç, "Bir Ötekileştirme Pratiği Olarak Basında Eşcinselliğin Sunumu: Hürriyet Ve Sabah Örneği", Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi 1/1 (Mart 2011), 151.

¹⁷Çayır, Kenan-Ceyhan, Müge (ed.). Ayrımcılık Çok Boyutlu Yaklaşımlar. Göregenli, Melek. Temel Kavramlar: Önyargı, Kalıp yargı ve Ayrımcılık, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Basım, İstanbul 2018., 17-27.

¹⁸Sinem Ulaş, *İç Gruba Yönelik Tehdit Durumunda Algılanan Önyargı Ve Ayrımcılık İlişkisi: Aleviler Açısından Bir İnceleme* (Mersin: Mersin Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

kullanım alanı, ırkçılık konusunda karşımıza çıkar. Özellikle dini ve ırksal farklılıkların kabul görülme süreci, her çağda son derece sancılı olmuş ve birçok kayıplar verilmiştir. Beyazların siyahlara karşı üstünlüklerinin olduğunun düşünüldüğü, Yahudilerin öldürülmesinin savunulduğu zamanlar, birbirlerine oldukça yakın zamanlardır. Ayrımcılık konusunun kitleselliği, birçok çalışma ile kanıtlanabilir durumdadır. Bu süreç, Allport'un gözlemlerine göre üç şekilde ilerler: *Ayrımcılık- tecrit- ortak rızayla uygulanan yaygın ayrımcılık*.¹⁹ Öncelikle kişilerin farklılıkları odak noktası yapılarak topluma negatif bir algı yerleştirilir. Normalde bu farklılıkları sorun olarak görmeyecek kişiler bile, yavaş yavaş birbirlerinden etkilenerek belli bir tavır oluşturmaya başlarlar. Çünkü eğer bu tavrı oluşturmazlarsa kendilerinin de ayrımcılığa uğrayacak olan grubun içinde bulunma ihtimallerinin kaçınılmaz olduğunu bilirler ya da öyle düşünürler. Böylelikle farklı olarak tanımlanan diğer kişiler, toplumdan tecrit edilerek normalde herkesin sahip olması gereken temel hak ve özgürlüklerden yararlanamazlar. Bütün yaşantılarına adeta bir ambargo getirilir ve hayatları oldukça zorlaştırılır, belli başlı konumlara, mekânlara, statülere hapsedilerek yaşamaları beklenir. İlerlemeleri ve gelişmeleri engellenir. Ortak rıza ile uygulanan yaygın ayrımcılıkta ise, azınlıkta kalan ve bu yapıları desteklemeyen kişiler, çoğunluğa uyarak onlar gibi davranmaya zorlanırlar. Böylelikle ayrımcılık, oldukça yaygın ve sıradan hale gelerek kitleleri etkiler. Bütün bu olayların sebebi olan önyargı, kişilere birbirlerini tanıma fırsatı vermez. Çünkü her şeye zaten önceden karar verilmiştir. Aynı zamanda ayrımcılık, kitlesel bir hareket olabildiği gibi bireysel tercihlerden de kaynaklanabilir. Örneğin bir işveren, herhangi bir kişiyi sadece dış görünümünden ötürü işe almak istemeyebilir veya bir beden eğitimi öğretmeni, erkeklerin sporda daha iyi olduğunu düşünerek okul takımını sadece erkeklerden oluşturabilir. Bunların hepsi gruplar arasında çatırdamalara sebep olarak toplumun var olan düzeninde sorunlar oluşturur. Ayrıca pozitif ayrımcılık denilen bir kavram vardır. Bu ayrımcılık, normalde herkesle eşit haklara sahip olmaları gereken kişilerin bazı sebeplerden dolayı o haklardan yararlanmaları engellendiğinde, onlar için oluşturulan özel durum veya haklardır. Pozitif ayrımcılık, genellikle kadınlara ve çocuklara uygulanır. Özetle olumlu veya olumsuz her türlü ayrımcılığa maruz kalan kişiler, bireysel özellikleri değil, ait oldukları grubun özellikleri nedeniyle bu davranışın hedefi olmaktadır.²⁰

¹⁹ Allport, Önyargının Doğası, 89.

²⁰Çayır- Ceyhan (ed.). Ayrımcılık Çok Boyutlu Yaklaşımlar İstanbul 2018. 21.

1.1.3. Önyargının Nedenleri

Önyargının oluşumunu sadece psikolojik bağlamda indirgemeci bir yaklaşımla açıklayamayız. Bu olgunun ortaya çıkmasında birçok etken mevcuttur. Olumsuz önyargıların oluşmasındaki temel sebepler üzerine birçok araştırma yapılmıştır ve bu araştırmaların neticesinde önyargının nedenlerini tek bir sebebe indirmenin mümkün olmadığı anlaşılmıştır. Örneğin, önyargı hakkında yapılan çalışmaların önde gelen isimlerinden biri olan Allport, 1954 yılında yayınladığı kitabının ilk basımının önsözünde bunu şu şekilde belirtmiştir: “*Önyargıyı ve ayrımcılığı; ekonomik sömürü, sosyal yapı, töre, korku, saldırganlık, cinsel çatışma ya da tercih edilen başka bir topraktaki tek bir köke bağlamak ciddi bir hatadır. Göreceğimiz gibi, önyargı ve ayrımcılık bütün bu koşullardan ve başka birçok koşuldan beslenebilir.*”²¹ Bu koşullar; tarihsel, ekonomik, durumsal (fenomenal), kişiliksel ve sosyokültürel etkenler olarak sınıflandırılabilir.²² Walter G. Stephan’a göre önyargının oluşmasında dört tip faktör etkilidir. Bunlardan *ilki*, dış-grup tarafından iç-grubun varlığına (örneğin, savaş yoluyla), siyasi ve ekonomik gücüne, yaşam kalitesine karşı oluşan gerçekçi tehditlerdir. Örneğin, sömürge ve kölelik dönemlerinde beyazların siyahilere karşı oluşturdukları önyargının ekonomik getirisi oldukça büyük olmuştur. Ancak bu durumu parasal nedenlerle açıklamak yerine daha asil yakıştırmalar yapılarak sömürge ve kölelik zamanlarını meşrulaştırmaya çalışmakla birlikte hâlâ maddi manevi onların bütün zenginliklerinden faydalanmaya bir şekilde devam edilmektedir. *İkincisi*, iç ve dış gruplar arasında var olan dini, ahlaki, kültürel ve sosyal farklılıkların iç grubun yaşam tarzına bir tehdit olarak algılanması sebebiyle oluşan sembolik tehditlerdir. *Üçüncüsü*, bireylerin gruplar arası kaygı düzeyinden etkilenerek kendilerini de bir şekilde tehdit altında hissetmeleri ile oluşan tehdit tipidir. *Dördüncüsü* ise dış grup hakkında kabul edilen negatif kalıp yargıların iç grubu oluşturan bireylerde yarattığı tehdittir.²³ Bu tehdit tiplerine Nazi Almanya’sını örnek gösterebiliriz. Yahudilerin inançlarına ve kültürlerine yönelik başlatılan aşırı önyargılı ve düşmanca tutumlar, ani bir şekilde yükselişe geçerek kitlesel bir hal almış ve tarihin hafızasına asla silinmeyecek şekilde kaydedilmiştir.

²¹Allport, *Önyargının Doğası*, 22.

²²İbrahim Gürses, “Önyargının Nedenleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2005), 148.

²³Walter G. Stephan- Cookie White Stephan, “An Integrated Threat Theory of Prejudice”, In Stuart Oskamp *Reducing Prejudice and Discrimination* (Mayıs 2018), 23-46.

Önyargı, hem ayrımcılık hem de nefret suçlarının öncülünü oluşturarak yaygın bir toplumsal problem haline gelebilir.²⁴ Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere önyargı kültürel ve dini farklılıklardan da ortaya çıkarak geri döndürülemez olaylara sebep olabilir. Bu durumların sebebi ise hiç şüphesiz sosyal öğrenme yoluyla oluşan önyargıdır. Kişinin ilk olarak ailesi ve sonrasında yakın çevresinden gözlemlediklerinden oluşan bu önyargı çeşidi, muhatabı çok kolay bir şekilde etkiler. Örneğin ailemizden öğrendiğimiz ötekileştirici tutumlar, bizim ileriki hayatımızda da etkin rol oynar. Çünkü bireyin kendi değerleri nasılsa, çevresine karşı bakış açısı da o yönde şekillenir. Bir bakıma kendi kültürümüze ve değerlerimize prangalarla bağlı olduğumuz gerçeği her seferinde karşımıza çıkar. Allport bu durumun yaygınlığını ve engellenemez oluşunu *“Dünyanın hiçbir köşesi bir grubu aşağılamaktan uzak değildir... Hepimiz, kendi yaşam tarzımızın lehine önyargıda bulunmaya yatkınız. Hepimiz derin bir anlamda savunduğumuz değerlerin kendisiyiz. Ve bunları gurur ve şefkatle savunmamak, bunlara karşı çıkan her grubu reddetmek elimizde değildir. Ancak ‘herkes önyargılıdır’ sonucuna varmanın yararı yoktur,”* şeklindeki cümlelerle ifade etmiştir.²⁵

1.1.4. Önyargı Kuramları

1.1.4.1. Sosyolojik Temelli Kuramlar

1.1.4.1.1. Sembolik (Simgesel) Etkileşim Kuramı

Önyargı ile ilişkili sosyoloji temelli kuramların en başında sembolik (simgesel) etkileşim kuramı bulunur. George Herbert Mead, Charles Horton Cooley ve Herbert Blumer bu kuramın en bilinen temsilcileridir. Bu kurama göre bireylerin toplum içerisinde muhataplarını yorumlaması ve bunun neticesinde kişiden kişiye farklılık gösteren tepkilere dikkat çekilmiştir. Mikro ölçekli bakış açısına sahip olan bu kuramda amaç küçük fotoğrafa odaklanmaktır. Bu kuramda *“Birey anlaşılmadan toplum anlaşılabilir.”* düşüncesi vardır. Başka bir ifadeyle bu iletişim sürecinin en büyük amacı, anlamı yakalamaktır.²⁶ İşlevselci bakış açısına sahip olan kişiler, bireyi toplumun

²⁴Stephan-Stephan, “An Integrated Threat Theory of Prejudice”, 26.

²⁵Allport, Önyargının Doğası, 32.

²⁶Mustafa Tatar, “Aziz Nesin’in “Bizim Hemşeri” İsimli Hikayesinin Sembolik Etkileşim Kuramı Açısından Değerlendirilmesi”, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 15/1 (Kasım 2018), 1419-1433.

oluşturduğunu savunurlar, sembolik etkileşimciler ise toplumun birbirleriyle her zaman iletişim ve etkileşim halinde olan bireylerden oluştuğunu ifade ederler. Bu etkileşimciler ayrıca ne bireyin ne de toplumun hiçbir zaman aynı kalmayacağını ve sürekli bir akışın ve değişimin olduğunu da vurgularlar.²⁷

Blumer, insanlar arasındaki iletişimde asıl önemli olanın sembolik ifadeler ve etkileşimler olduğunu vurgulayarak, bu durumun gerçekleşmesinin en büyük etkeninin dil olduğunu ifade eder. Dil ile birlikte beden dili, jest ve mimikler, tutum ve davranışlar, önyargılar ve kalıp yargılar da birer iletişim ve etkileşim aracı haline gelerek bazen kullanılan dili bile geride bırakır.²⁸ Özellikle bireyler aracılığıyla oluşan ve daha sonra topluma sirayet eden önyargılar, düşünceleri ele geçirip soyut bir kabulden somut bir davranışa dönüşerek dilden daha güçlü bir hale gelebilir. Sembolik kuramcılar ise, bu duruma nasıl ve niçin gelindiğine dair bir anlam ve yorum getirmeyi amaçlarlar. Böylece özellikle önyargıların doğrudan olmasa bile dolaylı olarak iletişimi etkilediği düşünülmektedir.

1.1.4.1.2. Etiketleme Kuramı

Etiketleme kuramı, sembolik etkileşim çerçevesi içerisinde gelişim göstermiştir. Bir kişiye veya bir topluluğa içinde buldukları toplumun geneli tarafından yapılan yakıştırmalar ve kabuller daha sonrasında o kişilerin topluma karşı bakış açısını şekillendirir ve böylece bu kişiler kendilerini de o kalıplara ait hissetmeye başlarlar. Bu durum, etiketlemelere maruz kalan kişilerin diğerlerine karşı davranışlarını ve onlarla olan etkileşimlerini etkiler.²⁹

Etiketlemelerin oluşması, toplumda var olan her türlü baskın kimlikten farklı veya sonradan farklılaşmış olmakla başlar. Bununla birlikte toplumda sonradan oluşan o kimlik, diğerleri tarafından sapkın olarak kabul edilir. Önyargılar da bu sapkın nitelendirmelere bir tepki olarak ortaya çıkmaktadır. İnsanlar diğer kimliklere karşı olumlu ya da olumsuz bir öngöründe bulunmayı isterler ve bu öngörüler de diğer tarafa

²⁷ Tatar, “Aziz Nesin’in “Bizim Hemşeri” İsimli Hikayesinin Sembolik Etkileşim Kuramı Açısından Değerlendirilmesi”, 1423.

²⁸ Von Bakanic, *Prejudice Attitudes About Race, Class and Gender* (New Jersey: Pearson Prentice Hall, 2009), 56.

²⁹ Turgut Göksü-Muhittin Karakaya, “Polisin Sapma Davranışının Etiketleme Kuramı Açısından Değerlendirilmesi” ,*Polis Bilimleri Dergisi* 11/4 (2009), 28.

karşı tepkiler oluşturur. Öngörüler veya beklentiler karşılanmadığında ise bu boşluğu önyargılar doldurur.³⁰

1.1.4.1.3. Sosyal Yapı ve Kişilik Kuramı

Bu kuram, bireylerin birbirleriyle etkileşim süreçlerinde mevcut koşulda var olan sosyal yapının etkisinde olduklarını savunur. Sosyal yapının ana unsurları olan rol, statü ve ağırlara vurgu yapılıır. Önyargının ise bu yapının içindeki rolünün oldukça değişken olduğu savunulur. Örneğin sosyal yapı içerisindeki herhangi bir statü değişimi, kişileri olumlu ya da olumsuz bir şekilde düşünmeye veya davranmaya yöneltebilir. Bu da önyargının sosyal yapıyı oluşturan unsurların değişimiyle doğrudan ilişkili olduğunu gözler önüne sermektedir.³¹ Bütün insanlar, yaşamları boyunca birçok sosyal grubun içerisinde yer alırlar ve böylece toplumun geneline göre belirli bir sosyal yapının oluşmasını engellemek neredeyse imkânsızdır. Çoğunluğa göre, oluşan sosyal yapıların da en önemli belirleyicisi sosyal sınıf etkenidir. Bütün bunlar, bireyin kişiliğinin bir kimlik kazanmasında veya değişmesinde etkili unsurlardır.³²

1.1.4.1.4. Temas Kuramı

İlk defa Allport tarafından ele alınan bu kuram, iç grup ve dış grup olarak adlandırılan iki grubun üyeleri arasındaki etkileşim ve iletişim üzerinde durur.³³ Aynı zamanda Allport, “Gruplar arası temas önyargıyı nasıl azaltır?” sorusuna da yoğunlaşarak “Önyargının Doğası” isimli eserinde bu soruya da yanıt vermeye gayret göstermiştir. Ona göre, önyargıyı azaltan koşullar belli sebeplere bağlıdır. Bu sebepler arasında; iki grubun birbiriyle eşit statülerde iletişim ve temas kurmaları, yine iki grubun ortak bir amaç dâhilinde temas kurmaları ve son olarak da iç ve dış grubun kurumsal bir güce sahip olan ve otorite olarak kabul görülen kişi veya kurumlardan destek görmesi yer alır.³⁴ Yani kuramın temelinde , “gruplar arası etkileşim ne kadar fazla olursa olumlu davranışların varlığı artarak devam eder ve böylelikle önyargı düzeyi de orantısız şekilde azalır”

³⁰Bakanic, *Prejudice Attitudes About Race, Class and Gender*, 57.

³¹Bakanic, *Prejudice Attitudes About Race, Class and Gender*, 58.

³²Kasım Tatlıhoğlu, “Beş Faktör Kişilik Kuramı Bağlamında Kişilik Kavramına Genel Bir Bakış”, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 3/6 (Güz 2013), 127.

³³İlknur Tayınmak-Aras Türkeli, “Gruplar Arası Hayali Temas Kuramı ve Araştırmaları Üzerine Bir Derleme”, *Nesne Psikoloji Dergisi* 8/17 (2017), 317.

³⁴Tayınmak-Türkeli, “Gruplar Arası Hayali Temas Kuramı ve Araştırmaları Üzerine Bir Derleme”, 318.

düşüncesi vardır.³⁵ Ancak kurama eleştiriler de getirilmiştir. Kuram öncelikle politik bulunmuş ve bu koşulları sağlayan durumlar ortadan kalktığında örneğin evlilik, arkadaşlık vs. bittiğinde önyargının ve kalıp yargıların tekrar gün yüzüne çıkabilme ihtimali üzerinde durulmuştur.

1.1.4.1.5. İşlevselcilik Kuramı

İşlevselci kuram, var olan toplumsal fenomenleri bir bütün olarak ele almaya çalışır. Kuramın temel dinamiği ise toplumsal kurum, olay ve olguları, örf ve adetleri tespit edip açıklayabilmektir. Kuramın öncüleri Durkheim, Comte ve Spencer'dir. Comte, toplumu biyolojik bir varlığa benzetmiştir.³⁶ Durkheim, Comte'un bu yorumunu ve düşüncesini daha da geliştirerek işlevselciliğin temellerini atmıştır. Malinowski ise Durkheim'den etkilenerek işlevselcilik kuramı tam anlamıyla oluşmaya başlamıştır.³⁷ İşlevselci yaklaşım, toplumu bütün hatlarıyla ve bütünü gözeterek açıklamaya çalışır. Buna göre toplumu oluşturan tüm parçaların birbirinin korunmasına yardımcı olduğu varsayılır. Bu yaklaşım toplumsal çatışmaların ve çelişkilerin üzerinde durmaz, genel olarak tutarlılığa önem verir. İşlevselciliğin bütün türlerinde Pareto'nun "sistem"i önemli bir yer tutar. Bu sisteme göre de toplum kalıplaşmış bir şekle sahip ögeler yapısı olarak ifade edilir. İşlevselcilik kuramı, özet olarak gözlenebilen nesnel sonuçlarla ilgilenmektedir.³⁸ Örf ve adetler ile kültürel alışkanlıkların, önyargının oluşmasının sebebi olup olmadığının incelenmesi ve tespit edilmesi açısından işlevselcilik kuramı ayrı bir önem taşımaktadır.

1.1.4.1.6. Çatışmacı Kuram

1900'lü yılların ikinci yarısından itibaren eleştirel kuramlar, düzenici kuramların yerini almıştır. Eleştirel kuramların başında Karl Marx ve Friedrich Engels'in öncü olduğu çatışmacı kuram gelmektedir. Bu kurama göre, var olan sosyal sistem, çatışmacı bir doğaya dayanır. Aynı zamanda bu kuram, genel olarak ekonomik literatür ile açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak bu yaklaşım, günümüzde daha geniş bir alanı kapsamaktadır.³⁹ Çatışmacı kuram, yaşanan veya yaşanmış olan bütün toplumsal

³⁵Sanem Küçükkömürler-Nuray Sakallı Uğurlu, "Gruplar Arası İlişkileri Düzenlemede Sosyal Temas Kuramları: Gruplar Arası, Yayılmacı ve Hayali Temas", *Nesne Psikoloji Dergisi* 5/9 (2001), 5.

³⁶İsa Demir vd., "Sosyoloji Notları", *Sosyoloji Dergisi* 3/1 (2007), 35.

³⁷Demir vd., "Sosyoloji Notları", 35.

³⁸Demir vd., "Sosyoloji Notları", 36.

³⁹Bakanic, *Prejudice Attitudes About Race, Class and Gender*, 61.

olayları, gruplar arası ilişkiler üzerinden ele alır. Bundan dolayı gruplar arasındaki rekabet, gerçek veya sembolik olabilir.⁴⁰ Bu rekabet ise muhatap olunan diğer gruba karşı düşmanca duygular ve olumsuz tutumların oluşmasına sebep olabilir.

1.1.4.1.7. Gerçekçi Çatışma Kuramı

Gruplar arası ilişkileri, çatışmacı yaklaşım ile psikolojik temelli araştırmaların bir birleşimi olacak şekilde açıklayan bir kuramdır. Gerçek olduğu kabul gören algılarla birlikte, karşılıklı iki grup, sınırlı kaynaklara ulaşım ve belirlenen hedefleri gerçekleştirmek açısından bir rekabet ortamının içine düşerler. Bu iki gruptan birisi diğer gruba karşı iş birliğini arttırmak ve dış gruba karşı potansiyel bir tehdit algısının oluşması için önyargıları kullanır.⁴¹ Bu kuramda yapılmış olan en önemli iki deney “Robber’ın Mağarası” ve “Stanford Hapishane” deneyidir. *Robber’ın mağarası deneyi*, Muzaffer Şerif tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu deneyde rekabet ve iş birliğinin gruplar arası ilişkileri ne düzeyde etkilendiğinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu deney sonucunda sınırlı kaynaklara erişim sağlama konusunda gruplar arası kavga ve öfkenin artarak rekabet ortamının oluştuğu görülmüştür. İş birliği söz konusu olduğunda da tam tersi bir durum gerçekleşerek gruplar arası sürtüşmenin en aza indiği tespit edilmiştir.⁴² *Stanford Hapishane* deneyinde ise 1971’de Philip Zimbardo öncülüğünde üniversite öğrencileri arasından seçilen 24 öğrenci için deneyde kullanılmak amacıyla üniversitenin bodrum katında bir hapishane yapılmıştır. 12 öğrencinin gardiyan, 12 öğrencinin de mahkûm rolünü üstlendiği bu deneyde bütün öğrenciler rollerini çok hızlı ve abartılı bir şekilde benimsemişlerdir. Böylece mahkûm rolünü üstlenenler, psikolojik olarak travma geçirirken, gardiyan rolünde olan öğrencilerin üçte biri, sadistçe davranışlarda bulunmuşlardır. İstenmeyen sonuçların ortaya çıkabilme ihtimali olduğu için deneye altıncı günde son verilmiştir.⁴³

⁴⁰Philip Q. Yang, *Ethnic Studies Issues and Approaches* (New York: State University of New York, 2000), 127.

⁴¹ Bakanic, *Prejudice Attitudes About Race, Class and Gender*, 63.

⁴²Sağiroğlu, *Türkiye’de Etnisite, Din ve Önyargı: Üniversite Öğrencileri Örneği*, 94.

⁴³Sağiroğlu, *Türkiye’de Etnisite, Din ve Önyargı: Üniversite Öğrencileri Örneği*, 95.

1.1.4.1.8. Sosyal Öğrenme Kuramı

Albert Bandura, davranışçılık yaklaşımının hipotezlerini reddederek sosyal öğrenme kuramını literatüre kazandırmıştır. Bandura, bireylerin hal ve hareketlerinin toplumsal etkileşim yoluyla kazanıldığını savunur.⁴⁴ Yani bu kuramın temelinde başkalarını gözlemleyerek onların yaptığı davranışları taklit etmeye dayalı bir öğrenme olduğundan önyargıların oluşmasındaki en önemli etkeninin de sosyal çevre olduğunu ifade edebiliriz.⁴⁵ Önyargılar, toplumsal yaşamın içinde var olmaya başlar, öğrenilir ve başka kişilere aktarılır. Öğrenme ile başlayan bu sürecin ilk araçları aile, arkadaş ortamları, eğitim kurumları, sosyal gruplar, sivil toplum örgütleri ve medyadır. Ancak bu durumda sadece birebir maruz kaldığımız bu ortamlardan ziyade bir de kültürün etkisi vardır. Toplumda tarihsel süreçte oluşan atasözü ve deyimler gibi hayatımıza ve dilimize yerleşmiş olan ifadeler de aktarım aracı olarak rol oynarlar ve önyargılı bireyleri hayatımıza katarlar.⁴⁶ Elbette önyargılı olmayı tercih etmeyen bireylerin varlığı da inkâr edilemez. Ancak bu kişilerin sayısının, diğerleriyle kıyaslanıldığında daha az olduğu fark edilecektir. Çünkü kolayca kaçıp bize öğretileni ve dayatılanı seçmemek, konfor alanını terk etmek demektir. Bu durum ise, az karşılaşılan bir durumdur.⁴⁷

1.1.4.2. Psikoloji Temelli Kuramlar

1.1.4.2.1. Engelleme ve Saldırganlık Kuramı

Psikanaliz ve davranışçılık arasında bir ilişki kurabilmek amacıyla Dollard ve arkadaşları tarafından 1939 yılında temelleri atılan bu kurama göre, herhangi bir kişinin odaklandığı bir hedefe ulaşamadığı durumlara engelleme adı verilir. Bu engellemenin neticesinde ve bazı ara değişkenlerin de etkisiyle birlikte, genel olarak saldırganlığın ortaya çıkması kaçınılmazdır.⁴⁸ Bu durum, çeşitli dışavurumlar ile kendini belli eder. Toplum tarafından sosyal olarak dışlanan ve iç gruba dahil edilmeyen kişilerin,

⁴⁴Sevra Su Tatlıoğlu, “Öğrenmeye Sosyal-Bilişsel Bir Bakış: Albert Bandura”, *Sosyoloji Notları* 5/1 (2021), 16.

⁴⁵Belgin Bahar, “Sosyal Öğrenme Kuramı ve Sosyal Değişim Kuramı Perspektifinden Etik Liderlik”, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi* 8/16 (2019), 239.

⁴⁶Sağiroğlu, *Türkiye’de Etnisite, Din ve Önyargı: Üniversite Öğrencileri Örneği*, 95.

⁴⁷Sağiroğlu, *Türkiye’de Etnisite, Din ve Önyargı: Üniversite Öğrencileri Örneği*, 96.

⁴⁸Ayşe Cansu Başeğmez-Halis Özerk, “İnsanın Saldırgan ve Şiddet İçeren Davranışlarını Psikoterapi Kuramlarının Ele Alış Biçimlerinin Değerlendirilmesi”, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 18/44 (2021), 11.

diğerlerine göre daha agresif oldukları da gözlemlenen durumlar arasındadır.⁴⁹ Yani saldırgan bir davranış, genel olarak öz kontrol veya çevresel faktörler ile gelişen durumsal etkenlerin ortaya çıkmasıyla meydana gelir.⁵⁰

Engelleme ve saldırganlık kuramının dayandığı iki temel kavram vardır. Bunlar “yansıtma” ve “yer değiştirme”dir. Özellikle toplumsal ilişkilerde kişiler, başka bireylerle karşılaştıklarında kendilerinde var olan kusur veya eksikliklerini başkalarına yansıtırlar.⁵¹ Bu kusur ve eksikliklerin varlığı, kişilerde öfke ve saldırganlığa sebep olabilir. Çünkü diğer bireylere kıyasla bir farklılık olduğu aşikârdır. Bu tarz bir şeyle karşılaşıldığında yapılması gereken ilk şey, kusurlarımız ve eksikliklerimizle yüzleşip onlarla yaşamayı öğrenmek veya onları değiştirmeye ve geliştirmeye çalışmaktır. Ancak bu başarısız olduğunda öfke ve saldırganlık gibi dışavurumlar, başka bireylere veya nesnelere aktarılıp öfkenin yeri değiştirilebilir ya da öfke yansıtılabilir.

1.1.4.2.2. Otoriteryen Kişilik Kuramı

Adorno ve Horkheimer başta olmak üzere, Frankfurt Okulu ve Hannah Arendt, otoriteryen kişilik kuramında söz sahibi olmuşlardır.⁵² II. Dünya Savaşı sonrasında Nazi Almanyası'nın varlığı ile birlikte Yahudilere karşı yapılan ayrımcılık, gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Bu durum Adorno ve arkadaşlarının otoriteryen kişilik kuramı hakkında çalışmalara ağırlık vermelerine vesile olmuştur.⁵³ Bu çalışmalarda, önyargı ve ayrımcılık gibi davranışların otoriter ailelerde büyümüş ve belli başlı baskılara maruz kalmış olan bireylerde daha fazla görüldüğü sonucuna ulaşılmıştır. Maruz kalınan bu otoriter yapıdan sonra kişilerin ileriki yaşamlarında da katı ve sıkı sistemlere karşı bir bağlılık söz konusu olmaktadır.⁵⁴ Aynı zamanda bu kişilerin güçsüzlere, ezilmişlere ve farklılıklara bir baskı oluşturmaya ve onları ötekileştirmeye daha meyilli hale geldikleri

⁴⁹Kahraman Güler– Zeynep Özgörüş, “Yetişkin Bireylerde Saldırganlık ve Yalnızlık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 18/43 (Kasım 2021), 27.

⁵⁰Gülendam Akgül, “Siber Zorbalığın Nedenleri Üzerine Kuramsal Açıklamalar The Theoretical Explanations on the Causes of Cyberbullying”, *Gelişim ve Psikoloji Dergisi* 1/2 (2020), 158.

⁵¹Şennur Tutarel Kışlak, “Savunma Mekanizmaları” (İstanbul: Tübitak Bilim Yayınları, 2022).

⁵²Semih Eker, “Alfred Adler’in Kişilik Kuramı’nın Demokrasi Düşüncesi Açısından Önemi”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 22 (2012), 19.

⁵³Eker, “Alfred Adler’in Kişilik Kuramı’nın Demokrasi Düşüncesi Açısından Önemi”, 7.

⁵⁴Ferihan Polat-Özlem Özdeşim Subay, “Siyasi Görüş Politik Kimlik Algıları Bağlamında Üniversite Öğrencileri Arasında Otoriteryen Kişilik Eğilimi: Pamukkale Üniversitesi Örneği”, *Innovation and Global Issues in Social Sciences*, (2017), 1101.

saptanmıştır. Bu kişiler ait oldukları herhangi bir gruba dâhil olmayan diğerlerine karşı da aynı tavırları sergileme eğilimindedirler.

Adorno ve arkadaşlarının antisemitizm üzerine yoğunlaşan araştırmalarında, üç temel tespit bulunmaktadır. Birincisi, iç gruba yönelik tutumlar olumludur. İkincisi, dış gruplara yönelik tutumlar olumsuzdur. Üçüncüsü ise dış grupların genel olarak daha aşağı bir konumda ve tehlikeli olduklarına dair bir inanç ve kanı bulunur.⁵⁵

Otoriter tavırlar kendiliğinden ya da birden oluşmaz. Mutlaka bir yaşanmışlık ya da herhangi bir sürecin hayatımızdaki dışavurumu şeklinde gerçekleşir. Yani etkiye tepki verilen reaksiyoner bir tavidir. Ayrıca otoriteryen kişilik kuramı ile engelleme ve saldırganlık kuramı arasında çok yakın bir ilişkinin bulunduğunu da söyleyebiliriz. Her iki kuramda da, bireylerin içlerinde bir şekilde birikmiş olan olumsuz duygularının belirli tetikleyiciler ile açığa çıkmasıyla birlikte önyargılı tutumlar ve ayrımcı davranışların ortaya çıktığı savunulur.

1.1.4.2.3. Zihinsel Temelli Kuramlar

Bu kuram, önyargıların oluşmasındaki asıl sebebin zihinsel karmaşıklık olduğuna vurgu yapar. Çünkü gerek toplumsal yaşam ve gerek bireysel yaşam, zihnin algılayabileceğinden çok daha kompleks bir yapıdadır.⁵⁶ Zihin ise bu karmaşık yapıları anlamlandırabilmek için ilk olarak sınıflandırma yoluna başvurur ve bunun da en kolay yollarından birisi benzerlikleri ve farklılıkları ayırt etmektir. Biz ve onlar gibi kategorileştirmelerin zihinsel sürecin bir sonucu olarak ortaya çıkmakla birlikte insan zihninin işini kolaylaştırdığı aşikârdır. Benzer özelliklere sahip olan gruplar, iç grubu oluşturur ve bu durumun sonucunda da farklılıkları olan bireylere karşı bir ötekileştirme söz konusu hale gelir. Ötekileştirmelerin alt metinleri ise kalıp yargıların etkisiyle görünür hale gelir. Kültürel, sosyal, dini olgu ve durumlardan da yola çıkılarak kalıp yargılar, dış gruba karşı bir önyargı oluşturur. Bu önyargılar, kişilerde derinleşir ve adeta sökülüp

⁵⁵Yapıcı, Asım (2004). *Din, Kimlik ve Önyargı*. (Adana: Karahan Kitabevi), 38.

⁵⁶Akif Akto, "Hüsn-ü Zan ve Su-i Zan Kavramlarını Sosyal Biliş Kuramı Bağlamında Analiz Etmek", *Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları*, (2020), 739.

atılması imkânsız hale gelir. Bu yargılar gizlenebilir ancak ortam ve şartlar oluştuğunda bunların gün yüzüne çıkması olağan hale gelir.⁵⁷

1.1.4.2.4. Sosyal Kimlik Kuramı

Henri Tajfel ve John Turner tarafından 1970'lerin ortalarında geliştirilmiş olan Sosyal Kimlik Kuramı, grup üyeliğini, grup süreçlerini ve gruplar arası ilişkileri ele alan bir sosyal psikoloji kuramıdır.⁵⁸ Tajfel'e göre, sosyal kimlik, *bireyin benlik algısının, bir sosyal gruba ya da gruplara üyeliğine ilişkin bilgisinden ve bu üyeliğe yüklediği değerden ve duygusal anlamlılıktan kaynaklanan parçasıdır.*⁵⁹ Gruplara olan bu aidiyet, kişilerin kendilerini de iyi hissetmelerine yardımcı olur. Grubun içindeki bir fert olabilmek, o gruba karşı yöneltilen olumlu sıfatları da üstlenmek ve öyle tanınmak demektir. Benlik saygısı ve öz değer açısından bu durum kişiler için oldukça olumludur. Aynı zamanda grupla beraber iyi olarak tanınmak, kişiyi daha iyi olmaya da teşvik eder. Yani karşı gruba yönelik güçlü bir iç grup kimliğine sahip olmak, ötekilere karşı da bir üstünlük hissedilmesine yol açar. Bu da, dış gruba karşı ayrımcılık ve önyargının oluşmasına sebep olur.⁶⁰

1.1.4.2.5. Israrlılık Kuramı

Sosyal yaşantılarımızdan, aile hayatımızdan ve kültürden süregelen veya sonradan edindiğimiz düşüncelerimizi, değiştirmek oldukça zordur. Bunun sebebi de zihnimizin, önyargılara sebep olan bu düşünceleri değiştirmemek konusundaki ısrarcı eğilimidir. Genellikle adeta yıkılmaz bir put haline getirdiğimiz bu önyargı ve kalıp yargılarımız, yalnızca kültürel veya sosyal alanda karşımıza çıkmaz. Bunun için herhangi bir düşünceye kutsallık atfedilmesi yeterlidir. Yıkılmaz doğrularımız sağ duyuyu da yok eder ve toplumsal bir dezenformasyon kaçınılmaz hale gelir.⁶¹

⁵⁷Bakanic, *Prejudice Attitudes About Race, Class and Gender*, 30.

⁵⁸Hanife Andaç Demirtaş, "Sosyal Kimlik Temel Kavram ve Kuramı, Varsayımlar", *İletişim Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2003), 124.

⁵⁹Andaç Demirtaş, "Sosyal Kimlik Temel Kavram ve Kuramı, Varsayımlar", 130.

⁶⁰Bakanic, *Prejudice Attitudes About Race, Class and Gender*, 68-69.

⁶¹Sağiroğlu, *Türkiye'de Etnisite, Din ve Önyargı: Üniversite Öğrencileri Örneği*, 102.

1.1.5. Önyargı, Kalıp Yargı ve Ayrımcılık Arasındaki İlişkiler

Önyargı, kalıp yargı ve ayrımcılık birbiri ile ilişkili ama aynı zamanda farklı anlamları içlerinde barındıran kavramlardır. Ancak önyargının, diğer iki olgunun oluşmasındaki asıl etken olduğu ifade edilebilir. Toplumlar, bireylerin farklılıklarına ilişkin zihinsel bir arka planda veya eyleme dönüşmüş şekilde bu üç kavram ile karşılaşabiliriz. Bununla birlikte önyargı için “sebebe”, diğer iki kavram için ise “sonuç”tur diyebiliriz. Ortak paydaları ise, ikili ya da toplumsal ilişkileri negatif yönde etkilemesidir. Ama kuşkusuz bu olgular, insanlığın kaderi değildir. Böylesine evrensel ve süregelen zincirleme olayların ana sebeplerine inip çözüm odaklı olmak, elbette ki toplumsal refah açısından da oldukça önemlidir. Bu üç olgunun oluşmasındaki sebeplerin başlıca olanı ise rekabettir. Rekabet, toplumların gelişimi açısından önemli olsa da kalıp yargılar ve ayrımcılık gibi iç grubun dış gruba karşı olan davranış ve düşünce biçimleri, bir şekilde grup yanlılığına neden olmaktadır ve bu da sosyal ilişkileri negatif yönde etkilemektedir.⁶²

Önyargılarda kişisel, kalıp yargı ve ayrımcılık ise toplumsallık söz konusudur. Ancak önyargı ile kalıp yargı ve ayrımcılık arasındaki sınır, akışkan ve belirsizdir. Kısaca; önyargılar, çeşitli nedenlerden dolayı topluma mal olduklarında ortaya kalıp yargı ve ayrımcılık çıkmaktadır. Önyargı, bireyin herhangi bir kişi ya da nesne hakkındaki şablonu, kalıp yargı ise grubun ya da toplumun şablonudur.⁶³

Önyargı, kelime olarak olumsuz bir anlam çağırırsa da insan olmamızın bir gereği olarak karşılaştığımız kişi veya toplumlar hakkında önceden bir fikir sahibi olmamız kaçınılmazdır. Çünkü yeryüzünde var olan her şey için bir bilgimizin olması mümkün değildir. Tabi ki bu durumda değerlendirmelerimizin ve kabullerimizin dozu oldukça önemlidir. Aşırıya kaçıldığı takdirde bu durum, öncesinde ayrımcılık sonrasında ise kalıp yargı olarak karşımıza çıkacaktır. Böylece olumsuz düşüncelerin davranışa dönüşüp ayrımcılık olarak şekil alması söz konusu hale gelir.

⁶²Ulaş, İç Gruba Yönelik Tehdit Durumunda Algılanan Önyargı ve Ayrımcılık İlişkisi: Aleviler Açısından Bir İnceleme, 1.

⁶³Mehtap Erdoğan-Celalettin Vatandaş, “Bireysel ve Toplumsal Dışlanma Pratiği: Önyargı ve Ayrımcılık”, (26 Mayıs 2020), 4.

1.2. Merhamet

1.2.1. Merhamet Kavramı

Merhamet sözlükte “acımak, şefkat göstermek” anlamında masdardır. İsim olarak ise, “acıma duygusu, bu duygunun etkisiyle yapılan iyilik, lütuf” anlamında kullanılan merhamet, aynı zamanda rahmet kökünden türetilmiştir. Bu kavram, Allah’ın bütün yarattıklarına yönelik lütuf ve ihsanlarını kapsamakla birlikte, insanları, diğer yaratılanlardan ayıran bir özellik olarak acıma ve yaşanan sıkıntılara karşı duyarlı olup o sıkıntıların muhataplarına yardım etmeye yönlendiren acıma duygusunun da bir tezahürüdür. Öte yandan merhamet, Türkçe’de hem Allah’a hem de insanlara nisbet edilirken, rahmet ise özellikle Allah’a nisbet edilir. Literatürde rahmân ve rahîm isimlerinin açıklandığı kısımlarda merhamet duygusu da yaratılmış olan her şeyde olduğu gibi Cenab-ı Hakk’ın insanlığa verdiği bir lütuf olarak tanımlanır.

Merhamet ve rahmet kelimeleri; acımak, esirgemek, korumak, affetmek, bağışlamak, nimet vermek, ikamet etmek ve kadının rahminden şikâyet etmesi anlamlarına gelen “r-h-m” kökünden türemiştir. İsim olarak; hayır, iyilik, ihsan, nimet ve kalp inceliği demektir. Kur’an’da 114 defa rahmet kelimesi kullanılmış; merhamet kelimesi⁶⁴ ise iki ayette geçmiştir. Aynı kökten türeyen “erhamürrahimin” rahman rahim ve zü’rrahmeti” kelimeleri, Allah’ın sıfatı olarak kullanılmıştır.⁶⁵

Allah’ın yarattığı bütün varlıkların ihtiyaçlarını karşılaması, onları yedirmesi, içirmesi, onlardan haberdar olması, onlara yardım etmesi sonsuz merhametinin bir tecellisidir. Bu nedenle, insanların da Allah’ın merhamet sıfatıyla ahlaklanmaya önem göstermesi gerekir. İslam’ın anlayışına ve düsturlarına göre herhangi bir insana veya canlıya merhamet etmeyen kimse, Allah’ın merhametine de mazhar olamaz. Güzel ahlakın en büyük göstergesi merhamettir. Kur’an-ı Kerim’de müminlere birbirlerine karşı merhametli olmaları gerektiği emredilmiş ve merhametin, müminin başlıca niteliği olduğu ifade edilmiştir.⁶⁶

⁶⁴Kur’an Yolu (Erişim 6 Mart 2023), el-Beled 90/17, el- Al-i İmran 37/107.

⁶⁵Fikret Karaman vd., Merhamet (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), “Dini Kavramlar Sözlüğü”, 426.

⁶⁶Ahmet Nedim Serinsu (ed.) (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 2009), “Dini Terimler Sözlüğü”, 231.

Merhamet ile ilgili literatür incelendiğinde, merhamet kavramının İngilizce karşılığı olarak birçok kelimenin olduğu ancak çalışmalarda merhamet kavramı yerine genellikle “compassion” kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Bu kelimeye ek olarak “grace, benignity, charity, pity, mercy” gibi kelimelerde kullanılmıştır.⁶⁷

İslam Ansiklopedisi'nde “acımak, şefkat göstermek” anlamında masdar, “acıma duygusu, bu duygunun etkisiyle yapılan iyilik, lütuf” anlamında isim olarak kullanılan merhamet ve aynı anlama gelen rahmet kelimeleri, öncelikle Allah'ın bütün yaratılmışlara yönelik lütuf ve ihsanlarını belirtmenin yanı sıra, insanlarda bulunan, onları diğer insan ve canlıların sıkıntıları karşısında duyarlı olmaya ve yardım etmeye sevk eden acıma duygusunu ifade etmektedir. Bu kaynaklarda Allah'ın rahmân ve rahîm isimleri açıklanırken, evrendeki her şey gibi insanlardaki merhamet duygusunun da Allah'ın insanlığa lütfu olduğu belirtilir.⁶⁸

Din açısından ele alındığında merhamet kavramı, başkalarına yardım ederek iyilik yapma arzusuyla kişi de var olmaya başlayan hissiyat şeklinde tanımlanmıştır. Anlam olarak zamanla başkalaşmasına rağmen, merhametin Allah tarafından insana verilmiş olan en güzel melekelerden birisi olduğu aşikardır. Bu açıdan bakıldığında merhametin, dinden de beslenen bir duygu olma özelliğine sahip olduğu ifade edilebilir. İyi olan hasletlerin asıl kaynağının merhametten zuhur ettiğini ifade etmemiz de yanlış olmayacaktır. Örneğin evlat sevgisi, sıla-i rahim, anne ve babaya karşı saygı, ihtiyaç sahibi yaşlılara, fakirlere, hastalara, sakatlara, yetim ve kimsesizlere yardım etmek merhamet duygusunun açık bir tezahürüdür.⁶⁹ Ancak günümüzde her açıdan hayatımıza dahil olan –izm ile biten (modernizm, materyalizm vb.) yaşam biçimlerinin, kişileri bencilleştirdiği, onları merhamet ve diğer tüm duygulardan yoksunlaştırdığı da tecrübe edilmektedir.⁷⁰

⁶⁷Ş Handan Akın, “Merhamet Kavramı ve Schopenhauer'in Merhamet Yaklaşımının Değerlendirilerek Farklı Düşünürlerin Görüşleriyle Karşılaştırılması The Concept of Compassion and the Comparison of Schopenhauer's Approach to Compassion with the Ideas of other Philosophers” 5/3 (2018), 127.

⁶⁸Mustafa Çağrı, “Merhamet”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (2004).

⁶⁹Akın, “Merhamet Kavramı ve Schopenhauer'in Merhamet Yaklaşımının Değerlendirilerek Farklı Düşünürlerin Görüşleriyle Karşılaştırılması The Concept of Compassion and the Comparison of Schopenhauer's Approach to Compassion with the Ideas of other Philosophers”, 127.

⁷⁰Akın, “Merhamet Kavramı ve Schopenhauer'in Merhamet Yaklaşımının Değerlendirilerek Farklı Düşünürlerin Görüşleriyle Karşılaştırılması The Concept of Compassion and the Comparison of Schopenhauer's Approach to Compassion with the Ideas of other Philosophers”, 127.

Neff'e göre merhamet kavramı, üç kısımdan oluşmaktadır: 1) Zor bir durumda olan kişinin farkında olmak. 2) Zor durumu izale etmek ve kişiye yardımcı olmak için istekli olmak. 3) İlk iki maddeyi hayata geçirmek için harekete geçmek. Üç bileşen göz önüne alındığında, merhamet kavramı *farkındalık, istek ve harekete geçilmesi* şeklinde tanımlanabilir.⁷¹

Psikoloji açısından bakıldığında ise, tanımlar yine çeşitlilik arz etmektedir. Örneğin Tarhan, merhameti bir acıma duygusu olarak tanımlarken, Gilbert, onun biyolojik bir özellik olduğu kanaatinde. Schopenhauer ise bu kavramı dürtü olarak tanımlamıştır.⁷²

Merhameti, başkasının güçsüzlük, sıkıntı ve derdine ilgi duyma, onun durumuna acıma ve şefkat gösterme, onunla ıstırap çekme, kimlik ve kişilik gözetmeden herkese eşit dağıtılan bir acıma duygusu olarak tanımlayan Hökeleki'ye göre bu duygu, dünyayı güvenli bir yer kılma adına tün insanlar ve canlılar için vazgeçilmez bir olgudur.

Aristoteles merhameti "*Yıkıcı veya acı verici bir kötülüğün, bunu hak etmemiş bir kişinin başına geldiğini gördüğümüzde, bizim ya da bir arkadaşımızın da başına gelebileceğini, dahası bunun çok yakında olabileceğini beklediğimizde duyduğumuz acı hissi*" şeklinde empati duygusunu da işin içine katarak tanımlamıştır.

Merhamet kavramı, başta dinî gelişim sürecinde olmak üzere gelişimin her alanında üzerinde durulması gereken bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır. Dinî gelişim açısından özellikle Tanrı'ya bağlanmanın, Tanrı algısı ile yakın bir ilişkiye vesile olacağı düşünüldüğünde, din ve dindarlığın sağlıklı bir şekilde gelişebilmesi için merhamet, sevgi, bağışlama gibi olumlu niteliklerin göz önüne alınması tavsiye edilmektedir. Merhamet, pozitif bir kişilik özelliği olarak psikolojide artık bir terapi yöntemi olarak da yerini almış gözükmektedir.

⁷¹Eşref Nas-Ramazan Sak, "Merhamet ve Merhamet Odaklı Terapi: Compassion and Compassion-Focused Therapy.", *Celal Bayar University Journal of Social Sciences / Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18/1 (Mart 2020), 64-84.

⁷²Eşref Nas, "Merhamet Konusunda Yapılmış Araştırmaların İncelenmesi", *Akademik Platform Eğitim Ve Değişim Dergisi*, (21 Mart 2022), 76.

Merhamet, yalnızca kendimizde açığa çıkarmamız gereken bir sıfattan ziyade, bireyin iç dünyasını kapsamıyla birlikte etkileşim gerektiren bir duygu olduğu için sosyal bir özelliğe de sahiptir.⁷³

Dünya, merhamet ya da merhametli olmadan var olamazdı. Yaratıldık ama aciz, zayıf, fani, muhtaç, kırılğan, eksik yaratıldık. Tam olmaya gelmedik buraya. Buradan götürdüklerimizle tamamlanmaya, merhametimizle var olmaya ve bütün olumsuzluklarla baş etmeye geldik. Dünya hayatı, zorlukları, acıları, kederleri, haksızlıkları ve yoksunluklarıyla bütün insanlığın kendi nasibi kadar ortak paydada bulunduğu yegane yerdir. Yaratılan hiçbir varlık, kendi varoluşunun ve bütünlenmesinin temelini kendinde bulamaz. Kendi hayat ve kemal garantisini, kendi kendisine sağlayamaz. Yardıma, korunmaya, ilgi ve desteğe başvurmadan varlığını koruyup geliştiremez. Onun için herkes ve her şey merhamete muhtaçtır.⁷⁴ Yani merhamet, yalnızca bireysel bir yarar sağlamaz. Merhamet aynı zamanda toplumsal refahın devamlılığı ve sürekliliği içinde oldukça önemli bir anlam taşır. Bu sebeple bütün dinler, merhameti önemsemiş ve insanlara merhametli olmanın faziletlerini öğütlemişlerdir. Merhametin, din ile birleştiğinde daha yüce bir kavrama dönüşüp güçlendiği anlayışı da algımıza yerleşmiştir. Dini konularda nasıl ki dinin gerektirdiklerini davranışlarımıza yansıtmalıyız, din ile bağlantılı olan şeylerde de bu düşüncelerimizi ve hislerimizi davranışlarımızla da yaşamamız gerekiyor. Aksi takdirde aksiyon haline gelmeyen düşünceler bir anlam ifade etmediği gibi topluma da sirayet etmez. Merhamet, yalnızca aksiyon haline gelip birey ve toplumla etkileşim içinde olursa, ancak bir erdem olarak sınıflandırılabilir.⁷⁵

Tüm bunlarla birlikte merhamet, insanın bireysel ve toplumsal yaşamındaki yararından ziyade, ruhsal açıdan da iyi oluşu desteklemesinden dolayı psikoterapide kendisine yer bulmuş ve merhametin etkileri üzerindeki çalışmalar son zamanlarda oldukça artış göstermiştir. Gilbert tarafından geliştirilen “merhamet odaklı terapi” yöntemi, bilişsel davranış terapileri içerisinde iyi bir örnek olarak kendini göstermekte ve bu yöntemin birey veya grup terapilerinde kullanılabileceği ifade edilmektedir.⁷⁶ Bu bağlamda merhamet odaklı terapi yöntemi danışanların hem kendilerine yönelik bir

⁷³Hızır Hacıkeleşoğlu, “Merhamet ve Dindarlık: Üniversite Öğrencileri Üzerine Ampirik Bir Araştırma”, *The Journal of Academic Social Science Studies* 6 (01 Ocak 2017), 205.

⁷⁴Hayati Hökelekli, “Merhamet”, *Dem Dergi* 1/4 (2008), 78.

⁷⁵Hacıkeleşoğlu, “Merhamet ve Dindarlık”, 208.

⁷⁶Nas-Sak, “Merhamet ve Merhamet Odaklı Terapi”, 71.

yolculuğun başlamasına sebep olması açısından hem de dışı karşı yansımalarından dolayı pozitif psikolojide var olan açığın kapatılması adına önemli bir adımdır. Merhamet odaklı terapi, Budist geleneğinden esinlenilerek, kişinin kendisiyle birlikte diğer insanlarında çektikleri acı ve ıstırapların tümüne karşı daha özverili ve duyarlı olarak maruz kaldıkları acıların azaltılmasına yönelik çalışmalardır. Bu terapi tamamen olumlu davranışlara yönelerek ve iyi oluş ile beyin sistemine odaklanmaktadır. Merhamet odaklı terapi aynı zamanda gözlem tekniği ile ortaya çıkan müdahale terapisi olarak da adlandırılabilir.⁷⁷ Terapinin amacı, bireyin kendisi ve başkaları için merhamet geliştirmesini sağlayarak kendi iyi oluş düzeyini artırmaktır.⁷⁸ Böylelikle merhamet odaklı terapi yöntemi ile danışan, oldukça sağlıklı, motivasyonlu, özgüven ve özsaygısı yüksek bir birey haline gelir, kötü ruh hallerinden ve depresyondan uzaklaşır.

Bilimsel açıdan da kendisine literatürde yer bulan merhametin, bireysel ve toplumsal konularda iyi oluşa çok önemli ölçüde katkı sağladığı söylenebilir. Yaygınlaşması halinde merhamet odaklı davranışların, toplumu etkisi altına alması beklenir. Ancak azınlık da olsa bu duruma uyum sağlayamayacak, merhametli olma konusunda güçlük çekebilecek ya da bundan korkacak kişiler de bulunmaktadır.⁷⁹

1.2.2. Merhamet ile Karıştırılan Kavramlar

Merhamet kavramı oldukça komplike bir duygudur. İçerisinde birden fazla duyguyu barındırır. Bu nedenle merhametin, çok yönlü bir kavram olduğu ifade edilir. Bu açıdan bakıldığında bazıları tarafından bu kavramın “empatik sıkıntı”, “hüzün”, “sevginin alt tipi” olarak tanımlandığı görülmektedir.⁸⁰

1.2.2.1. Empati

Karşımızdaki bireyin içinde bulunduğu sıkıntılı bir durumda onun yerine kendimizi koyarak nasıl hissettiğini, neler düşündüğünü anlayabiliriz.⁸¹ Yani empatinin

⁷⁷Nas-Sak, “Merhamet ve Merhamet Odaklı Terapi”.

⁷⁸Seher Akdeniz-Mehmet Engin Deniz, *The Journal of Happiness & Well-Being* 4/1 (2016), 52.

⁷⁹ Eşref Nas, “Pozitif Psikolojide Güncel Bir Kavram: Merhamet Doyumu”, *Psikiyatride Guncel Yaklaşımlar - Current Approaches in Psychiatry* 13/4 (25 Aralık 2021), 670.

⁸⁰Sariha Kapıcıoğlu, *Üniversite Öğrencilerinde Merhametin Yordayıcıları Olarak Mutluluk Ve Kişilik Özellikleri* (İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 31.

⁸¹Kapıcıoğlu, *Üniversite Öğrencilerinde Merhametin Yordayıcıları Olarak Mutluluk Ve Kişilik Özellikleri*, 4.

oluşabilmesi için karşılıklı bir etkileşim ve paylaşım söz konusudur. Öte yandan empati ile merhamet arasındaki ilişki, duygu düzeyinde benzese de aslında bu iki duygu, bariz bir şekilde farklılık gösterir. Örneğin merhamette süreç, daha çok bağımsız ilerler ve bizzat kişinin kendisi tarafından yaşanıp şekillenir. Empati ise sadece aracı bir rol olarak merhamet ile ilişkilendirilebilir. Empati, merhametin oluşmasına yardım eder, ancak tam olarak merhametin anlamını kapsamaz. Empatinin kapsam alanı, daha çok olumsuz durumlar olduğundan, merhametle bu açıdan da ayrılır. Çünkü merhamet; yardımseverlik, sevecenlik gibi iyi özellikleri de içerisinde barındırmaktadır.

1.2.2.2. Sempati

Bu kavram, yalnızca başkasının yaşadığı duyguyu hissetmekten ibaret bir durum değildir. Duyguyu yeteri kadar özümsemek, yaşanan olayla duyguyu eşleştirmek tasa, üzüntü ve kaygıyı hissedebilmek demektir.⁸² Bu nedenle sempati, hem tanıklık hem de o duyguyu izale edebilmek için var olan bir dürtüdür. Empati ile benzer noktası ise başkasıyla bağlantılı olma halidir. Gilbert, yapmış olduğu çalışmasında sempatinin, merhametin oluşması için önemli bir yetenek olduğunu ifade etmiştir.⁸³

Empati de sempati de aslında duyarlılığı ön plana çıkaran iki kavramdır. Bu nedenle hem empati hem de sempati, başkalarının herhangi bir üzüntü ve sıkıntısına insani bir yaklaşım sergilemek, önyargıdan uzak bir şekilde onları anlamaya çalışmak için çaba sarf etmektir. Bu açıdan bu kavramları, merhametin oluşması adına tamamlayıcı ve besleyici unsurlar olarak tanımlayabiliriz.

1.2.2.3. Acımak

Acıma duygusu ile merhametin bariz farklılıklarından söz edilebilir. Mesela acıma duygusunun içerisinde muhatap olunan kişiye karşı bir üstünlük, hor görme veya lütfekarlık hissi yer alabilmektedir. Bu nedenle acıyan kişinin niyetini bilemeyebiliriz. Merhamet duygusuna gelince, ele alındığında herhangi bir hiyerarşik düzenin söz konusu

⁸²Kapıcıoğlu, *Üniversite Öğrencilerinde Merhametin Yordayıcıları Olarak Mutluluk Ve Kişilik Özellikleri*, 23.

⁸³Kapıcıoğlu, *Üniversite Öğrencilerinde Merhametin Yordayıcıları Olarak Mutluluk Ve Kişilik Özellikleri*, 23.

olmadığını, var olan duruma karşılık nazik bir tepki, güçlü bir ilgi ve aktif bir katılımın sağlandığını ifade edebiliriz.⁸⁴

1.2.2.4. Adalet

Adalet, insanlarda bulunması istenen iyi hasletlerden biridir. Bu nedenle adaletin, merhamet ile anlam açısından paralellik gösterdiğini söylemek mümkündür. Merhametin adaletli olmayı çağrıştırdığı, sosyal adaletin temini için de önemli bir varlık gösterdiği kabul edilmektedir. İyilik yapana karşılık iyilik, kötülük yapana karşılık ise haksızlık etmemek adaletin anlamını karşılar niteliktedir. Bu sebeple adalet, bireysel ve toplumsal ilişkiler ele alındığında merhameti harekete geçiren itici bir güç şeklinde de tanımlanabilir.⁸⁵

1.3. Din ve Dindarlık

1.3.1. Din

Arapça bir kelime olan din, sözlük anlamı itibarıyla; “örf, âdet, itaat, tutulan ve gidilen yol, ceza ve mükâfat, millet vb.” şeklinde tanımlanır. Bu kavram, batı dillerinde “religion” kelimesiyle ifade edilen din, “religere” ve “religare” köklerinden gelir. Bu haliyle din kavramı, Allah’a korku ve saygıyla bağlılık ile kendini ibadete verme, tören ve ayinlere katılma gibi anlamları karşılar. Din, Türkçe’deki kullanılışı itibarıyla ise, “inanç sistemi veya bir inancın kaideler bütünü” gibi anlamlara gelir. Dinî terminoloji açısından din kavramının anlamını, İslam bilginlerinin Kur’an-ı Kerim’deki ayetler ışığında yaptıkları şu tanımda görmek mümkündür: “Din, her konuda insanları, akıllarını, irade ve isteklerini kullanarak, hayır olan şeylere götüren, böylece dünya ve ahiret saadetine ulaşmalarını sağlayan, peygamberler aracılığıyla Allah’ın gönderdiği ilahi esasların bütünüdür.”⁸⁶

⁸⁴Kapıcıoğlu, *Üniversite Öğrencilerinde Merhametin Yordayıcıları Olarak Mutluluk Ve Kişilik Özellikleri*, 34.

⁸⁵Nas, “Merhamet Konusunda Yapılmış Araştırmaların İncelenmesi”, 67.

⁸⁶Mustafa Ulu, *Dindarlığın Tanımı, Boyutları Ve Ölçülmesi Üzerine Psikolojik Bir Araştırma Erciyes Üniversitesi Öğrencileri Örneği* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013).

Dinin tarifi meselesinde ilk olarak ele alınan konu, “din” kelimesinin etimolojisidir.⁸⁷ Dil âlimleri, din kelimesinin Arapça “deyn” kökünden mastar veya isim olduğunu kabul ederler. Arapça dışındaki Sâmi diller yanında Farsça ve Sanskritçe gibi diğer bazı dillerde de din kelimesini andıran lafızlar mevcuttur. Bu bağlamda Ârâmî İbrânî dilinde din, “hüküm”; daino ise Arapça’daki deyyân gibi “hüküm sahibi” anlamına gelir. Pehlevî dilinde ise (Eski Farsça) daenâ terim olarak “din” mânasındadır.⁸⁸

Ayrıca “din” kelimesinin, Türkçe sözlükte “Tanrı’ya doğaüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal bir kurum, diyanet; inanılıp çok bağlanılan düşünce, inanç veya ülkü, kült, yol, şeriat, mesuliyet, hesaplaşma, inanç sistemi” şeklinde geniş bir kullanıma sahip olduğu görülmektedir. Birçok anlamı olduğu anlaşılan “din” kelimesinin hem Arapça’daki hem Batı dillerindeki ortak kullanımı, daha çok “bağlanma”ya ve bir “yol”a işaret edecek şekilde olmuştur.⁸⁹

İnanma dürtüsünü temellendirmek amacıyla yeryüzünün varlığının en başından itibaren beşer, ilahi veya kendilerinin oluşturdukları dinlere sıkı sıkıya sarılmıştır. İnanç, belli kuralları da içerisine alan dinler sayesinde bir şekle bürünmüştür. Derin bir duygusal tecrübenin ürünü olan din “Nereden geldim?” “Nereye gidiyorum?” “Buraya gönderilmemin amacı ne?” tarzındaki sorulara kişilerin kalplerini tatmin edecek bir cevap bulan yegâne olgudur. Dinler aynı zamanda insanlara bir amaç verirler. İnsanın başıboş olmadığını⁹⁰, her şeyin belli bir amaç dâhilinde bu dünyada bulunduğunu ifade ederler.⁹¹ Din, bireylerin içsel ve sosyal yaşantılarında itidalli ve uyumlu bir yaşam sağlaması yanında onların duygu ve düşünce dünyalarını da geliştirmesi açısından oldukça önemli bir olgudur.

Geçmişten günümüze her dönemde, din açıklanması gereken bir kavram olarak vuku bulmuş ve düşünürler, filozoflar, âlimler, bilim insanları kendi düşünce dünyaları özelinde din ile alakalı olumlu veya olumsuz şekilde tanımlamalar yapmışlardır. Hiçbir

⁸⁷ Recep Yaparel, “Dinin Tarifi Mümkün mü?” (Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Yayınları, İzmir: 1987), 407.

⁸⁸ Günay Tümer, “Din”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.9, İstanbul, 1994, 312.

⁸⁹ Ali Ulvi Mehmedoğlu, “Klasik Kuramlar ve Modern Araştırmalar Bağlamında Dindarlık ve Kişilik”, Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi, Ed.: Ünver Günay, Celaeddin Çelik, Adana, Karahan, Karahan, 2006, 261.

⁹⁰ el- Kıyamet 75/36.

⁹¹ el- Mü’minun 23/115

zaman önemini kaybetmeyen din, geçmişte söylenenlerin aksine yok olmamış hatta yapılan araştırmalara göre dine olan yönelim daha da artmıştır.⁹²

Din psikolojisinin kurucusu kabul edilen William James “The Varieties of Religious Experience” adlı klasikleşmiş eserinde dini, insanın düşüncesi ve davranışları açısından ele alarak, ona yeni bir bakış açısı kazandırmış ve dini araştırmaların soyut bir anlayıştan somut bir zemine oturtulmasında öncü olmuştur. Diğer taraftan Freud’a göre din bir nevroz iken Jung, Freud’a karşı çıkararak, nevrozların din ile iyileşebileceğini savunmuş ve dinin tanrı tarafından açıklanmış bir kurtuluş yolu olduğunu ifade etmiştir.⁹³ Fromm ise, dini otoriter ve hümaniter olarak ikiye ayırmıştır. Otoriter dinde duyu organları ile algılanamayan bir varlığa kayıtsız şartsız bir itaat söz konusudur. Bu dinde en büyük günah itaatsizliktir. Hümaniter dinde ise akıl, ön plandadır ve bu din, insanın bağlı olduğu her şeyden kurtularak özgürleşmesini hedef alır ve bunun da en çok Freud’un düşünceleri ile olabileceğini ifade eder. Allport ise dini, hakikatle ve hakikatin yaratıcısıyla etkileşim haline geçme ve onunla uyum içerisinde olma teşebbüsü şeklinde ifade etmiştir.⁹⁴ Bir varoluşçu olan Rollo May, dinin sadece olumlu bir anlamının olmadığını, aynı anda hem sağlıklı hem de sağlıksız bir dinin varlığının mümkün olduğunu savunur.⁹⁵ Nortbourne’a göre ise din tanımının sınırlarının belirlenmesi ve insan tarafından oluşturulan sistemlerin “din” olarak tanımlanmaması gerekir. Araştırmacı eğer aksi olursa bu durumun insan zihninde bir karmaşıklığa yol açacağını savunur. Yani ona göre din sözcüğünün ihtiva ettiği anlam tamamen Tanrı temelli olmalıdır.⁹⁶ Psikolojik açıdan ise dinin, Tanrıyla, ilahlıkla, doğaüstü bir varlıkla veya aşkın bir güçle ilişkisi olan ve kendini kâinata gösteren kudretle doğrudan ilişkide bulunmaya yönelik arzu ve tecrübeleri ihtiva eden bir yapıda olduğu görülmektedir.⁹⁷

⁹²Mustafa Arslan, “Seküler Toplumlarda Kutsal Arayışları: Geç Modern Dönemde Büyü-Din İlişkisinin Sosyolojik Analizi”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2010), 197.

⁹³Abdulkerim Bahadır, Jung ve Din (İstanbul: İz Yayıncılık, 2007), 100.

⁹⁴Ali Ulvi Mehmedoğlu, Kişilik ve Din (İstanbul: Dem Yayınları, 2004), 31.

⁹⁵Özer Çetin, Rollo May Psikolojisinde Din ve Kişilik (İstanbul: İz Yayıncılık, 2019), 52.

⁹⁶Mustafa Ulu, Dindarlığın Tanımı, Boyutları Ve Ölçülmesi Üzerine Psikolojik Bir Araştırma Erciyes Üniversitesi Öğrencileri Örneği (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013), 17.

⁹⁷Fatma Balcı Arvas, Psikoloji Din ve Mutluluk (Bursa: Emin Yayınları, 2016).

Tanımlamalara bakıldığında, din kavramının sübjektif ve objektif olmak üzere iki boyutlu olduğu söylenebilir. Sübjektif din, fertlerin duygusal yönlerini etkileyerek onların davranışlarına yön verir, objektif din ise dinin, dışa yansıyan kısmını ifade etmektedir.⁹⁸

1.3.2.Dindarlık

Dinin tanımını yapmak nasıl zorsa dindarlığın tanımını yapmakta oldukça zordur. Dindarlık algısı da tıpkı din kavramında olduğu gibi kişiye göre değişmekte ve çeşitli şekillerde anlaşılabilir. Bu bağlamda kimisi, kılık kıyafet açısından dindar olduğunu düşünürken, kimisi ise dış görünüşün önemsiz olduğunu, dindarlığın tanrı ile içsel bir bağ kurularak var olabileceğini ya da sadece davranışların bunun gerçekleşebilmesi için yeterli olduğunu savunur.⁹⁹ Daha da önemlisi bireylerin dindarlıkları, dine verdikleri önem veya boyutları açısından oldukça değişmektedir.¹⁰⁰

Clark, din tanımındaki zorluğa, dini yaşamdaki özneliliğin neden olduğunu ifade etmiştir.¹⁰¹ Her ne kadar dinlerin, nesnel bir anlayışı ve uyulması gereken kuralları bulunsada bu durum, kavrama ve algılama düzeyi açısından bireyler arasında farklılıklar olduğu için her bireyin dindarlığı aynı algıladığı söylenemez.

Din psikolojisindeki en temel noktalardan birisi de dini duygudur. Dinin ve dolayısıyla dindarlığın, kaynağını bu duygunun daha yüksek ve olgun şekli olan ulûhiyet şuurundan aldığını ifade etmek mümkündür. Bu bağlamda Vergote, dindarlık için şöyle bir tanım yapmıştır: “Allah’ı varoluşun kaynağı ve iyiliksever bir kudret olarak kabul etmektir.”¹⁰²

Herhangi bir inanç sistemini benimseyerek onu davranışlarımıza da yansıtma derecesine dindarlık denir.¹⁰³ Ayrıca dindarlık, belirli bir zaman içerisinde dinin birey, grup ya da toplum tarafından yaşanması şeklinde de tanımlanır.

⁹⁸Balcı Arvas, Psikoloji Din ve Mutluluk, 25.

⁹⁹Rümeysa Ergin, Çalışan Kadınlarda Annelik ve Dindarlık Algısı (Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 52.

¹⁰⁰Mehmedoğlu, Kişilik ve Din, 30.

¹⁰¹Hilal Nur Kavalcı, Çevreci Davranışlarda Bulunma ve Dindarlık İlişkisi (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 20.

¹⁰²Mehmedoğlu, Kişilik ve Din, 31.

¹⁰³Abdullah İnce, Yaşlanma Sürecinde Dini Hayat (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), 47.

Din ve dindarlık, tanım ve içerik açısından çok yönlü ve karmaşık bir yapıda olduğu için birbirinden farklı açıklamalarla karşılaşmamız oldukça olağandır. Dini yaşayıştaki farklılıklara işaret edebilmek adına dindarlık ile ilgili çeşitli sınıflandırmalar yapılmıştır. İlk grupta, din ve dindarlık farklılıklarından yola çıkan insanın, doğüstü ile ilişkisi üzerinde yoğunlaşan ve dinin esasını ifade eden özsel tanımlar bulunur. İkinci grupta ise, dinin bireysel ve toplumsal açıdan etkilerini açıklayan, dinin hayatımızda ne gibi işlevlerde bulunduğunu ifade eden tanımlar mevcuttur.

Din ve onun benimsenme ve yaşanma derecesi olarak görebileceğimiz dindarlık toplumsal bir olgudur. Bununla birlikte dindarlığa etki eden unsurları da tek bir açıdan ele almak pek mümkün değildir. İnsanların istek, arzu ve davranışları, ekonomik durumları, doğup büyüdükleri coğrafi bölgeleri, aile yaşantıları, toplumsal statüleri de dindarlığa etki eden sebepler arasındadır. Örneğin ilgili araştırmalarda,¹⁰⁴ sosyoekonomik düzey açısından alt ve üst gruplarda yer alan kişilerin, dindarlık algılarının farklı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda, her yaş grubunun da belli dönemlerde gözlemlenen dindarlık eğilimleri farklılık gösterebilmektedir. Yaş düzeyi arttıkça, dindarlık düzeyinde de artış meydana gelmekte olup, ergenlik gibi dini şüphe ve tereddütler içerisinde olunan dönemlerde ise, dindarlık seviyesinde bir düşüş tespit edilmiştir.

Ayrıca kent dindarlığı ve kırsal dindarlık olarak da bir ayırımdan söz edilebilir.¹⁰⁵ Bu da dolaylı olarak eğitim ile dindarlık ilişkisine dayanmaktadır. Kırsal kesimlerde din, genellikle kulaktan dolma bilgiler ile öğrenilirken kentsel bölgelerde bu durum daha sistematik bir şekilde ele alınır. Eğitim ne kadar düzgün olursa kişilere ve topluma olan olumlu getirileri de o yönde artar. Zira eğitim, kişinin duygu ve düşünce dünyasını geliştiren ve onun topluma hazır hale gelebilmesini sağlayan en önemli unsurlardan birisidir. Ama bu durumunda kişinin aile yaşantısı, asıl çekirdek hükmündedir. Çekirdek ne kadar güzel ve sağlam olursa eğitimle güzel bir şekilde yeşerip çiçek açabilir ya da

¹⁰⁴bk. Ali Rıza Aydın, *Dini İnkârın Psiko-Sosyal Nedenleri* (Samsun: OnDokuz Mayıs Üniversitesi, Doktora Tezi, 1995); Mustafa Koç, "Demografik Özellikler İle Dindarlık Arasındaki İlişki: Yetişkinler Üzerine Ampirik Bir Araştırma", (ts.), 236; Zafer Cirhinlioğlu vd., *Dindarlık Ruh Sağlığı ve Modernite* (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2013), 212; Asım Yapıcı, *Ruh Sağlığı ve Din* (Adana: Karahan Kitabevi Yayınları, 2007), 252; İhsan Çapcıoğlu, "Sosyo-Politik Tutumlar ve Dindarlık: İlahiyat Fakülteleri Örneğinde Bir Alan Araştırması", *İlahiyat Fakültesi Dergisi Yayınları* 14/1 (2009), 175; Nilüfer Voltan Acar vd., "Bireylerin Dindarlık Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi", (ts.), 55.

¹⁰⁵Bilal Kartal, *Günlük Yaşamda Dindarlığın Psiko-Sosyal Sonuçları* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 41.

büyüyüp haşmetli bir ağaç olabilir. Bireyin içinde yetiştiği aile hayatı, din hakkında ilk fikir sahibi olduğu alandır. Anne, baba veya yakın çevre, dini yükümlülükleri yerine getiriyorsa çocuktada böyle dönemlerden itibaren bu duruma bir aşinalık kazanır ve dini kimliği ile birlikte dindarlığı da o yönde şekillenir.¹⁰⁶

1.3.2.1. Dindarlığın Boyutları

William James, dini kurumsal ve bireysel din olarak iki boyutta ele almıştır. Dini kurumları, tanrılar hakkındaki sistematik düşünceleri olabildiğince göz ardı ederek bireysel dinin, yalnızca tecrübeler ile anlaşılması gerektiğini ifade eder. Yani James'in din tanımında da yer aldığı üzere ona göre dindarlık "Bireyin kutsala ilişkin duyguları, eylemleri ve tecrübeleridir." Özellikle "Dinsel Yönelimin Çeşitleri: İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme" adlı eserinde dini tecrübenin esasının duygular olduğuna yönelik açık ifadeler mevcuttur.¹⁰⁷ James ile başlayan bu süreç, çok boyutlu dindarlık çalışmalarının yapılmasıyla farklı bir hal almıştır.¹⁰⁸ Bazıları dindarlığı çok boyutlu bir kavram olarak belirli inanç ve eylemlerin bütünleşmesi olarak tanımlarken, bazıları ise dindarlığın, ideolojik, ritüel, entelektüel, yaşantısal ve sonuç boyutlarını içerdiğini ileri sürmüştür.

Din ve psikoloji alanında yapılan çalışmalarda, Allport'un dindarlık ölçeği kadar kalıcı katkısı olan çok az çalışma olmuştur. Allport, dindarlığı iç güdümlü ve dış güdümlü olarak ikiye ayırmıştır.¹⁰⁹ Araştırmacı iç güdümlü dindarların esaslı mümin olduklarını dış güdümlü dindarların ise kişisel menfaatleri için dini bir kılıf olarak kullandıklarını savunmuştur. Ona göre iç güdümlü dindarlar yaptıkları her işte ya da söyledikleri her sözde dinin emir ve yasaklarını gözetirler. Onlar için herhangi bir çıkar söz konusu bile değildir. Dine samimi hisleriyle bağlanmış olan şahsiyet sahibi bu kişilerde zihniyetlerin, olmuş ve olacak olanların, hayat tarzlarının tek referans kaynağı dindir. Bu tip dindarlar her türlü amellerinde yalnızca Allah'ın hoşnut olup olmayacağını dikkate alırlar. Bu dindarlar, inandıkları din için ne kadar çok fedakârlık yaparlarsa ve ne kadar çok günahlardan sakınırlarsa o kadar çok dünya hayatlarını anlamlandırdıklarını düşünürler

¹⁰⁶İnce, Yaşlanma Sürecinde Dini Hayat, 49.

¹⁰⁷William James, Dinsel Deneyimin Çeşitleri İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme, çev. İsmail Hakkı Yılmaz (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2017), 73.

¹⁰⁸Nevzat Gencer-Muammer Cengil (ed.), Birey, Toplum ve Din (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2021), 249.

¹⁰⁹Özlem Altunsu Sönmez, "Dindarlığın Ölçülebilirliği Üzerine Geliştirilen Dindarlık Ölçekleri", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2016), 563.

ve amaçlarını gerçekleştirdikleri konusunda kalpleri ve hisleri tatmin olur.¹¹⁰ King'in dediği gibi, "Samimi bir mümin, Allah'ın kulu olarak yaşamının ne anlama geldiğini anlamaya ve bilgisini sürekli olarak arttırmaya ve her zaman daha ahlaklı olmaya çaba sarf eden kişidir."

Dış güdümlü dindarlıkta ise din daha çok bir aracı ve çıkar mekanizmasının çarklarından biridir. Herhangi bir yerde statü kazanmada, toplumun içinde var olmada, yapılan bir şey sonucunda kendisini haklı gösterme amacıyla dini referans olarak kullanmada, herhangi bir durumda başa gelen şeylerde avutulma gibi durumlarda, dinin tek işlevi, kişinin işine yaramasıdır. Bu dindarlıkta manen bir tatmin hissetmeksizin sadece inanmış gözükmek için Tanrı'ya yönelim söz konusudur. Böylece din, dış güdümlü bir dindar için tamamen şahsi istekleri doğrultusunda menfaatine hizmet eden yararlı bir kurum haline gelir.¹¹¹

Batson ve Ventis, Allport'un iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık tipolojisine "arayış" boyutunu da ekleyerek üç boyutlu bir dindarlık tipolojisi oluşturmuşlardır. Arayış boyutunda birey, aşkın bir varlığın olduğunu kabul etse de etmese de nihai bir gerçekliğe ulaşmak amacıyla sorular sorar ve aramaya devam eder.¹¹² Bu noktada, bireysel bir dindarlık ön plana çıkmaktadır ve araç, amaç ve arayış üçlemesiyle dindarlığa yeni bir boyut kazandırmışlardır.¹¹³

Meadow ve Kahoe ise, dört boyutlu bir dindarlık modeli oluşturmuşlardır. Araştırmada yine Allport'un dindarlık boyutlarından iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık tipolojisini kullanarak bir süreç belirtmişlerdir onlar dış güdümlü olarak başlayan dindarlık serüveninin geleneksel olana evrilerek daha sonrasında iç güdümlüye dönüşmesiyle birlikte en sonunda kişinin dini inancının ve dindarlığının özerk bir hale bürüneceğini savunmuşlardır.¹¹⁴

Dinin ve buna bağlı olarak dindarlığın modern, sistemli ve bir bütün şekilde ele alınmasında Glock'un "Dindarlığın Boyutları Üzerine" adlı makalesinin önemli bir etkisi olmuştur. Bu makalede Glock, dindarlığın boyutlarını bütün dinleri kapsayacak şekilde

¹¹⁰İbrahim Gürses, Dindarlık ve Kişilik (Bursa: Emin Yayınları, 2010), 26.

¹¹¹Gürses, Dindarlık ve Kişilik, 27.

¹¹²Gencer-Cengil, Birey, Toplum ve Din, 251.

¹¹³C. D. Batson vd., Din ve Birey (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017).

¹¹⁴Gencer-Cengil, Birey, Toplum ve Din, 251.

kurgulamıştır. Ona göre dünyada var olan dinler birbirlerinden ne kadar farklı olsalar da, dindarlığın oluşma süreçleri oldukça benzerdir.¹¹⁵ Dindarlığın, yalnızca inanç ve ibadetlerde devamlılık yönünden ele alınamayacağı daha doğrusu bunun yeterli olamayacağı anlaşıldığından Glock ve Stark'ın teklif ettikleri beş boyutlu dindarlık modeli oldukça önemlidir. Bu boyutlar sırası ile inançları, bilgiyi, uygulamaları, duyguları ve dinin etkisini temsil etmektedir. Bu araştırmada da kapsayıcılığının geniş olmasından dolayı bu boyutlar ayrıca ele alınmıştır.

1.3.2.1.1. İnanç Boyutu

Herhangi bir dine mensup olabilmek için öncelikle o dinin inanç ilkelerinden oluşan sistemi kabul ve tasdik etmek gerekir. Bu bağlamda kişi, inanacağı dinin gerekliliklerini, yükümlülüklerini, diğer dinlere göre benzerlik ve farklılıklarını, işlev ve anlamlarını bütün yönleriyle araştırıp benimsedikten sonra doğru olduğuna tatmin olursa dini inanç onun için tamamlanmış olur.¹¹⁶ Glock dini inanç yapısını üçe ayırır. Her din bu tasnifin farklı yönlerine vurgu yapar. İlk olarak ilahi bir varlığın olduğunu kabul etmek gerekir. Çünkü dini bir inancın temelini tanrı inancı oluşturur. İkinci olarak kişinin inandığı dinin amaç ilkelerine de inanması gerekir. Üçüncüsü ise inanılan, irade edilen amacın yerine getirilmesi gerekir.¹¹⁷ Var olan her din bu üçlü sınıflandırmanın farklı yönlerine farklı açılardan vurgu yapar. Bu tasniflerin bireyin ve içinde yaşadığı kültürün diğerlerine karşı bir kimlik kazanma hususunda katkı sağladığı aşikârdır.

1.3.2.1.2. Bilgi Boyutu

Dindarlığın bu boyutunda, insanların inandıkları ve mensubu oldukları dinin ibadetlerini, kutsal kitaplarını, sorumluluklarını ve geleneklerini asgari bir düzeyde bilmeleri gerektiği vurgulanır. Bilgi boyutu ile inanç boyutu birbirleri ile ilişkilidir.¹¹⁸ Çünkü ancak bir şeyi bildiğinde diğerini kabul etme imkânı doğar ve böylelikle bilgi kaçınılmaz bir şekilde inancın önkoşulu haline gelir.¹¹⁹ Aynı zamanda bu bilginin derecesi

¹¹⁵Mehmet Erkol, "Türkiye'de Dini Hayatı Anlamlandırmak: Dindarlık Olgusu ve Dindarlığın Ölçülmesi" 17/2 (2015), 144.

¹¹⁶Hasan Kayıklık, "Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç Davranış Etkileşimi", *İslami Araştırmalar Dergisi* 19/3 (2006), 493.

¹¹⁷Mehmedoğlu, *Kişilik ve Din*, 28.

¹¹⁸Kayıklık, "Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç Davranış Etkileşimi", 492.

¹¹⁹Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2010), 34.

az ya da çok olabilir. Tamamen kişisel bir tercihtir. Buna bağlı olarak inancın köklülüğü, tahkikiliği, etkisi ve kazancı aynı oranda değişir. Zihinsel dünyamızın genişliği, ancak tanrı ile olan bağımızın sağlamlığı bilgiyi arttırıp inancın kuvvetlenmesiyle sağlanır.

1.3.2.1.3. İbadet Boyutu

Bu boyutta asıl önemli olan, bireylerin duygu ve düşüncelerinden daha çok dini alanda yapıp ettikleridir. Her dinde farklılaşan belli başlı yükümlülükler vardır ve mensuplardan da bunların uygulanması beklenir. Asıl olan bu dini pratiklerin gerçekleştirilmesidir. Bireylerin bu ibadetlere teşvik edilmesi, dini ibadetlere katılımı, katılma sıklıkları ve ibadetlerin içerikleri bu boyutu temellendiren hususlardandır. Dindarlığın bu boyutuna dair sorulardan elde edilen cevaplar ışığında bireyler için ibadetin ne anlama geldiği anlaşılacak ve önemli veriler elde edilebilecektir.¹²⁰ Ayrıca ibadetlerin uygulanmasıyla birlikte daha da sağlamlaşan dini bilincin yok olma ihtimali ortadan kalkacak, böylece birey ve din arasında sağlam bir bağ kurulacaktır.¹²¹

1.3.2.1.4. Duygu Boyutu

Duygu, dindar insanın, hayatının bir evresinde mutlaka tecrübe ettiği bir his halidir. Yüce kudretin varlığını yakinen hissetme, korku hali, huşu, ruhsal bir huzura erme gibi özsel bir şekilde yaşanan kalbi, hissi durumlardır ve bu durumlar dinlerde ve bireysel tecrübelerde farklılık arz etmektedir. Bu durum bireylerin dini duygularının işleyişine bir canlılık ve dinamizm kazandırır. Herhangi bir duyguyu harekete geçiremeyen din, insanlar üzerinde etkisiz kalır. Bu durum, varoluşsal sancılarla birlikte ortaya çıkan anlam arayışlarının, neticelendirilemeyeceği anlamına gelir.¹²²

1.3.2.1.5. Etki Boyutu

Etki boyutu diğer dört boyuta göre sonuç kısmı olarak nitelendirilebilir. Bu boyutta kişilerin dini inançları, pratikleri ve tecrübeleri neticesinde hayatlarında yer almaya başlayan zihniyetleri ve amellerinin dinsel neticeleri ortaya çıkar.¹²³ Bireylerin günlük yaşantıların da ortaya çıkan her türlü davranış ve olaylar bu boyuttan

¹²⁰Yahya Turan, *Kişilik ve Dindarlık* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2017), 117.

¹²¹Turan, *Kişilik ve Dindarlık*.

¹²²Kayıklık, "Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç Davranış Etkileşimi", 492.

¹²³Turan, *Kişilik ve Dindarlık*, 119.

etkilenmektedir. Bu boyutta inanılan dinin yükümlülükleri ve güzellikleri ne derecede şahsi hayata yansıtıldığı tecrübe edilmiş olur. Örneğin dinin yalanı yasaklaması ve dürüstlüğü emretmesi ilkesi ile kişinin bunu uygulaması, evlenme ve boşanma durumlarında yine dini ilkelerin gözetilmesi, yeme içme ve giyim kuşam gibi ihtiyaçların dini hassasiyetler çerçevesinde gerçekleştirilmesi etki boyutu açısından değerlendirilebilir.¹²⁴

1.4.Önyargı, Merhamet ve Dindarlık Arasındaki İlişkiler

Önyargılı tutum ve davranışların gerçekleşmemesi için en önemli adımın iletişim olduğu aşikârdır.¹²⁵ Örneğin günümüz Türkiye'sinde artarak devam eden göçmen sorunu sebebiyle bireysel ve toplumsal manada dış gruptan gelen kişilere karşı dil ve kültür farklılıklarından dolayı açığa çıkan iletişimsizlik, önyargıya sebep olabilir. Bu önyargı, içerisinde empati, hassasiyet, duyarlılık ve acımak gibi hisleri barındıran merhametin açığa çıkmasına engel olur.¹²⁶ İslamiyet'in, zorda kalmış olanlara yardım edilmesini tavsiye etmesinden dolayı da Müslümanlar, ülkemize göç eden mültecilere karşı hem aynı dine mensup oldukları hem de bu tavsiyeye uymak istedikleri için önyargılarını bir kenara bırakıp onlara yardım etmeyi kendilerine vazife addetmişlerdir. Ancak daha sonrasında gerek kültür farklılığı ve gerek dil problemi açısından dindarlık düzeyi yüksek olan kişilerde de önyargı düzeyinin yükselmesi beklenen bir durum haline gelmiştir.

Geçmişte yaşanan bazı hadiselerden dolayı belli başlı milletlere karşı olan önyargılar da herkesçe malumdur. Örneğin toplumların kendi aralarında yaşadıkları savaş ve sonrasında var olan soykırım olayları, grupların birbirleri hakkında her zaman mesafeli düşünmesine ve davranmasına sebep olmuştur. Bu hassasiyet ve tarihi hafızadan dolayı ne kadar zaman geçerse geçsin, savaşa veya soykırıma neden olan ve maruz kalan milletlerin bireyleri daha önceden hiç tanışma fırsatları olmasa bile zihinlerinde yer alan kategorilendirmeler ile oluşan kalıp yargılar ve hemen ardından ortaya çıkan önyargılar ile aralarına sınırlar çizerler. Ancak bu sınırlar geneli kapsamamalıdır. Dinde, düşmanlık edenlere dahi merhametle yaklaşılması emredilmişken¹²⁷ kişilere karşı sadece belli bir

¹²⁴Ali Köse-Ali Ayten, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012), 113.

¹²⁵Büşranur Acar-Gülsüm Çamur, "Göçmen ve Mültecilerle Komşuluk İlişkileri: Samsun İli Örneği", *Sosyal Politika ve Sosyal Hizmet Çalışmaları Dergisi* 3/2 (2022), 218.

¹²⁶Acar-Çamur, "Göçmen ve Mültecilerle Komşuluk İlişkileri: Samsun İli Örneği", 217.

¹²⁷el-Teğabun 64/14.

milliyete ait olduklarından dolayı kin ve düşmanlık beslenmesi elbette ki ne insani değerler ne de dini açıdan doğru kabul edilmemektedir. Bu bağlamda *Fetih suresi 29. Ayette* tavizsiz olunması gereken konular belirtilerek, Allah'ın rızasına uygun bir doğrultuda hayatlarını şekillendiren sahabelerin ne nefretlerinin ne de sevgilerinin şahsi çıkarları uğruna olmadığı ifade edilmiştir. Sahabeler tarafından Allah'a ve peygamberine düşman olanlara acımasız ve olabildiğince sert bir tutum sergilenirken, dost olanlarına ise son derece şefkatli ve merhametli yaklaşıkları bilinmektedir. Bu tutum da bizim hayat görüşümüzü şekillendirmemiz için büyük bir örnek niteliğindedir.

İnsanlar, çoğu zaman önyargılarını bir kenara bıraktıkları ve merhamet duygusunu ön plana çıkardıkları zaman insan olmanın şerefine ulaşabilir. *Âl-i İmrân suresinin 159. Ayetinde* belirtildiği üzere, Allah'ın insanlardaki tecellisi rahmet kavramının zuhuru ile peygamber efendimizin, muhataplarına karşı yumuşak ve nazik davrandığı ve bu yaklaşım neticesinde de insanların onun etrafında toplanmaya devam ettikleri hatırlatılmıştır. Ayrıca Allah tarafından insana bahşedilen küçük bir merhametin bile, insan ilişkilerinde ne kadar çok fayda sağladığı vurgulanmıştır. Hz. Peygamberin, müşkül durumlarda dahi kişilerin hatalarını yüzlerine vurmuyarak ve büyük bir alicenaplık göstererek yüce Rabbimizin merhametinin en güzel temsilcisi olduğu bu ayet ile bizlere gösterilmiş ve öğretilmiştir. Hadis-i şerifte ise, “Allah, merhametli olanlara rahmetle muamele eder. Öyleyse, sizler yeryüzündekilere karşı merhametli olun ki, semada bulunanlar da size rahmet etsinler, Rahim Rahman'dan bir bağıdır. Kim bunu korursa Allah onunla rahmet bağı kurar, kim de koparırsa, Allah'da ondan koparır.”¹²⁸ Şeklinde ifade edilmiştir. Allah, kapsamı daraltıp yalnızca inananlara merhamet edilmesi gerektiğini ifade etmiyor. Bütün yaratılmışlara karşı merhametli olunması gerektiğini açık bir şekilde belirtiyor. Merhametli olanların iyi yönde ki bu fiilleri elbette ki Cenab-ı Hakk'ı memnun edecek bir durumdur. O'nu memnun etmek de, inananların bu dünyadaki asıl vazifesi olduğu için dindarlık düzeyleri yüksek olan bireylerin, merhametli olmaları kuvvetle muhtemeldir.

Önyargı duygusunun peşin hüküm içermesi ve hissi bir şekilde hareket edilmesine sebep olması cihetiyle, Kur'an-ı Kerim'de *Sad suresi 26. Ayette* inananlar için insanlar arasında adaletle hükmedilmesi, heva ve hevese uyulmaması gerektiğine dair uyarılar

¹²⁸Tirmizî, “Birr”, 16.

yapılmıştır. Önyargılar, kişiler ve mensubu oldukları toplumların itibarsızlaştırıldığı için, adaletin tesisine engel olan durumlardan birisi haline gelebilir. Kişisel çıkarlar da olayın içine dâhil edildiğinde sığ inançlar ve kabuller toplum içinde yozlaşmalara sebep olabilir. Önyargının ortaya çıkardığı yıkıcı etkiler de bireylerin birbirlerine olan güven duygusunu zedeleyerek herkesi olağan şüpheli durumuna getirebilir. Bu nedenle bilmediği şeyler üzerinden peşin hükümlerde bulunanların öğreticisinin şeytan olduğunu söylemek yanlış olmaz. Nitekim Âdem (as) yaratıldığında ve sonrasında şeytanın, ona üstünlük kurmak istemesiyle birlikte Hz. Adem hakkında hiçbir şey bilmediği halde direkt bir yargıda bulunarak ona secde etmeyi reddetmesi ve ona karşı düşmanlık ilan etmesi,¹²⁹ önce kibrin sonra da önyargının başlangıcı olarak kabul edilebilir. Önyargı ile eş anlamlı sayılabilecek su-i zan ile ilgili hadislerin temelinde de muhataplar hakkında her zaman hüsn-ü zannı tavsiye ve iyimser olunması gerektiği vardır.¹³⁰ Bu nedenledir ki dinde önyargı tasvip edilmez.

Önyargılı olunan bir diğer konu ise, din içerisinde bulunan mezhepsel farklılıklardır. Bu farklılıklar, dün olduğu gibi bugün de hayatın içinde yer almaya devam etmektedir.¹³¹ Allah'ın birliğine ve temel itikadi meselelere zıt olmadığı müddetçe İslam dini bu farklılıklara da hoşgörülle yaklaşmış ve mensuplarına karşı önyargılı ve dışlayıcı davranışları yasaklamıştır.¹³²

¹²⁹el- Bakara 2/34.

¹³⁰Akif Akto, "Kur-an ve Hadislere Göre Hüsn-ü Zan ve Su-i Zan Kavramlarını Analiz Etmek", *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 2/2 (2020), 82.

¹³¹Ertan Özensel, "Farklılıkların Birarada Yaşamada Bir Sorun Alanı Olarak Ötekinin Ötekileştirilmesi", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 0/43 (15 Haziran 2020), 374.

¹³²el-Mümtebine 60/8.

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Araştırma; nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel (korelasyonel) tarama modeline göre tasarlanmıştır. İlişkisel tarama modeli, iki ya da daha fazla değişken arasında birlikte değişimin varlığını veya ilişkisini belirlemeyi amaçlayan bir modeldir.¹³³ Eğer ilişki varsa bu ilişkinin yönünü (negatif-pozitif) ve ilişkinin düzeyini belirlemeyi amaçlar.¹³⁴ İlişkisel tarama modelinde, sadece değişkenlerin birlikte değişimleri incelenir. Bu inceleme bir neden sonuç ilişkisinin olabileceği konusunda araştırmacıya bir yol gösterebilir ama neden sonuç ilişkisi olarak yorumlanamaz.¹³⁵

2.2. Araştırmanın Örneklemi

Tablo 1. Örneklem Grubunun Cinsiyete Göre Dağılımı

Cinsiyet	N	%
Kadın	370	74
Erkek	130	26
Toplam	500	100

Tablo 1’de görüldüğü gibi örneklem grubu toplamda 500 kişiden oluşmaktadır. Örneklem cinsiyete göre dağılımına bakıldığında, araştırmaya katılım sağlayan 500 kişinin 370’inin kadın (%74), 130’unun ise erkek (%26) olduğu görülmektedir. Araştırmada basit tesadüfi örneklem yöntemi ile %5 örneklem hatasında en az 384 kişiye ulaşılması gerektiği tespit edilmiştir. Hesaplamalar, Yazıcıoğlu ve Erdoğan’ın evren büyüklüğüne göre örneklem sayılarını ortaya koydukları tablo gözetilerek oluşturulmuştur.¹³⁶

¹³³Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2020), 114.

¹³⁴İsmail Seçer, *Spss ve Lisrel ile Pratik Veri Analizi* (Ankara: Anıl Yayıncılık, 2013), 33.

¹³⁵Şener Büyükoztürk vd., *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Pegem Akademi, 2021).

¹³⁶Yahşi Yazıcıoğlu-Samiye Erdoğan, *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Detay Yayıncılık, 2004), 50.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplamı aracı olarak “Kişisel Bilgi Formu”, “Önyargı Ölçeği”, “Merhamet Ölçeği”, ve “Dini Tutum Ölçeği” kullanılmıştır. Ancak araştırmaya alt boyutlar dahil edilmemiştir, ölçeklerin genel toplam puanı ile uygulama yapılmıştır.

2.3.1. Kişisel Bilgi Formu

Araştırmada kullanılan kişisel bilgi formu ile katılımcıların demografik özelliklerine dair bilgiler toplanmıştır. Bu formda, katılımcıların yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim ve sosyoekonomik düzeyleri ile ilgili sorular bulunmaktadır.

2.3.2. Önyargı Ölçeği

Adorno ve diğerleri tarafından 1950 yılında geliştirilen önyargı ölçeğinin (California F Scale, form 40-45) orijinali, 30 madde içermektedir. Bu çalışmada ise ölçeğin ülkemizde Güvenç ve Aktaş tarafından 2006 yılında yapılan çalışmada kullanılan 22 maddelik formu kullanılmıştır. Önyargı ölçeğinde her bir madde 5 dereceli likert tipi ölçek (5-Tamamen Katılıyorum, 4- Biraz Katılıyorum, 3- Kararsızım, 2- Pek Katılmıyorum, 1-Hiç Katılmıyorum) üzerinden değerlendirilmektedir. Orijinal ölçeğin güvenilirliği .81 ile .97 arasında değişmektedir. Bu çalışmada ise 22 maddelik ölçeğin Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı .72 olarak bulunmuştur. Ölçekte ters madde bulunmamaktadır. 2 alt boyuttan oluşan ölçeğin *kuralcılık alt boyutunun* Cronbach Alfa iç tutarlık kat sayısı .78 olarak, *insan doğasının zayıflığına inanç alt boyutunun* Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı ise oldukça düşük düzeyde .55 olarak ölçülmüştür. (örn. madde: “Kötü huyları ve alışkanlıkları olan birinin aklı başında insanlarla geçinmesi zordur”; “İnsan aklının hiçbir şekilde açıklayamayacağı pek çok önemli şey vardır”).¹³⁷ Bu araştırmada ise ölçeğin genelinin Cronbach alfa iç tutarlık kat sayısı .84 olarak bulunmuştur.

¹³⁷Gülden Güvenç-Vezir Aktaş, “Ergenlik Döneminde Yaş, Toplumsal Cinsiyet, Bireysel ve İlişkisel Tutumlar, Benlik Değeri ve Yaşam Becerilerine İlişkin Algı Arasındaki İlişkiler”, *Türk Psikoloji Dergisi* 21/57 (2006), 51.

2.3.3. Merhamet Ölçeği

Ölçeğin orijinal versiyonu 2011 yılında Pommier tarafından geliştirilmiştir. Akdeniz ve Deniz tarafından 2016 yılında Türkçeye uyarlanmış olan ölçek 24 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin Cronbach Alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayısı .85 olarak bulunmuştur. *Sevecenlik, Umursamazlık, Paylaşımların Bilincinde Olma, Bağlantısızlık, Bilinçli Farkındalık ve İlişki Kesme* olmak üzere altı alt boyuttan oluşan ölçek, likert tipi beş uygunluk derecelendirmesine sahiptir. Alt boyutlar için iç tutarlık güvenirlik katsayısı hesaplandığında ise sevecenlik için .73, umursamazlık için .64, paylaşımların bilincinde olma için .66, bağlantısızlık için .67, bilinçli farkındalık için .70 ve ilişki kesme için .60 bulunmuştur. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 24, en yüksek puan ise 120'dir.¹³⁸ Bu araştırmada ise ölçeğin genelini cronbach alfa iç tutarlılık kat sayısı .84'dür.

2.3.4. Dini Tutum Ölçeği

Ölçek, Ok tarafından 2011 yılında geliştirilmiştir. Toplamda 8 maddeden oluşan ölçek, likert tipi olmak üzere 5 seçenek (1- Tamamına Katılıyorum, 2- Çoğuna Katılıyorum, 3- Orta Düzeyde Katılıyorum, 4- Az Katılıyorum, 5- Hiç Katılmıyorum) şeklinde kurgulanmıştır. Ölçeğin iç tutarlılık (Cronbach's alfa) katsayısı .90 olarak elde edilmiştir. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 8, en yüksek puan 40'tır. Ölçek, *bilişsel, davranışsal, duygusal ve Tanrı ile ilişki* olmak üzere 4 alt boyuttan oluşmaktadır. 1. ve 2. Maddeler duygu, 3 ve 4. maddeler Tanrı ile ilişki, 5 ve 6. maddeler biliş, son olarak 7 ve 8. maddeler ise davranış boyutu ile ilgilidir. 5 ve 6. maddeler tersten kodlanmaktadır. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 8, en yüksek puan ise 40'tır.¹³⁹ Bu araştırmada ise ölçeğin genelini cronbach alfa iç tutarlılık kat sayısı .57'dir.

2.4. Uygulama ve Verilerinin Analizi

Araştırma için ilk olarak T.C. Pamukkale Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimleri Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 23.09.2022 tarihli toplantısında

¹³⁸Seher Akdeniz-Mehmet Engin Deniz, "Merhamet Ölçeği'nin Türkçeye uyarlanması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması", *The Journal of Happiness & Well-Being* 4/1 (2016), 50-61.

¹³⁹Üzeyir Ok, "Dini Tutum Ölçeği: Ölçek Geliştirme ve Geçerlik Çalışması", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 8/2 (2011), 528-549.

68282350/2022/G16 araştırma protokol numarası ile etik kurul onayı alınmıştır. Etik kurul onayı akabinde güz döneminde uygulamalara geçilmiştir. Uygulamalar öncesi katılımcılara araştırma hakkında genel bir bilgi verilmiş, katılımın gönüllülük esasına dayalı olduğu vurgulanmış ve onamları alınmıştır.

Uygulama yapmak için öncelikle online form oluşturulmuştur. Çevrimiçi iletişim araçlarıyla kişilere ulaşılmıştır. Sonuç olarak 500 kişiye uygulama yapılmıştır.

Araştırmada veriler SPSS 20.00 versiyonu ile analiz edilmiştir. Verilerin analizine geçmeden önce hangi analizleri kullanacağımıza karar verebilmek için normallik testi yapılmıştır.

Tablo 2. Kullanılan Ölçeklerin Normallik Analizi Sonuçları

Ölçekler	min	max	ss	\bar{X}	Çarpıklık		Basıklık
					İstatistik	Standart Hata	İstatistik
Önyargı Ölçeği	28	75	9,402	55,10	-,374	,109	,007
Merhamet Ölçeği	50	120	10,421	99,51	-425	,109	,465
Dini Tutum Ölçeği	9	36	4,950	26,53	-,900	,109	,202

Analizlere geçmeden önce ölçeklerin normal dağılım gösterip göstermediğine bakılmıştır. Ölçeklerin normal dağılım şartını sağlaması için skewness ve kurtosis değerlerinin -2 ve +2 arasında bir değer almış olması gereklidir.¹⁴⁰ Tablo 2 incelendiğinde ölçeklerin normal bir dağılım gösterdiği görülmektedir.

Verilerin normal dağılım göstermesinden dolayı araştırmada parametrik testler kullanılmıştır. Araştırmada elde edilen verilerin analizinin yapılmasında “standart sapma”, “aritmetik ortalama”, “yüzde ve frekans” gibi basit istatistiki tekniklerin yanı sıra cinsiyet ve medeni durum değişkenlerine göre psikolojik sağlamlıkta farklılaşma “t-testi” tekniğiyle tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra eğitim düzeyi ve sosyoekonomik düzeye göre psikolojik sağlamlık düzeyindeki farklılaşmayı belirlemek amacıyla da “tek yönlü ANOVA” analizi tekniği kullanılmıştır. ANOVA testi sonucunda kategoriler arasında

¹⁴⁰Ezgi Güven, *Çevre Eğitiminde Tahmin-Gözlem-Açıklama Destekli Proje Tabanlı Öğrenme Yönteminin Farklı Değişkenler Üzerine Etkisi ve Yönteme İlişkin Öğrenci Görüşleri* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Doktora Tezi, 2011), 162.

anlamli farklılıkların olması halinde farkın kaynağı Scheffe testi ile belirlenmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte değişkenler arası ilişkileri belirleyebilmek için korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Bağımsız değişken ile bağımlı değişkendeki değişimi açıklamak ve bağımsız değişkenlerin, bağımlı değişkenler üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla basit doğrusal regresyon analizi uygulanmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN BULGULARI VE YORUMLARI

3.1.Örneklem Grubu ve Özelliklerine Dair Bulgular

Örneklemin cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi ve sosyoekonomik düzeylerine dair detaylı bilgileri içeren bulgulardır. Aynı zamanda önyargı ve merhamet ölçeklerinin yukarıda bahsi geçen demografik değişkenler ile ilişkisi bu bölümde ele alınmıştır.

Tablo 3. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklere Göre Dağılımı

Sosyo-Demografik Özellikler		N
Cinsiyet	Kadın	370
	Erkek	130
Yaş	18-35 Yaş Arası	343
	36-49 Yaş Arası	118
	50 ve Üstü	39
Medeni Durum	Evli	225
	Bekar	275
Eğitim Düzeyi	İlkokul ve Ortaokul	20
	Lise	44
	Üniversite	240
	Lisansüstü	196
Sosyoekonomik Düzey	Alt ve Ortanın Altı	72
	Orta	308
	Ortanın Üstü ve Üst	120

Tablo 3'te görüldüğü üzere katılımcıların 370'i (%74) kadın, 130'u (%26) erkektir. Katılımcıların 343'ü (%68,6) 18-35 yaş arası, 118'i (%23) 36-49 yaş arası ve geri kalan 36'sı (%7,8) ise 50 yaş ve üstü yaş grubuna mensuptur.

Örneklemin 225'i (%45) evli, 275'i (%55) ise bekindir. Araştırmaya katılanların 20'si (%4) ilkokul ve ortaokul mezunu, 44'ü (%8,8) lise mezunu, 240'ı (%48) üniversite mezunu *, 196'sı (%39,2) ise lisansüstü mezunudur **. Katılımcıların 72'sinin (%14,4) alt ve ortanın altı bir sosyoekonomik düzeye sahip oldukları, 308'inin (%61,6) orta düzeyli

** Üniversiteye devam edenler de üniversite mezunu grubunda değerlendirilmiştir.

**** Lisansüstüne devam edenler de lisansüstü mezunu grubunda değerlendirilmiştir.

bir gelire sahip oldukları, 120'sinin de (%24) ortanın üstü ve üst bir gelire sahip oldukları tespit edilmiştir.

3.2. Cinsiyet-Önyargı/Merhamet İlişkisi

3.2.1. Cinsiyet-Önyargı İlişkisi

Tablo 4. Cinsiyet-Önyargı İlişkisine Yönelik t-Testi Sonuçları

	Cinsiyet	N	\bar{X}	SS	t	p
Önyargı	Kadın	370	85,30	12,45	4,866	,000
	Erkek	130	79,15	12,16		

Tablo 4'te görüldüğü üzere katılımcıların cinsiyetleri ile önyargı tutumları arasında anlamlı bir fark olduğu sonucuna ulaşılmıştır. ($t_{(500)}=4,866$; $p<.05$). Aritmetik ortalamaya bakıldığında kadınların önyargı puanları $\bar{X}=85,30$, erkeklerin ise $\bar{X}=79,15$ 'tir. Araştırmada elde edilen bulgulara göre erkeklerin kadınlara kıyasla daha az önyargılı olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, “*Kadınların erkeklere kıyasla önyargı düzeyleri daha yüksektir*” şeklindeki araştırma hipotezinin desteklendiğini göstermektedir.

Kadınların genel olarak erkeklere kıyasla daha önyargılı olmaları, onların daha detaycı, kapsamlı düşünen ve hayatın kendisiyle daha çok haşır neşir olmalarından kaynaklanıyor olabilir. Resmin bütününden ziyade resimdeki detayları, görme yönündeki çabaları, kadınların durumlara daha temkinli yaklaşmalarına neden olabilmektedir. Bu durum kadınların, erkeklerden daha önyargılı olmalarını bir dereceye kadar açıklar gözükmektedir.

Sidanius ve Ekehammar'ın yapmış oldukları çalışmanın bulguları da bizim ulaştığımız sonuçları destekler niteliktedir. Zira ilgili çalışmada da kadınların erkeklerden daha önyargılı oldukları tespit edilmiştir.¹⁴¹ Diğer çalışmalarda farklı

¹⁴¹ Bo Ekehammar-Jim Sidanius, “Sex Differences in Sociopolitical Attitudes: A Replication and Extension”, *British Journal of Social Psychology* 21/3 (1982), 255.

sonuçlara ulaşılmıştır. Aksoy ve Köse tarafından yapılan araştırmada cinsiyet ile önyargı arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.¹⁴²

Ekehammar ve arkadaşlarının yapmış oldukları bir çalışmada önyargı, açık ve kapalı olarak iki kategoriye ayrılmıştır. Araştırmacılar daha sonra bu iki önyargının cinsiyet değişkeninden etkilenip etkilenmediğini belirlemişlerdir. Buna göre erkeklerin açık önyargı düzeylerinin kadınlardan daha yüksek olduğunu tespit etmişlerdir.¹⁴³

Akrami ve arkadaşlarında ise, yaptıkları çalışma neticesinde erkeklerin daha önyargılı oldukları sonucuna ulaşmışlardır.¹⁴⁴ Hoxter ve Lester'ın elde ettikleri araştırma sonuçları kadınların, erkeklere kıyasla daha az önyargılı olduklarını göstermiştir.¹⁴⁵ Watts, yapmış olduğu çalışmada kadınların erkeklerle karşılaştırıldığında daha az önyargılı oldukları sonucuna ulaşmıştır.¹⁴⁶ Arslan'ın tez çalışmasında, erkeklerin kadınlara göre daha önyargılı olduğu tespit edilmiştir.¹⁴⁷ Gawas yapmış olduğu tez çalışmasında erkeklerin daha önyargılı olduğu sonucuna ulaşmıştır.¹⁴⁸ Valentine'nın çalışmasında da erkeklerin, kadınlara kıyasla daha önyargılı oldukları tespit edilmiştir.¹⁴⁹ Benzer şekilde Gülüm'ün çalışmasında da kadınların, erkeklere kıyasla daha az önyargılı olduğu bulgulanmıştır.¹⁵⁰

¹⁴²Özay Nuri Aksoy-Enes Köse, "Bazı Sosyo-Demografik Değişkenler Açısından Sosyal Damgalanma (Stigma) Düzeylerinin İncelenmesi Bandırma Örneği", (ts.), 297.

¹⁴³Bo Ekehammar vd., "Gender Differences in Implicit Prejudice", *Personality and Individual Differences* 34/8 (2003), 1518.

¹⁴⁴Nazar Akrami vd., "Classical and Modern Racial Prejudice: A Study of Attitudes Toward Immigrants in Sweden", *European Journal of Social Psychology* 30/4 (2000), 529.

¹⁴⁵A. Lee Hoxter - David Lester, "Gender Differences in Prejudice", *Perceptual and Motor Skills* 79/3 (1994), 1411.

¹⁴⁶Meredith W. Watts, "Political Xenophobia in the Transition from Socialism: Threat, Racism and Ideology among East German Youth", *Political Psychology* 17/1 (1996), 114.

¹⁴⁷Merdali Arslan, *Turizm Toplamlar Arası Önyargıları Azaltıyor Mu? Türkiye'de Tatil Yapma Durumuna Göre Türklere ve Türkiye'ye Bakış Açısı; Kiev Örneği* (Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 111.

¹⁴⁸Ahmed Gamal Ahmed Gawas, *Prejudice and It's Relation to the self-esteem of Yemeni University Students in Turkey* (Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 28.

¹⁴⁹Gill Valentine, "Prejudice: Rethinking Geographies of Oppression", *Social & Cultural Geography* 11/6 (2010), 524.

¹⁵⁰Zeynep Gülüm, *Misafir Mi Tehdit Mi? Suriyeli Göçmenlere Yönelik Önyargının Ayırt Edici Boyutları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019), 155.

3.2.2. Cinsiyet-Merhamet İlişkisi

Tablo 5. Cinsiyet-Merhamet İlişkisine Yönelik t-Testi Sonuçları

	Cinsiyet	N	\bar{X}	%	SS	t	p
Merhamet	Kadın	70	99,98	74	11,66	-1,713	,087
	Erkek	130	98,16	26	9,92		
	Toplam	500					

Tablo 5’te görüldüğü üzere katılımcıların cinsiyetleri ile merhamet düzeyi arasında anlamlı bir ilişki yoktur. ($t_{(500)}=-1,713$; $p>.05$). Kadınların merhamet ortalama puanları $\bar{X}=99,98$ erkekler $\bar{X}=98,16$ kıyasla daha yüksektir. Ancak merhamet düzeyleri, anlamlılık seviyesine ulaşmamıştır. Sonuç olarak ise, “*Kadınların merhamet düzeyi erkekler kıyasla daha yüksektir*” şeklindeki araştırma hipotezinin desteklenmediği görülmektedir.

Literatür incelendiğinde, Erdoğan’ın çalışmasının elde edilen bulgularla benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir. Erdoğan’ın yapmış olduğu çalışmaya göre kadınlar ve erkekler arasındaki merhamet düzeyinin, anlamlı bir fark oluşturmadığı, iki cinsiyetin de ölçekten elde edilen puanlarının oldukça benzerlik gösterdiği belirlenmiştir.¹⁵¹

Özcan’ın yaptığı çalışmada, merhamet puan ortalamalarının cinsiyete göre farklılık gösterdiği ve kadınların erkekler kıyasla daha merhametli oldukları sonucuna ulaşılmıştır.¹⁵² Kapıcıoğlu’nun araştırmasında da katılımcıların merhamet puanlarının cinsiyet değişkeni açısından anlamlı bir şekilde farklılaştığı tespit edilmiştir. Yani kadınların merhamet puan ortalamaları erkekler kıyasla anlamlı bir şekilde daha yüksek çıkmıştır.¹⁵³

Hacıkeleşoğlu ve Kartopu’nun çalışmalarında kadınların merhamet düzeylerinin erkekler göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.¹⁵⁴

¹⁵¹Bahar Erdoğan, Yetişkinlerde Mutluluğun Merhamet ve Saldırganlıkla İlişkisinin İncelenmesi (İstanbul: Üsküdar Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 45.

¹⁵²Elif Nur Özcan, Mutluluk Düzeyi ile Merhamet Duygusu İlişkisi (Samsun: OnDokuz Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 70.

¹⁵³Kapıcıoğlu, *Üniversite Öğrencilerinde Merhametin Yordayıcıları Olarak Mutluluk Ve Kişilik Özellikleri*, 103.

¹⁵⁴Hacıkeleşoğlu, “Merhamet ve Dindarlık”, 213.

Pommier'in çalışmasında merhamet toplam puanının, kadınlarda erkeklere oranla daha yüksek çıktığı sonucuna ulaşılmıştır.¹⁵⁵

Salazar tarafından yapılan bir çalışmada kadınların, erkeklere göre daha merhametli oldukları ancak öz-merhamet konusunda ise erkeklerden daha düşük puan aldıkları tespit edilmiştir.¹⁵⁶

Zuo ve Tang ise kadınların merhametli olmalarının onların, yakın aile ilişkilerinde ve diğer ilişkilerde daha çok sahiplenici ve diğerlerine karşı iyi olma durumlarından kaynaklı olduğunu ifade etmektedirler.¹⁵⁷

Merhamet ölçeğinin alt boyutları ile cinsiyet ilişkisini inceleyen çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin, Yazıcıoğlu'nun yapmış olduğu araştırma sonuçlarına göre duygusallık, sevecenlik, bilinçli farkındalık alt boyutlarında kadın katılımcıların ortalamaları, erkeklere kıyasla oldukça yüksektir. Geri kalan umursamazlık, bağlantısızlık ve ilişik kesme alt boyutlarında ise erkek katılımcıların istatistiksel ortalaması, kadınlara kıyasla anlamlı bir şekilde yüksek çıkmıştır.¹⁵⁸ Tahincioğlu'nun çalışmasında, cinsiyet değişkenine göre paylaşımların bilincinde olma ve bağlantısızlık alt boyutunda erkeklerin ortalaması kadınlara göre anlamlı şekilde yüksek bulunmuştur.¹⁵⁹ Erdoğan'ın çalışmasında da alt boyutlar açısından cinsiyetler arasında farklılıklar söz konusudur.¹⁶⁰ İskender tarafından yapılan araştırma bulgularına göre ise cinsiyetler arasında önemli düzeyde bir fark olmadığı belirtilmiştir.¹⁶¹

¹⁵⁵Elizabeth Pommier vd., "The Development and Validation of the Compassion Scale", Sage Journals 1 (2020), 21-39.

¹⁵⁶ Leslie Ramos Salazar, "The Relationship between Compassion, Interpersonal Communication Apprehension, Narcissism and Verbal Aggressiveness", (2016), 3.

¹⁵⁷ Jiping Zuo - Shengming Tang, "Breadwinner Status and Gender Ideologies of Men and Women Regarding Family Roles", *Sociological Perspectiv* 43/1 (2000), 29-43.

¹⁵⁸ Seray Yazıcıoğlu, *Kanadalı ve Türk Üniversite Öğrencilerinin Öz Anlayış, Merhamet ve Duygusal Zekalarının Karşılaştırılması* (İstanbul: Arel Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 54.

¹⁵⁹ Dilara Tahincioğlu, *Psikologların Ve Psikolojik Danışmanların İş Doyumu, Çalışma Yaşam Kaliteleri ve Merhamet Düzeylerinin Karşılaştırılması* (İstanbul: Üsküdar Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 36.

¹⁶⁰ Saliha Erdoğan, *Evlü Bireylerin Evlilik Doyumu ve Merhamet Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 34.

¹⁶¹ Murat İskender, "The Relationship Between Self-Compassion, Self- Efficacy, and Control Belief About Learning in Turkish University Student", *Social Behavior and Personality* 37/5 (2009), 711.

3.3. Yaş-Önyargı/Merhamet İlişkisi

3.3.1. Yaş-Önyargı İlişkisi

Tablo 6. Yaş-Önyargı İlişkisine Yönelik ANOVA Sonuçları

	Yaş Grupları	N	\bar{X}	S.S.	F	p	Scheffe
Önyargı	18-35 Yaş Arası (a)	343	78,23	12,10	26,174	,000	b-a
	36-49 Yaş Arası (b)	118	85,08	12,38			
	50 ve Üstü (c)	39	89,84	10,62			c-a
	Toplam	500					

Tablo 6'ya göre yaş ile önyargı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olduğu görülmüştür. ($F_{(500)}=,26,174$; $p<.05$). Analiz sonucuna göre farkın kaynağı 36-49, yaş arası ile 18-35 yaş arası ve 50 yaş üstü ile 18-35 yaş arası dahilindedir. Başka bir ifade ile yaş aralığı 36-49 ve 50 üstü olan katılımcıların önyargı düzeylerinin yaş aralığı 18-35 yaş olan katılımcılara göre anlamlı derecede daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların yaşa göre önyargı puanları ise 18-35 yaş arası için $\bar{X}=78,23$, 36-49 yaş arası için $\bar{X}=85,08$, 50 yaş ve üstü için $\bar{X}=89,84$ 'tür. Buna göre yaş değişkeninin önyargı düzeyini farklılaştıran bir değişken olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bulgulara göre; “Önyargı düzeyi yaşa bağlı olarak artmaktadır” şeklindeki hipotezin desteklendiği görülmektedir.

Önyargı düzeyinin yaşa bağlı olarak artmasının sebebi gençlerin daha açık fikirli olmaları ve ileri yaşta olanların ise daha sabit fikirli olmaları olabilir. Önyargı kültürel ve tarihsel olarak aktarım ile yayılır. Bu sebeple özellikle teknoloji çağına ulaşılmadan önce veya kültürlerin iç içe geçmediği dönemlerde araştırma ve öğrenme şansı daha kısıtlı olan kişilerin herhangi bir birey veya topluluk hakkında belli bir fikrin dışına çıkması oldukça zor olduğu kabul edilebilir. 50 yaş üstünün de teknoloji ile tanışmalarının geç olması ve yaşadıkları bölgelerde genel itibarıyla yabancılarla karşılaşmamış olmalarından dolayı, kişisel sınırlarının bazı sebeplerle birlikte daha yeni yeni genişlemesinin bir sonucu olarak

hala daha üstlerinden atamadıkları baskın bir düşünce yapısının kalmış olma ihtimali daha kabul edilebilir görülmektedir. Ayrıca uzun bir süre maruz kaldığımız ve inandığımız bir doğruyu değiştirmeye çalışmanın da oldukça zor olduğu göz önünde bulundurulduğunda yaş düzeyinin arttıkça önyargının da yüksek olması makul görülebilmektedir.

Literatür incelendiğinde araştırma sonuçlarını destekler nitelikte çalışmaların olduğu görülmektedir. Stewart ve diğerleri, yaş ve önyargı arasındaki ilişkiye dair yapmış oldukları araştırmada, yaş arttıkça önyargının da arttığı sonucuna ulaşmışlardır.¹⁶²

Firebaugh ve Davis'in araştırma sonuçlarına göre de yetişkinlerin daha önyargılı oldukları tespit edilmiştir.¹⁶³ Hippel ve arkadaşları da yaşlı yetişkinlerin önyargı düzeylerinin gençlere göre daha yüksek olduğunu tespit etmişlerdir.¹⁶⁴

Gawas, yapmış olduğu tez çalışmasında 18-23 yaş arası olan gençlerin, 36-41 yaş arasındaki kişilerden daha önyargılı oldukları sonucuna ulaşmıştır.¹⁶⁵ Wilson, çalışmasında genç yetişkinlerin yaşlılara kıyasla daha önyargılı oldukları sonucuna ulaşmıştır.¹⁶⁶ Gülüm'ün yapmış olduğu araştırma neticesinde ise önyargı ile yaş arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.¹⁶⁷

3.3.2. Yaş-Merhamet İlişkisi

Tablo 7. Yaş-Merhamet İlişkisine Yönelik ANOVA Sonuçları

	Yaş Grupları	N	\bar{X}	S.S.	F	p	Scheffe
Merhamet	18-35 Yaş Arası (a)	343	99,16	10,47	,730	,482	-
	36-50 Yaş Arası (b)	118	100,02	10,48			
	50 ve Üstü (c)	39	101,00	9,81			
	Toplam	500					

¹⁶²Brandon D. Stewart vd., "Age, Race, and Implicit Prejudice: Using Process Dissociation to Separate the Underlying Components", *Psychological Science* 20/2 (2009), 166.

¹⁶³Glenn Firebaugh-Kenneth E. Davis, "Trends in Antiracial Prejudice, 1972-1984: Region and Cohort Effects", *American Journal of Sociology* 94/2 (1988), 267.

¹⁶⁴William Hippel vd., "Stereotyping Against Your Will: The Role of Inhibitory Ability in Stereotyping and Prejudice Among the Elderly", *Personality and Social Psychology Bulletin* 26/5 (2000), 528.

¹⁶⁵Gawas, *Prejudice and It's Relation to the self-esteem of Yemeni University Students in Turkey*, 29.

¹⁶⁶Thomas C. Wilson, "Cohort and Prejudice Whites' Attitudes Toward Blacks, Hispanics, Jews and Asians", *Public Opinion Quarterly* 60 (1996), 267.

¹⁶⁷Gülüm, *Misafir Mi Tehdit Mi? Suriyeli Göçmenlere Yönelik Önyargının Ayırt Edici Boyutları*, 126.

Tablo 7'ye göre yaş ile merhamet arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmektedir. ($F_{(500)}=,730$; $p>.05$). Katılımcıların yaşa göre merhamet puanları, 18-35 yaş arası için $\bar{X}=99,16$, 36-50 yaş arası için $\bar{X}=100,02$, 50 yaş ve üstü için $\bar{X}=101,00$ 'dir. Buna göre yaşın merhameti farklılaştıran bir değişken olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonucun, “*Merhamet düzeyi yaşa bağlı olarak artmaktadır*” şeklindeki araştırma hipotezini desteklemediği görülmektedir.

Yazıcıoğlu'nun yapmış olduğu çalışmada da örneklem grubunun merhamet puanları yaş düzeyine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmamaktadır.¹⁶⁸ Bu durumun yukarıdaki bulguları desteklediği söylenebilir.

Hacıkeleşoğlu ve Kartopu'nun araştırmasında ise elde edilen bulgular yaş arttıkça merhamet düzeyinin de arttığı sonucuna ulaşılmıştır.¹⁶⁹

3.4. Medeni Durum-Önyargı/Merhamet İlişkisi

3.4.1. Medeni Durum-Önyargı İlişkisi

Tablo 8. Medeni Durum-Önyargı İlişkisine Yönelik t-Testi Sonuçları

Önyargı	Medeni Durum	N	\bar{X}	SS	t	p
Önyargı	Evli	225	78,40	12,38	-4,692	,000
	Bekar	275	83,63	12,40		
	Toplam	500				

Tablo 8'de görüldüğü üzere önyargı ile medeni durum değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki görülmektedir ($t_{(500)}=-4,692$; $p<.05$). Ortalamalara bakıldığında evlilerin $\bar{X}=78,40$, bekârların ise $\bar{X}=83,63$ puan aldıkları görülmektedir. Bu durumda farkın evliler lehine olduğu tespit edilmiştir. Diğer bir ifade ile evlilerin önyargı düzeyleri bekarlara göre daha düşüktür. Bulgulara göre; “*Evlilerin önyargı düzeyleri bekarlara kıyasla daha düşüktür*” yönündeki hipotezin desteklendiği görülmektedir.

¹⁶⁸Yazıcıoğlu, *Kanadalı ve Türk Üniversite Öğrencilerinin Öz Anlayış, Merhamet ve Duygusal Zekalarının Karşılaştırılması*, 61.

¹⁶⁹Hacıkeleşoğlu, “Merhamet ve Dindarlık”, 214.

Evlilerin önyargı düzeylerinin daha düşük olmasının sebebi olarak medeni durum değiştikten sonra farklı bir aile veya kültür ile tanışmanın ve o farklılıklara rağmen yine de bir yuva kurmanın mümkün olmasının bir tezahürü olarak görülebilir. Yeni bir sayfa ile hayata devam ederken, evliliğin bir getirisi olarak belli başlı sorumlulukların meydana gelmesiyle sınırların kaldırıldığı ve fikirlerin değişebileceği de göz önünde bulundurulabilir. Aynı zamanda başka bir ruhla da hemhal olduğundan, empati yeteneğinin de geliştiği ve böylelikle önyargılı düşüncelerin belli bir oranda düşüş göstermesinin mantıklı ve makul olduğu ifade edilebilir.

Literatürdeki bazı çalışmaların da araştırma bulgularını desteklediği görülmektedir. Örneğin, Shakirova'nın çalışmasında da evlilerin önyargı düzeylerinin bekârlara göre daha düşük olduğu tespit edilmiştir.¹⁷⁰ Yaman ve Güngör'de öğretmenler üzerinde yapmış oldukları çalışmalarında, bekârların, evlilere kıyasla daha önyargılı oldukları sonucuna ulaşmışlardır.¹⁷¹

3.4.2. Medeni Durum-Merhamet İlişkisi

Tablo 9. Medeni Durum-Merhamet İlişkisine Yönelik t-Testi Sonuçları

	Medeni Durum	N	\bar{X}	SS	t	p
Merhamet	Evli	225	100,00	10,204	-,950	,343
	Bekar	275	99,11	10,598		
	Toplam	500				

Tablo 9'da görüldüğü üzere merhamet ile medeni durum değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki görülmemektedir ($t_{(500)}=-,950$; $p>.05$). Ortalamalara bakıldığında evlilerin $\bar{X}=100,00$, bekârların ise $\bar{X}=99,11$ puan aldıkları görülmektedir. Bununla birlikte anlamlılık düzeyine ulaşmasa da evlilerin, merhamet puanlarının bekârlarda nispeten yüksek olduğu görülmektedir. Ancak bulgular; “Evlilerin merhamet düzeyi bekârlara kıyasla daha yüksektir” yönündeki hipotezi desteklememektedir.

¹⁷⁰Kalmira Shakirova, *Bireylerdeki Damgalama Eğiliminin Demografik Değişkenlere Göre İncelenmesi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 66.

¹⁷¹Erkan Yaman-Halime Güngör, “Damgalama Eğilimine İlişkin Öğretmen Görüşleri”, *Adıyaman University Journal of Social Sciences* 18 (2014), 835.

Ancak, Aaçanak tarafından yapılan araştırmada tam tersi bir durum tespit edilmiştir, evlilik ile merhamet arasında çok yüksek düzeyde bir anlamlılık olmasa bile anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır.¹⁷²

3.5. Eğitim Düzeyi-nyargı/Merhamet İlişkisi

3.5.1. Eğitim Düzeyi-nyargı İlişkisi

Tablo 10. Eğitim Düzeyi- nyargı İlişkisine Yönelik ANOVA Sonuçları

	Eğitim Düzeyi	N	\bar{X}	SS	F	p	Scheffe
nyargı	İlkokul ve Ortaokul (a)	20	88,40	12,44	21,204	,000	a-d
	Lise (b)	44	86,00	9,81			b-d
	niversite (c)	240	83,32	11,66			c-d
	Lisansüstü (d)	196	75,64	12,66			
	Toplam	500					

Tablo 10 incelendiğinde önyargı ile eğitim düzeyi arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir ($F_{(500)}=21,204$; $p<.05$). Ortalamalara bakıldığında ilkokul ve ortaokul düzeyinin $\bar{X}=88,40$, lise $\bar{X}=86,00$, niversite $\bar{X}=83,32$ ve lisansüstü düzeyinin ise $\bar{X}=75,64$ şeklinde olduğu görülmektedir. Analiz sonuçlarına göre farkın kaynağı ilkokul ve ortaokul ile lisansüstü, lise ile lisansüstü ve niversite ile lisansüstü arasındadır. Başka bir ifade ile eğitim düzeyi lisansüstü olan katılımcıların önyargı düzeyi, ilkokul ve ortaokul, lise ve niversite olan katılımcılara göre anlamlı derecede daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yani eğitim düzeyinin önyargıyı farklılaştıran bir değişken olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuca göre ise; “*Eğitim düzeyi yükseldikçe önyargı düzeyi de düşmektedir*” yönündeki hipotezin desteklendiği görülmektedir.

Eğitim düzeyinin yükselmesi ile birlikte önyargının da düşmesinin sebepleri arasında, hakiki ilmin tevazuya yer açmasıyla herhangi bir ırka, dile, dine veya topluluğa ait kimselere yönelik daha kapsayıcı ve ılımlı bir şekilde davranılması beklenen bir durum haline gelebilir.

¹⁷²Beyza Aaçanak, *Evlilikte Affedicilik. Merhamet ve Duygusal Zekanın Evlilik Doyumuna Etkisi* (Konya: KTO Karatay Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 67.

Yapılan birçok çalışmada eğitim seviyesi yüksek olan kişilerin daha az önyargılı oldukları sonucuna ulaşılmıştır.¹⁷³ Billiet yapmış olduğu çalışmasında eğitim düzeyi düşük olan kişilerin daha fazla önyargılı oldukları sonucuna ulaşmıştır.¹⁷⁴ Gülüm'ün elde ettiği bulgulara göre eğitim seviyesi yükseldikçe önyargıda azalma tespit edilmiştir.¹⁷⁵

3.5.2. Eğitim Düzeyi-Merhamet İlişkisi

Tablo 11. Eğitim Düzeyi-Merhamet İlişkisine Yönelik ANOVA Sonuçları

	Eğitim Düzeyi	N	\bar{X}	SS	F	p	Scheffe
Merhamet	İlkokul ve Ortaokul (a)	20	101,60	7,823	1,053	,369	-
	Lise (b)	44	101,68	9,479			
	Üniversite (c)	240	99,27	10,539			
	Lisansüstü (d)	196	99,09	10,690			
	Toplam	500					

Tablo 11’de görüldüğü üzere eğitim düzeyi ile merhamet arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir ($F_{(500)}=1,053$; $p>.05$). Katılımcıların eğitim düzeyine göre merhamet ortalama puanları; ilkokul ve ortaokul düzeyinde $\bar{X}=101,60$, lise düzeyinde $\bar{X}=101,68$, üniversite düzeyinde $\bar{X}=99,27$ ve lisansüstü eğitim düzeyi $\bar{X}=99,09$ ’dur. Elde edilen bulgulara göre, eğitim düzeyi arttıkça merhamet puanlarının azaldığı görülmektedir. Bulgulara göre; “Eğitim düzeyi yükseldikçe, merhamet düzeyi düşmektedir” yönündeki hipotezin desteklenmediği görülmektedir.

3.6. Sosyoekonomik Düzey-Önyargı/Merhamet İlişkisi

3.6.1. Sosyoekonomik Düzey-Önyargı İlişkisi

Tablo 12. Sosyoekonomik Düzey-Önyargı İlişkisine Yönelik ANOVA sonuçları

	Sosyoekonomik Düzey	N	\bar{X}	SS	F	p	Scheffe
Önyargı	Alt ve Ortanın Altı (a)	72	80,27	12,30	,552	,576	-
	Orta (b)	308	80,45	12,76			
	Ortanın Üstü ve Üst (c)	120	81,80	12,64			
	Toplam	500					

¹⁷³Gordon W. Allport - J. Michael Ross, “Personal Religious Orientation And Prejudice”, *Journal of Personality and Social Psychology* 5 (1967), 433.

¹⁷⁴Jaak B. Billiet, “Church Involvement, Individualism, and Ethnic Prejudice among Flemish Roman Catholics: New Evidence of a Moderating Effect”, *Journal for the Scientific Study of Religion* 34 (1995), 225.

¹⁷⁵Gülüm, *Misafir Mi Tehdit Mi? Suriyeli Göçmenlere Yönelik Önyargının Ayırt Edici Boyutları*, 157.

Tablo 12’de görüldüğü gibi sosyoekonomik düzey ile önyargı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir ($F_{(500)}=,552$; $p>.05$). Katılımcıların sosyoekonomik düzeyine göre önyargı ortalama puanları; alt ve ortanın altında $\bar{X}=80,27$, ortada $\bar{X}=80,45$, ortanın üstü ve üst grupta ise $\bar{X}=81,80$ ’dir. Elde edilen bulgulara göre; “*Sosyoekonomik düzey arttıkça önyargı düzeyi de artmaktadır*” yönündeki, araştırma hipotezi desteklenmemiştir.

Literatürde incelendiğinde, sosyoekonomik düzey ile önyargı arasında anlamlı bir ilişkinin olduğuna dair tespitler bulunmaktadır. Örneğin, Billiet’in araştırmasına göre düşük gelirli kişiler sosyoekonomik düzeyleri yüksek olan kişilere kıyasla daha fazla önyargılıdır. ¹⁷⁶

Gülüm’ün çalışmasında da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Buna göre, gelir düzeyi yükseldikçe önyargı düzeylerinde azalma olduğu tespit edilmiştir. ¹⁷⁷

3.6.2. Sosyoekonomik Düzey-Merhamet İlişkisi

Tablo 13. Sosyoekonomik Düzey-Merhamet İlişkisine Yönelik ANOVA Sonuçları

	Sosyoekonomik Düzey	N	\bar{X}	SS	F	p	Scheffe
Merhamet	Alt ve Ortanın Altı (a)	72	99,36	11,645	,177	,838	-
	Orta (b)	308	99,35	10,204			
	Ortanın Üstü ve Üst (c)	120	100,00	10,274			
	Toplam	500					

Tablo 13’te görüldüğü gibi katılımcıların sosyoekonomik düzeyleri ile merhamet düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir ($F_{(500)}=,177$; $p>.05$). Katılımcıların sosyoekonomik düzeyine göre merhamet ortalama puanları; alt ve ortanın altında $\bar{X}=99,36$, ortada $\bar{X}=99,35$, ortanın üstü ve üst grupta ise $\bar{X}=100,00$ ’dir. Bulgulara göre; “*Sosyoekonomik düzey ile merhamet düzeyi arasında anlamlı bir ilişki yoktur*” yönündeki araştırma hipotezinin desteklendiği görülmektedir.

¹⁷⁶Billiet, “Church Involvement, Individualism, and Ethnic Prejudice among Flemish Roman Catholics: New Evidence of a Moderating Effect”, 225.

¹⁷⁷Gülüm, *Misafir Mi Tehdit Mi? Suriyeli Göçmenlere Yönelik Önyargının Ayırt Edici Boyutları*, 126.

Maddi ilişkilerden bağımsız olarak kişinin yaratılışından ve içinden gelen bir duygu olması sebebiyle ister fakir olsun ister zengin, her kesimin merhamet düzeyinin, gelir düzeylerine oranla değil, insani değerleri ile ilişkili olduğunu söyleyebiliriz.

Literatürdeki bazı çalışmaların da bu çalışmanın ilgili bulgusunu desteklediği görülmektedir. Örneğin, Özcan'ın çalışmasına göre merhamet ile sahip olunan ekonomik düzey arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.¹⁷⁸ İşgör'ün çalışmasında da bireyin sosyoekonomik düzeyi ile merhamet puanları arasında bir farklılık olmadığı saptanmıştır.¹⁷⁹ Aynı şekilde Yazıcıoğlu'nun çalışmasında da sosyoekonomik düzey ile merhamet düzeyi arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir.¹⁸⁰ Ancak Kapıcıoğlu'nun çalışmasında ekonomik seviyesi düşük olan bireylerde merhamet düzeyinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.¹⁸¹

3.7. Önyargı, Merhamet ve Dindarlık Arasındaki İlişkilere Yönelik Bulgular

Tablo 14. Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişken	Dindarlık	Merhamet	Önyargı
Dindarlık	1		
Merhamet	,173**	1	
Önyargı	,527**	,064	1
**p<0.01; * p<0.05			

Tablo 14 incelendiğinde önyargı ile dindarlık arasında pozitif yönlü anlamlı ve orta düzeyde bir ilişki ($r=,527$; $p<.01$) olduğu görülmektedir. Aynı şekilde dindarlık ile merhamet arasında da pozitif yönlü anlamlı ve düşük düzeyde bir ilişki ($r=,173$; $p<.01$) bulunmaktadır.¹⁸² Ancak önyargı ile merhamet arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. ($r=,064$; $p>.05$).

Bulgulara göre araştırmanın başında öne sürülen “*Önyargı, merhamet ve dindarlık arasında anlamlı ilişkiler vardır. Buna göre önyargı ile dindarlık arasında*

¹⁷⁸Özcan, Mutluluk Düzeyi ile Merhamet Duygusu İlişkisi, 72.

¹⁷⁹İsa Yücel İşgör, “Merhametin Öznel İyi Oluş Üzerindeki Yordayıcı Etkisinin İncelenmesi”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 16/2 (2017), 432.

¹⁸⁰Yazıcıoğlu, *Kanadalı ve Türk Üniversite Öğrencilerinin Öz Anlayış, Merhamet ve Duygusal Zekalarının Karşılaştırılması*, 51.

¹⁸¹Kapıcıoğlu, Üniversite Öğrencilerinde Merhametin Yordayıcıları Olarak Mutluluk Ve Kişilik Özellikleri, 107.

¹⁸² Ayşegül Yabacı Tak, Etki Büyüklüğü Yöntemlerinin Karşılaştırılması (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021) 2.

negatif yönlü, dindarlık ile merhamet arasında pozitif yönlü ve önyargı ile merhamet arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.” şeklinde ifade edilen temel hipotezin desteklenmediği görülmektedir.

Uluslararası literatürde dindarlık düzeyi ile önyargı arasında ki ilişkiyi ele alan birçok çalışma yapılmıştır. Ancak araştırmalar neticesinde tutarlı bir sonuca ulaşılamamıştır.¹⁸³ Yapılan araştırmalarda genel itibariyle ilgili değişkenler arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu tespit edilse de, bazı çalışmalarda negatif yönde bir ilişkinin veya eğrisel bir ilişkinin tespit edildiği görülmektedir.¹⁸⁴

Dindar bireylerin, özellikle de ibadet boyutunda yüksek puan alan kimselerin, daha önyargılı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.¹⁸⁵ 1957 yılında Streuning tarafından yapılan araştırma sonuçlarına göre, kiliseye sık sık gidenlerde ve hiçbir şekilde kiliseye gitmeyen kişilerde önyargı düzeyinin, ara sıra kiliseye giden kişilere göre daha düşük olduğu saptanmıştır.¹⁸⁶ Altemeyer ve Hunsberger, 1992 yılında yaptıkları çalışmada dindarlığın önyargı gibi olumsuz bir durumla ilişkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır.¹⁸⁷ Dış güdümlü dindarların iç güdümlü dindarlara kıyasla daha önyargılı oldukları tespit edilmiştir.¹⁸⁸

Literatür incelendiğinde, dindarlıkla ilişkili olabilecek maneviyat ve merhamet arasındaki ilişkiye yönelik de bulguların olduğu görülmektedir. Örneğin Çınar’ın yapmış olduğu çalışmada, maneviyat düzeyi arttıkça merhamet düzeyinin de arttığı tespit edilmiştir.¹⁸⁹

Hacıkeleşoğlu ve Kartopu’nun çalışmalarında da merhamet düzeyi ile dindarlık arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.¹⁹⁰

¹⁸³Allport - Ross, “Personal Religious Orientation And Prejudice”, 432.

¹⁸⁴Hasan Kayıklık-Asım Yapıcı, “Gençlerde Dinsel Hayatın ‘Öteki’ne Yönelik Tutumlara Etkisi: Çukurova Üniversitesi Örneği”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2005), 8.

¹⁸⁵Gordon W. Allport, “The Religious Context of Prejudice”, *Journal for the Scientific Study of Religion* 5/3 (1966), 451.

¹⁸⁶Allport, “The Religious Context of Prejudice”, 454.

¹⁸⁷Emine Erdoğan, “Tanrı Algısı, Dini Yönelim Biçimleri ve Öznel Dindarlığın Psikolojik Dayanıklılıkla İlişkisi: Üniversite Örneği” 12/29 (2015), 224.

¹⁸⁸C. D. Batson, “Individual Religion, Tolerance, and Universal Compassion”, (2013), 5.

¹⁸⁹Mehmet Çınar, “Maneviyat ile Saldırganlık Arasındaki İlişkide Merhamet ve Affediciliğin Aracı Rolü”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 58/1 (Aralık 2022), 111.

¹⁹⁰Hızır Hacıkeleşoğlu - Saffet Kartopu, “Merhamet ve Dindarlık: Üniversite Öğrencileri Üzerine Ampirik Bir Araştırma”, *International Journal of Social Sciences* 59 (2017), 224.

Batson, Floyd ve arkadaşlarının çalışmasında ise, iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık tipi ile ilişki kurularak iç güdümlü dindarların merhamet düzeylerinin, dış güdümlü dindarlara göre daha hissedilebilir olduğunu tespit edilmiştir.¹⁹¹

Sinclair, Fehr ve arkadaşları tarafından yapılmış olan çalışmada da dolaylı da¹⁹² olsa merhamet düzeyi yüksek olan kişilerde önyargı düzeyinin düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır.¹⁹³

Tablo 15. Dindarlığın Önyargıyı Yordama Düzeyi

Değişken	R	R ²	F	B	Standart Hata	β	T	p
Constant	-	-	-	55,034	1,922	-	28,633	<.01
Önyargı	,527	,27	191,077	,803	,058	,527	13,823	<.01

Tablo 15'teki analiz sonuçlarına göre dindarlığın önyargıyı yordadığı tespit edilmiştir. ($r=0.527$; $R^2=.27$; $F=191,077$; $p<.01$) Aynı zamanda regresyon analizinde dindarlığın önyargıyla pozitif yönlü, anlamlı ve orta düzeyde bir korelasyonunun olduğu saptanmıştır. ($\beta =.527$; $p<.01$) Buna göre dindarlık, önyargıdaki varyansın %27'sini yordamaktadır.

Dindarlık düzeyleri yüksek olan bireylerin daha önyargılı olma nedeni, belli bir gruba ait olduktan sonra kişide var olmaya başlayan tarafgirlik duygusunun yoğunlaşması şeklinde açıklanabilir. Sosyal psikolojideki önyargı tanımlarından birisi de bu görüşü destekler niteliktedir. Buna göre, bir kişiye sadece belli bir gruba aidiyet hissettiği için dış grup tarafından farklı bir tutum ve davranışta bulunulması sonucunda önyargının oluştuğu açıklanmıştır.¹⁹⁴ Aynı zamanda dindarlığın keyfiyeti de önyargılı olup olmama durumunu etkilemektedir. Örneğin Allport'un dindarlık sınıflandırmasına göre, içe dönük dindarların yani dini bir amaç edinenlerin, dışa dönük dindarlara kıyasla yani dini araç edinenlere kıyasla daha az önyargısız oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Pettigrew ise geleneklerle bağlantı kurarak örf ve adetlerine daha bağlı olan toplumların, önyargılı

¹⁹¹C. D. Batson vd., "And Who Is My Neighbor?:" Intrinsic Religion as a Source of Universal Compassion", *Journal for the Scientific Study of Religion* 38/4 (1999), 244.

¹⁹²Lisa Sinclair vd., "The Relation Between Compassionate Love and Prejudice: The Mediating Role of Inclusion of Out-Group Members in the Self", *Social Psychological and Personality Science* 7/2 (2015), 7.

¹⁹³Sinclair vd., "The Relation Between Compassionate Love and Prejudice: The Mediating Role of Inclusion of Out-Group Members in the Self", 7.

¹⁹⁴Asım Yapıcı, "Dinsel Eğilimle Ön Yargı ve Hoşgörüsüzlük Arasındaki İlişkiler Üzerine Psikolojik Bir Araştırma", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14/1 (2005), 416.

tutum ve davranışlarının, kişilik ile ilişkisinden bağımsız bir şekilde var olan sosyo-kültürel her türlü normun etkisi altında kalınmasının, akla daha makul geldiğini belirtmektedir.¹⁹⁵ Etnosantrizmle açıklanan kavram ile ait olunan grubun üstün olduğu inancının artması üzerine de dini inancın diğer dinlere mensup olan kişilere ve gruplara karşı bir önyargının oluşması da kaçınılmazdır.¹⁹⁶ Psikoloji literatüründe dogmatizm alanında en çok çalışan kişilerden birisi olan Rokeach, dogmatizmin inanç ya da ideoloji olarak değil tamamen zihinsel yapılarla alakalı bir durum olduğunu belirterek, dogmatik bir zihne sahip olan kişilerin basmakalıp düşüncelerinin olduğunu, otoriteye bağlılıklarının ve itaatlerinin tek tip doğrulardan oluştuğunu ifade etmiştir. Bu tarz insanların önyargılı olma durumları, savundukları değerler ve zihinsel alt yapıları açısından oldukça yüksektir. Bu yorumlardan da dogmatik olarak tanımlanan bir dindarın, oldukça önyargılı olabileceği sonucuna ulaşılmıştır.¹⁹⁷ İnanılan dinin ibadetlerinin yerine getirilme sıklığı da önyargı düzeyini arttıran sebepler arasında gösterilmiştir. Allport ve Ross 1967 yılında yaptıkları çalışmada kiliseye gidenler ve gitmeyenler arasında önyargı düzeyi açısından bir farklılık olduğunu tespit etmişlerdir. Buna göre kiliseye sürekli gidenlerin önyargı düzeyleri, gitmeyenlere kıyasla daha yüksek çıkmıştır.¹⁹⁸ Alınan eğitimin içeriği açısından da dini eğitim alanların daha önyargılı oldukları sonucuna ulaşılmıştır.¹⁹⁹

İnsanlar yaratılış itibariyle her zaman belirsizliğe ve bilinmezliğe karşı temkinli yaklaşmışlardır. Bu bağlamda zihinlerini kısa yoldan ulaşabilecekleri ve bir düşünceye varabilecekleri şekilde programlayıp, kişiler veya toplumlar hakkında ilk yargılarını oluşturmuşlardır. Bu sebeple de dindarların, kendilerinden olmayan, fikir sahibi olmadıkları kişilere karşı önyargılı oldukları sonucuna ulaşılabilir.²⁰⁰

¹⁹⁵Thomas F. Pettigrew, "Personality and Sociocultural Factors in Intergroup Attitudes: A Cross-National Comparison", *Journal of Resolution* 2/1 (1958), 29.

¹⁹⁶Asım Yapıcı-Zeki Salih Zengin, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyleriyle Psiko-Sosyal Uyumları Arasındaki İlişki", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (Aralık 2003), 69.

¹⁹⁷Asım Yapıcı, "Dini Yaşayışın Farklı Görüntüleri ve Dogmatik Dindarlık", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (Aralık 2002), 115.

¹⁹⁸Allport - Ross, "Personal Religious Orientation And Prejudice", 432.

¹⁹⁹Nicholas P. Petropoulos, "Religion and Prejudice among Greek Americans", *Journal for the Scientific Study of Religion* 18/1 (1979), 73.

²⁰⁰Olca Bozkuş, *Dogmatizm ve Sosyal Baskınlık Yöneliminin Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Önyargılar ile İlişkisinde Ahlaki Temellerin Aracı Rolü* (Mersin Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020), 10.

Tablo 16. Dindarlığın Merhameti Yordama Düzeyi

Değişken	R	R ²	F	B	Standart Hata	β	t	p
Constant	-	-	-	92,562	1,833	-	50,495	<.01
Merhamet	,173	,030	15,310	,217	,055	,173	3,913	<.01

Tablo 16’da ki analiz sonuçlarına göre dindarlığın merhameti yordadığı tespit edilmiştir. ($r=0.173$; $R^2=.030$; $F=15,310$; $p<.01$) Regresyon analizinde dindarlığın merhamet ile olumlu yönlü, anlamlı ve düşük düzeyde bir korelasyonunun olduğu tespit edilmiştir. ($\beta =,173$; $p<.01$) Buna göre dindarlık merhamet varyansının %030’unu açıklamaktadır.

Hacıkeleşoğlu ve Kartopu’nun yaptıkları çalışma da, kendilerini dindar olarak tanımlayan, yani dindarlık düzeyleri yüksek olan kişilerin merhamet düzeylerinin de yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır.²⁰¹

Dinler, insanların hayatlarını düzenlemek için belli başlı tavsiyelerde bulunur. Bütün dinlerde ortak amaç olarak yer alan bu tavsiyeler, inananları iyi olmaya teşvik eder. Kişilerin yaşamış oldukları olumsuzluklara karşı inandıkları dinin yaratıcısına yalvarmanın ve ondan merhamet istemenin psikolojik iyi oluş ve insani hisler açısından önemli yararları vardır.²⁰² Günahlardan tövbe edildiğinde merhamete mazhar olma inancı müminlerin ümitlerini diri tutar. Toplumsal ve bireysel ilişkilerimizde yaptığımız bir hata neticesinde veya kötü hissettiğimiz durumlarda, muhataplarımızdan merhamet görmek bize her zaman iyi hissettirir. Dindar bireylerin bu duruma daha fazla dikkat etme sebepleri, sevap cihetinden de oldukça kazançlı olduğu düşünülen inancından kaynaklanmış olabilir.

²⁰¹Hacıkeleşoğlu-Kartopu, “Merhamet ve Dindarlık: Üniversite Öğrencileri Üzerine Ampirik Bir Araştırma”, 225.

²⁰²Hacıkeleşoğlu, “Merhamet ve Dindarlık”, 207.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada temel amaç doğrultusunda önyargı, merhamet ve dindarlık arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Araştırmada katılımcıların önyargı, dindarlık ve merhamet düzeyleri yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim ve sosyoekonomik düzey değişkenleri bağlamında analiz edilmiştir.

Demografik değişkenler ile önyargı arasındaki farklılaşmaya yönelik elde edilen sonuçlar şu şekildedir:

Araştırmada cinsiyet ile önyargı arasında anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, kadınların, erkeklere kıyasla daha önyargılı olduğu anlamına gelmektedir. Araştırmada, yaş grupları ile önyargı arasında da anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir. Buna göre örneklemin yaş düzeyi arttıka önyargı düzeyleri de artmaktadır. Aynı şekilde medeni durum ile önyargı arasında da anlamlı bir ilişki olup, bekârların önyargı düzeyleri; evlilerden daha yüksektir. Eğitim düzeyi ile önyargı arasında da anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Araştırmada sosyoekonomik düzey ile önyargı arasında ise herhangi bir anlamlı ilişki tespit edilememiştir.

Demografik değişkenler ile merhamet arasındaki ilişkiye yönelik elde edilen sonuçlar ise şu şekildedir:

Araştırmada cinsiyet ile merhamet arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Yaş grupları ile merhamet arasında da istatikselsel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Benzer şekilde merhametle medeni durum ve eğitim düzeyi arasında da istatistik olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Sosyoekonomik düzey ile merhamet arasında da anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir ancak hipotez desteklenmiştir.

Araştırmada dindarlık, önyargı ve merhamet arasındaki ilişkilere yönelik önemli bulgular elde edilmiştir. Buna göre, dindarlık ile önyargı arasında anlamlı bir korelasyonun olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, dindarlık düzeyinin yüksek olmasının önyargı düzeyini de arttırdığı anlamına gelmektedir. Aynı şekilde dindarlığın, merhamet ile de anlamlı bir ilişkisi tespit edilmiş olup, bu durum, örneklemin dindarlık düzeyinin

artmasıyla merhamet düzeyinin de artacağı anlamına gelmektedir. Önyargı ile merhamet arasında ise anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir.

Regresyon analizine ilişkin bulgular sonucunda dindarlığın önyargı ile pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca dindarlığın önyargıdaki varyansın %27'sini yordadığı belirlenmiştir. Öte yandan dindarlık ile merhamet arasında da pozitif yönde ve anlamlı bir korelasyonun olduğu bulgulanmıştır. Dindarlığın merhamet varyansının %030'unu yordadığı tespit edilmiştir.

Araştırmada elde edilen sonuçlardan hareketle şu önerilerde bulunulabilir:

Dindarlık, merhamet ve önyargı arasındaki ilişkilerin özellikleri hakkında daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır. Bu kapsamda dindarlık, merhamet ve önyargı arasındaki ilişkilerin düzenleyici ve aracı değişkenlerle bir model çerçevesinde ele alınması önerisinde bulunulabilir.

Bu araştırma kesitsel desende yürütülmüştür. Bu bağlamda dindarlık, merhamet ve önyargı arasındaki ilişkilerin boylamsal olarak da incelenmesi önerisinde bulunulabilir.

Önyargının iç güdümlü ve dış güdümlü dini motivasyon açısından incelenmesi önerisinde de bulunulabilir.

Araştırma sonucu neticesinde elde edilen bulgulardan hareketle, dindarlık düzeyi yüksek olan bireylerin önyargı düzeylerinin de yüksek çıkmasının sebebinin ele alınması açısından içsel dini motivasyon ölçeği ile tekrar bir araştırma yapılabileceği önerisinde bulunulabilir.

KAYNAKÇA

- Acar, Büşranur - Çamur, Gülsüm. "Göçmen Ve Mültecilerle Komşuluk İlişkileri: Samsun İli Örneği". *Sosyal Politika ve Sosyal Hizmet Çalışmaları Dergisi* 3/2 (2022).
- Acar, Nilüfer Voltan vd. "Bireylerin Dindarlık Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi", 12.
- Ağaççanak, Beyza. *Evlilikte Affedicilik. Merhamet ve Duygusal Zekanın Evlilik Doyumuna Etkisi*. Konya: KTO Karatay Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Akdeniz, Seher-Deniz, Mehmet Engin. "Merhamet Ölçeği'nin Türkçeye uyarlanması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması". *The Journal of Happiness & Well-Being* 4/1 (2016), 50-61.
- Akdeniz, Seher-Deniz, Mehmet Engin. *The Journal of Happiness & Well-Being* 4/1 (2016), 50-61.
- Akgül, Gülendäm. "Siber Zorbalığın Nedenleri Üzerine Kuramsal Açıklamalar The Theoretical Explanations on the Causes of Cyberbullying". *Gelişim ve Psikoloji Dergisi* 1/2 (2020), 149-167.
- Akın, Ş Handan. "Merhamet Kavramı ve Schopenhauer'in Merhamet Yaklaşımının Değerlendirilerek Farklı Düşünürlerin Görüşleriyle Karşılaştırılması The Concept of Compassion and the Comparison of Schopenhauer's Approach to Compassion with the Ideas of other Philosophers" 5/3 (2018), 6.
- Akrami, Nazar vd. "Classical and Modern Racial Prejudice: A Study of Attitudes Toward Immigrants in Sweden". *European Journal of Social Psychology* 30/4 (2000), 521-532.
- Aksoy, Özay Nuri-Köse, Enes. "Bazı Sosyo-Demografik Değişkenler Açısından Sosyal Damgalanma (Stigma) Düzeylerinin İncelenmesi Bandırma Örneği", 17.
- Akto, Akif. "Hüsn-ü Zan ve Su-i Zan Kavramlarını Sosyal Biliş Kuramı Bağlamında Analiz Etmek". *Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları*, 737-762.
- Akto, Akif. "Kur-an ve Hadislere Göre Hüsn-ü Zan ve Su-i Zan Kavramlarını Analiz Etmek". *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 2/2 (2020).
- Allport, Gordon W. *Önyargının Doğası*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 1. Basım, 2016.
- Allport, Gordon W. "The Religious Context of Prejudice". *Journal for the Scientific Study of Religion* 5/3 (1966), 447-457. <https://doi.org/10.2307/1384172>

- Allport, Gordon W. - Ross, J. Michael. "Personal Religious Orientation And Prejudice". *Journal of Personality and Social Psychology* 5 (1967).
- Altunsu Sönmez, Özlem. "Dindarlığın Ölçülebilirliği Üzerine Geliştirilen Dindarlık Ölçekleri". *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2016), 557-578.
- Andaç Demirtaş, Hanife. "Sosyal Kimlik Temel Kavram ve Kuramı, Varsayımlar". *İletişim Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2003).
- Arslan, Merdali. *Turizm Toplumlar Arası Önyarguları Azaltıyor Mu? Türkiye'de Tatil Yapma Durumuna Göre Türklere ve Türkiye'ye Bakış Açısı; Kiev Örneği*. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Arslan, Mustafa. "Seküler Toplumlarda Kutsal Arayışları: Geç Modern Dönemde Büyü-Din İlişkisinin Sosyolojik Analizi". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2010), 195-210.
- Aydın, Ali Rıza. *Dini İnkârın Psiko-Sosyal Nedenleri*. Samsun: OnDokuz Mayıs Üniversitesi, Doktora Tezi, 1995.
- Bahadır, Abdulkerim. *Jung ve Din*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1. Basım, 2007.
- Bahar, Belgin. "Sosyal Öğrenme Kuramı ve Sosyal Değişim Kuramı Perspektifinden Etik Liderlik". *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi* 8/16 (2019), 237-242.
- Bakanic, Von. *Prejudice Attitudes About Race, Class and Gender*. New Jersey: Pearson Prentice Hall, 1. Basım, 2009.
- Balcı Arvas, Fatma. *Psikoloji Din ve Mutluluk*. Bursa: Emin Yayınları, 1. Basım, 2016.
- Başegmez, Ayşe Cansu-Özerk, Halis. "İnsanın Saldırgan ve Şiddet İçeren Davranışlarını Psikoterapi Kuramlarının Ele Alış Biçimlerinin Değerlendirilmesi". *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 18/44 (2021).
- Batson, C. D. vd. "And Who Is My Neighbor?:" Intrinsic Religion as a Source of Universal Compassion". *Journal for the Scientific Study of Religion* 38/4 (1999), 445-457.
- Batson, C. D. vd. *Din ve Birey*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017.
- Batson, C. D. "Individual Religion, Tolerance, and Universal Compassion". <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199640911.001.0001>
- Bilal Kartal. *Günlük Yaşamda Dindarlığın Psiko-Sosyal Sonuçları*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

- Billiet, Jaak B. "Church Involvement, Individualism, and Ethnic Prejudice among Flemish Roman Catholics: New Evidence of a Moderating Effect". *Journal for the Scientific Study of Religion* 34 (1995), 224-233.
- Bozkuş, Olcay. *Dogmatizm ve Sosyal Baskınlık Yöneliminin Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Önyargılar ile İlişkisinde Ahlaki Temellerin Aracı Rolü*. Mersin Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020.
- Büyüköztürk, Şener vd. *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi, 31. Basım, 2021.
- Cirhinlioğlu, Fatma Gül. "Dini Yönelimler ve Önyargı". *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 7/1 (2010), 1366-1384.
- Cirhinlioğlu, Zafer vd. *Dindarlık Ruh Sağlığı ve Modernite*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 1. Basım, 2013.
- Çağrıçı, Mustafa. "Merhamet". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 2004. Erişim 12 Şubat 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/merhamet>
- Çapcıoğlu, İhsan. "Sosyo-Politik Tutumlar ve Dindarlık: İlahiyat Fakülteleri Örneğinde Bir Alan Araştırması". *İlahiyat Fakültesi Dergisi Yayınları* 14/1 (2009), 143-180.
- Çetin, Özer. *Rollo May Psikolojisinde Din ve Kişilik*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1. Basım, 2019.
- Çınar, Mehmet. "Maneviyat ile Saldırganlık Arasındaki İlişkide Merhamet ve Affediciliğin Aracı Rolü". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 58/1 (Aralık 2022), 105-115.
- Demir, İsa vd. "Sosyoloji Notları". *Sosyoloji Dergisi* 3/1 (2007).
- Ekehammar, Bo vd. "Gender Differences in Implicit Prejudice". *Personality and Individual Differences* 34/8 (2003), 1509-1523.
- Ekehammar, Bo-Sidanius, Jim. "Sex Differences in Sociopolitical Attitudes: A Replication and Extension". *British Journal of Social Psychology* 21/3 (1982), 249-257.
- Eker, Semih. "Alfred Adler'in Kişilik Kuramı'nın Demokrasi Düşüncesi Açısından Önemi". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 22 (2012).
- Erdoğan, Bahar. *Yetişkinlerde Mutluluğun Merhamet ve Saldırganlıkla İlişkisinin İncelenmesi*. İstanbul: Üsküdar Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

- Erdoğan, Emine. “Tanrı Algısı, Dini Yönelim Biçimleri ve Öznel Dindarlığın Psikolojik Dayanıklılıkla İlişkisi: Üniversite Örnekleme” 12/29 (2015), 223-246.
- Erdoğan, Mehtap. *Bireysel ve Toplumsal Bir Durum Olarak Türkiye’de Önyargı ve Ayrımcılık*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Erdoğan, Mehtap-Vatandaş, Celalettin. “Bireysel ve Toplumsal Dışlanma Pratiği: Önyargı ve Ayrımcılık”, 12.
- Erdoğan, Saliha. *Evli Bireylerin Evlilik Doyumu ve Merhamet Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Erkol, Mehmet. “Türkiye’de Dini Hayatı Anlamlandırmak: Dindarlık Olgusu ve Dindarlığın Ölçülmesi” 17/2 (2015).
- Firebaugh, Glenn-Davis, Kenneth E. “Trends in Antiblack Prejudice, 1972-1984: Region and Cohort Effects”. *American Journal of Sociology* 94/2 (1988), 251-272.
- Gawas, Ahmed Gamal Ahmed. *Prejudice and It’s Relation to the self-esteem of Yemeni University Students in Turkey*. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Gencer, Nevzat-Muammer Cengil (ed.). *Birey, Toplum ve Din*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 1. Basım, 2021.
- Göregenli, Melek. “Temel Kavramlar: Önyargı, Kalıpyargı ve Ayrımcılık”. *İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları*, 17-27.
- Gülmez, Çiğdem. *Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet, Ahlaki Çözülme ve Dindarlık*. Samsun: OnDokuz Mayıs Üniversitesi, Doktora Tezi, 2014.
- Gülüm, Zeynep. *Misafir Mi Tehdit Mi? Suriyeli Göçmenlere Yönelik Önyargının Ayırt Edici Boyutları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019.
- Gürses, İbrahim. *Dindarlık ve Kişilik*. Bursa: Emin Yayınları, 1. Basım, 2010.
- Gürses, İbrahim. “Önyargının Nedenleri”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2005), 143-160.
- Güven, Ezgi. *Çevre Eğitiminde Tahmin-Gözlem-Açıklama Destekli Proje Tabanlı Öğrenme Yönteminin Farklı Değişkenler Üzerine Etkisi ve Yönteme İlişkin Öğrenci Görüşleri*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Doktora Tezi, 2011.
- Güvenç, Gülden-Aktaş, Vezir. “Age, Gender, Prejudice, Interpersonal Sensitivity and Locus of Control as Predictors of Self esteem, Assertiveness and Communication Skills in Adolescence”. *Türk Psikoloji Dergisi* 21/57 (2006), 45-64.

- Güvenç, Gülden - Aktaş, Vezir. “Ergenlik Döneminde Yaş, Toplumsal Cinsiyet, Bireysel ve İlişkisel Tutumlar, Benlik Değeri ve Yaşam Becerilerine İlişkin Algı Arasındaki İlişkiler”. *Türk Psikoloji Dergisi* 21/57 (2006), 45-62.
- Hacıkeleşoğlu, Hızır. “Merhamet ve Dindarlık: Üniversite Öğrencileri Üzerine Ampirik Bir Araştırma”. *The Journal of Academic Social Science Studies* 6 (01 Ocak 2017), 203-227. <https://doi.org/10.9761/JASSS7234>
- Hacıkeleşoğlu, Hızır-Kartopu, Saffet. “Merhamet ve Dindarlık: Üniversite Öğrencileri Üzerine Ampirik Bir Araştırma”. *International Journal of Social Sciences* 59 (2017), 203-227.
- Hippel, William vd. “Stereotyping Against Your Will: The Role of Inhibitory Ability in Stereotyping and Prejudice Among the Elderly”. *Personality and Social Psychology Bulletin* 26/5 (2000), 523-532.
- Hoxter, A. Lee-Lester, David. “Gender Differences in Prejudice”. *Perceptual and Motor Skills* 79/3 (1994), 1411-1690.
- Hökelekli, Hayati. “Merhamet”. *Dem Dergi* 1/4 (2008), 78.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1. Basım, 2010.
- İnce, Abdullah. *Yaşlanma Sürecinde Dini Hayat*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1. Basım, 2018.
- İskender, Murat. “The Relationship Between Self-Compassion, Self- Efficacy, and Control Belief About Learning in Turkish University Student”. *Social Behavior and Personality* 37/5 (2009), 711-720.
- İşgör, İsa Yücel. “Merhametin Öznel İyi Oluş Üzerindeki Yordayıcı Etkisinin İncelenmesi”. *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 16/2 (2017), 425-436.

- James, William. Dinsel Deneyimin Çeşitleri İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme. çev. İsmail Hakkı Yılmaz. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 1. Basım, 2017.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem. *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar*. İstanbul: Evrim Yayınevi, 16. Basım, 2014.
- Kapıcıoğlu, Sariha. *Üniversite Öğrencilerinde Merhametin Yordayıcıları Olarak Mutluluk Ve Kişilik Özellikleri*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Karaman, Fikret vd. *Merhamet*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2006.
- Kavalcı, Hilal Nur. *Çevreci Davranışlarda Bulunma ve Dindarlık İlişkisi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Kayıklık, Hasan. “Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç Davranış Etkileşimi”. *İslami Araştırmalar Dergisi* 19/3 (2006), 491-499.
- Kayıklık, Hasan-Yapıcı, Asım. “Gençlerde Dinsel Hayatın ‘Öteki’ne Yönelik Tutumlara Etkisi: Çukurova Üniversitesi Örneği”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2005).
- Koç, Mustafa. “Demografik Özellikler İle Dindarlık Arasındaki İlişki: Yetişkinler Üzerine Ampirik Bir Araştırma”, 32.
- Köse, Ali-Ayten, Ali. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1. Basım, 2012.
- Küçükkömürler, Sanem-Sakallı Uğurlu, Nuray. “Gruplar Arası İlişkileri Düzenlemede Sosyal Temas Kuramları: Gruplar Arası, Yayılmacı ve Hayali Temas”. *Nesne Psikoloji Dergisi* 5/9 (2001), 1-31.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi. *Kişilik ve Din*. İstanbul: Dem Yayınları, 1. Basım, 2004.
- Nas, Eşref. “Merhamet Konusunda Yapılmış Araştırmaların İncelenmesi”. *Akademik Platform Eğitim ve Değişim Dergisi*. <https://doi.org/10.55150/apjec.824753>
- Nas, Eşref. “Pozitif Psikolojide Güncel Bir Kavram: Merhamet Doyumu”. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar - Current Approaches in Psychiatry* 13/4 (25 Aralık 2021), 668-684. <https://doi.org/10.18863/pgy.852636>
- Nas, Eşref - Sak, Ramazan. “Merhamet ve Merhamet Odaklı Terapi: Compassion and Compassion-Focused Therapy.” *Celal Bayar University Journal of Social Sciences / Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18/1 (Mart 2020), 64-84. <https://doi.org/10.18026/cbayarsos.525744>

- Ok, Üzeyir. “Dini Tutum Ölçeği: Ölçek Geliştirme ve Geçerlik Çalışması”. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 8/2 (2011), 528-549.
- Özcan, Elif Nur. *Mutluluk Düzeyi ile Merhamet Duygusu İlişkisi*. Samsun: OnDokuz Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Özensel, Ertan. “Farklılıkların Birarada Yaşamasında Bir Sorun Alanı Olarak Ötekinin Ötekileştirilmesi”. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 0/43 (15 Haziran 2020), 369-378. <https://doi.org/10.21497/sefad.756095>
- Özgörüş, Kahraman Güler– Zeynep. “Yetişkin Bireylerde Saldırganlık ve Yalnızlık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi” 18 (2021), 27.
- Petropoulos, Nicholas P. “Religion and Prejudice among Greek Americans”. *Journal for the Scientific Study of Religion* 18/1 (1979), 68-77.
- Pettigrew, Thomas F. “Personality and Sociocultural Factors in Intergroup Attitudes: A Cross-National Comparison”. *Journal of Resolution* 2/1 (1958), 29-42.
- Polat, Ferihan-Özdeşim Subay, Özlem. “Siyasi Görüş Politik Kimlik Algıları Bağlamında Üniversite Öğrencileri Arasında Otoriteryan Kişilik Eğilimi: Pamukkale Üniversitesi Örneği”. *Innovation and Global Issues in Social Sciences*, 1099-1107.
- Pommier, Elizabeth vd. “The Development and Validation of the Compassion Scale”. *Sage Journals* 1 (2020), 21-39.
- Sağiroğlu, Ali Zafer. *Türkiye’de Etnisite, Din ve Önyargı: Üniversite Öğrencileri Örneği*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2014.
- Salazar, Leslie Ramos. “The Relationship between Compassion, Interpersonal Communication Apprehension, Narcissism and Verbal Aggressiveness”, 15.
- Serinsu, Ahmet Nedim (ed.). *Merhamet*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 2. Basım, 2009.
- Shakirova, Kalmira. *Bireylerdeki Damgalama Eğiliminin Demografik Değişkenlere Göre İncelenmesi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Sinclair, Lisa vd. “The Relation Between Compassionate Love and Prejudice: The Mediating Role of Inclusion of Out-Group Members in the Self”. *Social Psychological and Personality Science* 7/2 (2015).

- Soysaldı, Hacı Mehmet-Turğut, Asuman. “Sosyal Barışı Bozan Acelecilik, Ön Yargı, Damgalama ve Ayrımcılığın Kur’ân Perspektifinde Sosyo-Psikolojik Boyutu”. *İlsam Akademi Dergisi* 2/2 (2022), 323-368.
- Stewart, Brandon D. vd. “Age, Race, and Implicit Prejudice: Using Process Dissociation to Separate the Underlying Components”. *Psychological Science* 20/2 (2009), 135-265.
- Tahincioğlu, Dilara. *Psikologların ve Psikolojik Danışmanların İş Doyumu, Çalışma Yaşam Kaliteleri ve Merhamet Düzeylerinin Karşılaştırılması*. İstanbul: Üsküdar Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Tatar, Mustafa. “Aziz Nesin’in Yazmış Olduğu ‘Helal Olsun’ İsimli Hikâyenin Benlik Kavramı Açısından Değerlendirilmesi”. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 15/1 (29 Kasım 2018), 1419-1433. <https://doi.org/10.23891/efdyu.2018.110>
- Tathoğlu, Sevra Su. “Öğrenmeye Sosyal-Bilişsel Bir Bakış: Albert Bandura”. *Sosyoloji Notları* 5/1 (2021).
- Tayınmak, İlknur - Türkeli, Aras. “Gruplar Arası Hayali Temas Kuramı ve Araştırmaları Üzerine Bir Derleme”. *Nesne Psikoloji Dergisi* 8/17 (2017), 315-332.
- Turan, Yahya. *Kişilik ve Dindarlık*. İstanbul: Ensar Yayınları, 1. Basım, 2017.
- Tutarel Kışlak, Şennur. “Savunma Mekanizmaları”. İstanbul: Tübitak Bilim Yayınları, 2022.
- Ulaş, Sinem. *İç Gruba Yönelik Tehdit Durumunda Algılanan Önyargı Ve Ayrımcılık İlişkisi: Aleviler Açısından Bir İnceleme*. Mersin: Mersin Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Ulu, Mustafa. *Dindarlığın Tanımı, Boyutları ve Ölçülmesi Üzerine Psikolojik Bir Araştırma Erciyes Üniversitesi Öğrencileri Örneği*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013.
- Valentine, Gill. “Prejudice: Rethinking Geographies of Oppression”. *Social & Cultural Geography* 11/6 (2010), 2010.
- Watts, Meredith W. “Political Xenophobia in the Transition from Socialism: Threat, Racism and Ideology among East German Youth”. *Political Psychology* 17/1 (1996), 97-126.
- Wilson, Thomas C. “Cohort and Prejudice Whites’ Attitudes Toward Blacks, Hispanics, Jews and Asians”. *Public Opinion Quarterly* 60 (1996), 253-274.

- Yabancı Tak, Ayşegül. Etki Büyüklüğü Yöntemlerinin Karşılaştırılması. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Yaman, Erkan-Güngör, Halime. “Damgalama Eğilimine İlişkin Öğretmen Görüşleri”. *Adıyaman University Journal of Social Sciences* 18 (2014), 823-851. <https://doi.org/10.14520/adyusbd.780>
- Yang, Philip Q. *Ethnic Studies Issues and Approaches*. New York: State University of New York, 1. Basım, 2000.
- Yapıcı, Asım. “Dini Yaşayışın Farklı Görüntüleri ve Dogmatik Dindarlık”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (Aralık 2002), 75-117.
- Yapıcı, Asım. “Dinsel Eğilimle Ön Yargı ve Hoşgörüsüzlük Arasındaki İlişkiler Üzerine Psikolojik Bir Araştırma”. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14/1 (2005), 413-426.
- Yapıcı, Asım. *Ruh Sağlığı ve Din*. Adana: Karahan Kitabevi Yayınları, 1. Basım, 2007.
- Yapıcı, Asım-Kayıklık, Hasan. “Dinsel Eğilimle Önyargı ve Hoşgörüsüzlük Arasındaki İlişkiler Üzerine Psikolojik Bir Araştırma”. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14/1 (2005), 413-426.
- Yapıcı, Asım-Zengin, Zeki Salih. “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyleriyle Psiko-Sosyal Uyumları Arasındaki İlişki”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (Aralık 2003), 65-127.
- Yazıcıoğlu, Seray. *Kanadalı ve Türk Üniversite Öğrencilerinin Öz Anlayış, Merhamet ve Duygusal Zekalarının Karşılaştırılması*. İstanbul: Arel Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Yazıcıoğlu, Yahşi-Erdoğan, Samiye. *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Detay Yayıncılık, 2004.
- Zuo, Jiping - Tang, Shengming. “Breadwinner Status and Gender Ideologies of Men and Women Regarding Family Roles”. *Sociological Perspectives* 43/1 (2000), 29-43.

EKLER

Ek-1: ANKET FORMU

Değerli katılımcı;

Elinizdeki formda önyargı ile dindarlık ve merhamet ilişkisini ele alan bilimsel çalışmada kullanılmak üzere bir takım maddeler bulunmaktadır. Katılım tamamen gönüllülük esasına dayanmakta olup kimliğinize ait hiçbir soru sorulmamaktadır. Güvenilir ve anlamlı araştırma sonuçları elde edilebilmesi için soruları boş bırakmadan doğru şekilde cevaplamanız önem arz etmektedir. Vermiş olduğunuz yanıtlar ise gizlilik esası göz önünde bulundurularak yalnızca araştırmacı tarafından bilimsel analiz amacıyla kullanılacaktır. Desteğiniz ve iş birliğiniz için teşekkür ederim.

Cinsiyetiniz: Kadın Erkek

Yaşınız:

Medeni Hal: Bekâr Evli

Eğitim Düzeyi: İlkokul Ortaokul Lise Önlisans Lisans Yüksek lisans

Doktora

Sosyo-ekonomik Düzey: Alt Ortanın altı Orta Ortanın üstü Üst

DİNİ TUTUM ÖLÇEĞİ		Hiç katılmıyorum	Az Katılıyorum	Orta Düzeyde Katılıyorum	Çok Katılıyorum	Pek Çok Katılıyorum
1	Ezan, dua veya ayet gibi dini okumaları dinlediğimde duygulanırım.					
2	Dini etkinliklere katıldığında gerçekten zevk alırım.					
3	Zor zamanlarda Allah'ın bana yardım ettiğini düşünüyorum.					
4	Allah'ın bana çok yakın olduğunu hissediyorum.					
5	Dini inancın gerekli olmadığını düşünüyorum.					
6	Dinin toplumların geri kalmasına neden olduğunu düşünüyorum.					
7	İnanmışım dinin gereklerini yerine getirmeye çalışırım.					
8	Yaşantımın dini değerlere uygun olup olmadığına dikkat ederim.					
ÖNYARGI ÖLÇEĞİ		Hiç katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
1	Büyüklere itaat ve saygı çocukların öğrenmesi gereken en önemli değerlerdir.					
2	Eğer yeterince istersek, hiçbir zorluk bizi durduramaz.					
3	İnsan aklının hiçbir şekilde açıklayamayacağı pek çok önemli şey vardır.					
4	İnsanın doğası gereği, her zaman savaş ve çatışmalar olacaktır.					
5	Her insanın tüm kalbiyle inandığı ve sorgulamadan itaat ettiği doğüstü bir güç olmalıdır.					
6	Her insanın tüm kalbiyle inandığı ve sorgulamadan itaat ettiği doğüstü bir güç olmalıdır.					
7	Kötü huyları ve alışkanlıkları olan birinin aklı başında insanlarla geçinmesi zordur.					
8	Gençlerin en çok ihtiyaç duyduğu şey sıkı bir disiplindir.					
9	Günümüzde insanlar kalabalık yerlerde buldukları için kendilerini korumaya daha fazla dikkat etmelidirler.					
10	Onurumuzu kıran bir davranış her zaman cezalandırılmalıdır.					

11	Genç insanlar bazen isyankar fikirlere sahip olabiliyorlar ama büyüdükçe bunların üstesinden gelebilmelidirler.					
12	Daha iyi öğrenebilmemiz için öğretmenlerinizin neleri nasıl yapacağını ayrıntılı olarak anlatması gerekir.					
13	Tecavüz ve çocuklara saldırı gibi cinsel suçlar, hapis cezasından daha ağır cezalar hak eder.					
14	İnsanlar iki farklı gruba ayrılabilir: zayıflar ve güçlüler.					
15	Ana-babasına karşı büyük sevgi ve saygı duymayan bir kişiden daha alçak bir kimse olamaz.					
16	Biraz eğlenmek iyi olur, fakat hayatı değerli kılan esas şey çok çalışmaktır.					
17	Günümüzde, giderek daha fazla sayıda insan kişisel meselelere burunlarını sokmaya başladı.					
18	Dolandırıcı ve ahlaksız insanlardan kurtulabilirsek, sosyal sorunlarımızın çoğu çözümlenebilir.					
19	Eğer insanlar daha az konuşup daha fazla çalışırlarsa, herkes daha iyi duruma gelir.					
20	Kitaplar ve filmler iç karartıcı olmak yerine, daha eğlenceli olmalıdır.					
21	Aklı başında bir kimse hiçbir zaman yakın bir arkadaşını ya da akrabasını incitmeyi düşünmez.					
22	İnsanoğlu doğası gereği hiçbir şeyi karşılıksız yapmaz.					
MERHAMET ÖLÇEĞİ		Her Zaman	Sık Sık	Ara Sıra	Nadiren	Hiçbir Zaman
1	İnsanlar benim karşımda ağladıklarında genellikle hiçbir şey hissetmem.					
2	Bazen insanlar kendi problemlerinden bahsettiklerinde, umurumda değilmiş gibi hissederim.					
3	Kendimi acı çeken insanlara karşı duygusal olarak yakın hissetmem.					
4	İnsanlar benimle konuşurken, onlara tüm dikkatimi veririm.					
5	İnsanlar bana üzüntülerini anlattıkları zaman kendimi onlardan uzaklaşmış hissederim.					
6	Birisi zor bir duruma düştüğünde ona yardım etmeye çalışırım.					

7	İnsanlar bana dertlerini anlattıklarında çoğunlukla duymazdan gelirim.					
8	Zor zamanlarında insanların yanında bulunmayı severim.					
9	Bana hiçbir şey söylemeseler bile insanların üzgün olduklarını fark ederim.					
10	İnsanlar üzgün olduklarında, onlarla yakınlık kuramam gibi gelir.					
11	Herkes bazen kendini kötü hisseder, bu insan olmanın bir parçasıdır.					
12	İnsanlar çökkün olduklarında, bazen onlardan soğuduğumu hissederim.					
13	İnsanlar bana sorunlarını anlattıklarında, onları sabırla dinlerim.					
14	Diğer insanların sorunlarının beni ilgilendirmediğini düşünürüm.					
15	Tüm insanların zayıf yönleri olduğunu ve kimsenin mükemmel olmadığını kabullenmek önemlidir.					
16	İnsanlar mutsuz olduğunda onların yardımına koşarım.					
17	Başkalarıyla farklılıklarına rağmen herkesin acıyı tıpkı benim gibi hissettiğini bilirim.					
18	İnsanlar sıkıntılı olduklarında, onlarla genellikle başkalarının ilgilenmesini isterim.					
19	Başkalarının sorunlarıyla ilgili pek fazla düşünmem.					
20	Acı çekmek tüm insanlar için ortak bir yaşantıdır.					
21	İnsanlar bana sıkıntılarını anlattıklarında, objektif bir tutum takınmaya çalışırım.					
22	İnsanlar ıstırap çekerken, onlarla iletişim kuramam.					
23	Çok acı çeken insanlardan uzak durmaya çalışırım.					
24	İnsanlar üzgün olduklarında, onları rahatlatmaya çalışırım.					